ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA
VOL I, 4 SECTIO F 1946

Z Zakładu Prehistorii Wydziału Przyrodniczego Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej
Kierownik: Zast. Prof. Dr Stefan Nosek

STEFAN NOSEK

Wyniki badań prowadzonych na cmentarzysku kultury łużyckiej w Opatowie pow. częstochowski

Les résultats des recherches entreprises au cimetière de la cuture lusacienne à Opatów, District Częstochowa

(Z 40 rycinami w tekście i 11 tablicami)

WSTĘP

Późną jesienią 1937 roku Muzeum Archeologiczne Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie zostało zawiadomione przez nauczyciela szkoły powszechnej p. Maksymiliana Muchajera za pośrednictwem Związku Nauczycielstwa Polskiego Oddział w Częstochowie, że od kilku lat na terenie wsi Opatów w pow. częstochowskim niszczone jest przez uprawę rolną cmentarzysko przedhistoryczne. Wysłany do Opatowa w grudniu tegoż roku delegat muzeum p. mgr. Jan Bartys stwierdził występowanie śladów dwu cmentarzysk (kultury łużyckiej i kultury wenedzkiej z okresu wpływów rzymskich) na polu zw. „Kąty" i przywiózł zebrane przez p. M. Muchajera zabytki w postaci fragmentów ceramiki i przedmiotów metalowych (żelaznych): 3 grotów, noża, fibuli, imacza tarczy i krzesiwka.

Z końcem kwietnia 1938 roku przeprowadziłem z ramienia Muzeum Archeol. Pol. Ak. Um. badania próbne na polach gospodarzy Antoniego i Piotra Macherzyńskich, odkopując 12 grobów ciałopalnych (groby nr. 1—12). Większych rozkopów na razie poczynić nie było można, ponieważ pola już były zajęte pod uprawę. Przeprowadził je dopiero w sierpniu p. dr. Tadeusz Reyman, odkrywając 92 groby (groby nr. 13—100 na polu „Kąty" i dwa na polu Lecnarda Chudego, pod lasem). W drugiej połowie października przeprowadziłem jeszcze dodatkowo po

raz trzeci w tym roku dalsze badania, odkopując 45 grobów (groby nr. 101—145). Ogółem więc w roku 1938 na cmentarzysku w Opatowie odkryto 147 grobów[1]).

W wyniku kampanii wykopaliskowej z r. 1938 stwierdzono[2]), że cmentarzyska rozciągają się na dużym obszarze, obejmującym 42 pola. Pola te zajmują niewielkie wzgórze piasczyste, leżące na północnym krańcu wsi Opatów (Ryc. 1), ograniczone od wschodu szosą, od południa terenem pagórkowato-skalistym, od północy zaś i zachodu torfiastą kotliną. Wzgórze to będące nieużytkiem, stanowiącym gminne pastwisko, zostało przed kilkunastu laty rozparcelowane na wąskie, bo niekiedy tylko 9 m. szerokie a około 200 m. długie pola, które są obecnie intensywnie uprawiane, co powoduje niszczenie cmentarzyska. Ponieważ pola te użytkowane są na różne zboża i okopowizny, których zbiór następuje w różnych okresach czasu, badania są mocno utrudnione.

Jak już zaznaczono oba cmentarzyska występują na jednym i tym samym obszarze, a groby są dość często nawarstwione jedne nad drugimi. Jednakże cmentarzysko kultury łużyckiej zajmuje znacznie większy obszar aniżeli cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich. Szczególnie dalej sięga w stronę północną, zachodnią a zdaje się także i południową.

W pracy niniejszej podaję wyniki dotychczasowych badań na cmentarzysku kultury łużyckiej. Mimo, że badania na cmentarzysku dopiero zostały rozpoczęte i prawdopodobnie nie prędko jeszcze będą mogły być ukończone, jednakże to, co już odkryto, przyniosło dużo ciekawego i nowego materiału zasługującego na szybkie opublikowanie.

Publikacja dotychczas odkrytego materiału jest tymbardziej usprawiedliwiona, że opisywane w tej pracy groby pochodzą z różnych punktów tego rozległego cmentarzyska, przypuszczać więc można z dużym prawdopodobieństwem, że dają one dość wierny jego obraz. Dalsze badania przyniosą, jak sądzę, raczej tylko potwierdzenie i uzupełnienie wyników

---

[1]) Liczba ta nie jest ścisłą, gdyż w rzeczywistości odkryto więcej grobów. W kilku bowiem wypadkach groby z okresu wpływów rzymskich znajdowały się ponad grobami kultury łużyckiej. Oba jednakże groby otrzymywały ten sam numer porządkowy. Poza tym cztery groby kultury łużyckiej odkryto przypadkowo przed rozpoczęciem systematycznych rozkopów i poza ich terenem, nie mają więc one numerów porządkowych.

[2]) Krótkie sprawozdanie z wyników prac wykopaliskowych, prowadzonych w r. 1938 w Opatowie dałem w artykule „Badania archeologiczne w Opatowie częstochowskim „Ziemia Częstochowska", t. III, 1939, zesz. 1. Por. też. **Nosek S.**, Tymczasowe sprawozdanie z dotychczasowych badań na cmentarzysku kultury łużyckiej w Opatowie pow. częstochowski. „Sprawozd. Pol. Ak. Um." t. XLIV (1939) nr. 3, str. 119 oraz tamże str. 118 **Reyman T.**, Sprawozdanie z dotychczasowych badań na cmentarzysku z okresu rzymskiego w Opatowie pow. częstochowski.

już osiągniętych, choć oczywiście nie należy wykluczać, że mogą się jeszcze pojawić jakieś całkiem nowe i niespodziewane fakty.

Także i z innego jeszcze względu wydaje mi się usprawiedliwione szybkie podanie wiadomości o cmentarzysku kultury łużyckiej w Opatowie. Mimo ogromnej ilości materiału faktycznego jakim dziś już rozporządzamy, jeśli chodzi o kulturę łużycką, należy ona do dość słabo nam znanych kultur przedhistorycznych. A odgrywa bezsprzecznie najważniejszą rolę w pradziejach Polski. To też jest sprawą naglącą natychmiastowe opracowywanie wyników ostatnich zwłaszcza, metodycznie prowadzonych wykopalisk, by jak najrychlej doprowadzić do wyjaśnienia wszystkich zagadnień związanych z kulturą łużycką. Z tego też powodu niniejsze materiały publikuję.

Ryc. 1. Mapka Opatowa i okolicy.
Miejsce, na którym znajduje się cmentarzysko oznaczone krzyżykiem. (Wycinek z mapy 1 : 100,000).

W części pierwszej pracy podany jest opis poszczególnych grobów oraz zabytków w nich zawartych. Część druga zawiera analizę materiału zabytkowego i ogólną charakterystykę cmentarzyska. Numery grobów oznaczone są cyframi, rzymskimi, podane zaś obok nich w nawiasach numery cyframi arabskimi oznaczają porządkowy numer danego grobu jaki otrzymał w terenie, gdyż zarówno groby kultury łużyckiej jak i z okresu wpływów rzymskich otrzymywały numerację ciągłą tak jak je po kolei odkrywano. Poza dwoma grobami (LXXXII i LXXXIII), które odkopano na polu Leonarda Chudego, pod lasem, wszystkie inne pochodzą z pola zw. „Kąty".

II. OPIS GROBÓW

GRÓB I (1) CIAŁOPALNY

Na głębokości około 30 cm. znajdowało się uszkodzone naczynie ułożone bokiem. Wylot naczynia skierowany był ku północnemu-wschodowi. Pod naczyniem znajdowały się przepalone kości ludzkie ułożone na kupce.

Popielnica (Tabl. VI 4) dwustożkowa. Górny załom brzuśca bardzo krótki jest wyraźnie oddzielony od wysokiej cylindrycznej szyi. Na przejściu szyi w brzusiec znajdują się słabo widoczne, krótkie, poziome kreseczki, tworzące linię obiegającą wokoło naczynie. Powierzchnia naczynia gładka, barwy szarożółtej. Wys. 14,6 cm, średn. otw. 13,5 cm, średn. brzuśca 14,5 cm, średn. dna 6,5 cm.

GRÓB II (2) CIAŁOPALNY

Na głębokości 60 cm stała popielnica wylotem zwrócona ku górze. Wewnątrz popielnicy znajdowała się niewielka ilość przepalonych kości ludzkich.

Popielnica (Tabl. V 4) dwustożkowa o ostrym załomie brzuśca, przechodzącym nieznacznie w wysoką stożkowatą szyję. Dolny załom brzuśca chropowaty, reszta starannie wygładzona. Barwa powierzchni brunatna z czarnymi plamami. Wys. 27 cm, średn. otw. 22,7 cm, średn. brzuśca 32,4 cm, średn. dna 10 cm.

GRÓB III. (3) CIAŁOPALNY

Na głębokości 45 cm stała popielnica wypełniona przepalonymi kośćmi ludzkimi.

Popielnica (Tabl. VII 4) jajowata z brzegiem nieco rozchylającym się ku wylotowi, zakończonym równą krawędzią. Powierzchnia popielnicy barwy żółtej z czerwonymi plamami, chropowata. Przy samym tylko dnie znajduje się gładki pas. Wys. 25,5 cm, średn. otw. 22,5 cm, średn. brzuśca 23,5 cm, średn. dna 10 cm.

GRÓB IV (5) CIAŁOPALNY

Na głębokości 40 cm znajdowała się spękana popielnica wypełniona przepalonymi kośćmi ludzkimi.

P o p i e l n i c a (Tabl. III 4) dwustożkowa o łagodnie zaokrąglonym brzuścu, oddzielonym wyraźnie od stożkowatej szyi. Powierzchnia gładka, barwy brunatnej, dolny załom brzuśca chropowaty. Wys. 27,4 cm, średn. otw. 27,5 cm, średn. brzuśca 36,3 cm, średn. dna 13 cm.

GRÓB V (6) CIAŁOPALNY

Zawierał dwie popielnice wypełnione przepalonymi kośćmi ludzkimi, ustawione tuż koło siebie na głębokości 40 cm.

P o p i e l n i c a (Ryc. 2a) dwustożkowa o łagodnie zaokrąglonym brzuścu, wyraźnie oddzielonym od stożkowatej szyi. Powierzchnia barwy szarożółtej, wygładzona, dolny załom brzuśca chropowaty. Wys. 26 cm, średn. otw. 21 cm, średn. brzuśca 27,7 cm, średn. dna 12 cm.

Ryc. 2. Opatów, pow. Częstochowa.

a—b. popielnice z grobu ciałopalnego V (6). (ok. 1/4 w n.)

P o p i e l n i c a (Ryc. 2b) dwustożkowa z brzuścem łagodnie zaokrąglonym, przechodzącym nieznacznie w stożkowatą szyję. Dolny załom brzuśca zwęża się dość wydatnie ku dnu. Na przejściu szyi w brzusiec znajdują się dwa duże, naprzeciwległe, taśmowate ucha. Powierzchnia gładka, barwy jasnobrunatnej. Wys. zach. około 19 cm, średn. otw. około 16 cm, średn. brzuśca 23,5 cm, średn. dna 10 cm.

GRÓB VI (7) CIAŁOPALNY

Na głębokości około 37 cm znajdowała się podłużna kupka przepalonych kości ludzkich zorientowana w kierunku Wsch.-Zach. Na wierzchu kości leżała bronzowa szpila. (Ryc. 3).

Szpila Ryc. 4) bronzowa, uszata, zgięta kolankowato pod kątem prostym. Profilowana szyjka szpili jest bogato zdobiona i zakończona dużą, płaską, kolistą tarczką. Motyw ornamentacyjny na szyjce składa się z trzech części. Pierwszą tworzy pięć równoległych głębokich rowków, następną, środkową motyw złożony z kresek układanych pod kątem do siebie, tworzących rodzaj daszków, ostatnia wreszcie część składa się znowu z czterech równoległych rowków. Ornament uzupełnia wypukły wałek z ukośnymi nacięciami, znajdujący się tuż przed tarczką szpili. Opisana tu szpila jest doskonale zachowana, pokryta piękną, ciemnozieloną patyną. Długość szpili 14 cm, najw. grubość 0,4 cm, długość szyjki 2,2 cm, średn. szyjki 1 cm, średn. tarczki 2,1 cm.

GRÓB VII (9) CIAŁOPALNY

Na głębokości około 40 cm znajdowała się zgnieciona popielnica, wypełniona przepalonymi kośćmi ludzkimi Przy dnie popielnicy wśród kości znaleziono bronzową fibulę z okresu wpływów rzymskich. Zachodzi tu widocznie ciekawy wypadek wtórnego użycia popielnicy kultury łużyckiej w okresie wpływów rzymskich.

Ryc. 3. Opatów, pow. Częstochowa. Planik grobu ciałopalnego VI (7)

Popielnica (Ryc. 5) wysmukła z największą wydętością brzuśca przeniesioną w górną część naczynia. Brzusiec wyraźnie oddzielony od krótkiej, prawie cylindrycznej szyi zakończonej wywiniętą na zewnątrz krawędzią. Począwszy od nasady szyi aż do połowy mniejwięcej wysokości naczynia biegną szerokie pionowe żłobki. Na największej wydętości brzuśca znajdują się dwa naprzeciwległe pionowo przekłute uszka. Powierzchnia popielnicy gładka, barwy żółtej z ciemnymi plamami. W glinie znajduje się znaczna domieszka gruboziarnistego piasku i miki. Wys. 18,7 cm, średn. otw. 13 cm, średn. brzuśca 17 cm, średnica dna 7,4 cm.

GRÓB VIII (11) CIAŁOPALNY

Na głębokości 35 cm znajdowała się popielnica wypełniona przepalonymi kośćmi ludzkimi.

Popielnica Tabl. III 5) dwustożkowa z brzuścem łagodnie zaokrąglonym, oddzielonym wyraźnie od wysokiej stożkowatej szyi. Górny załom brzuśca zdobi sześć grup pionowych płytkich żłobków, ułożonych w równych od siebie odstępach. Powierzchnia gładka, barwy jasnobrunatnej. Dolny załom brzuśca chropowaty. Wys. 23 cm, średn. otw. 20 cm, średn. brzuśca 28 cm, średn. dna 8,9 cm.

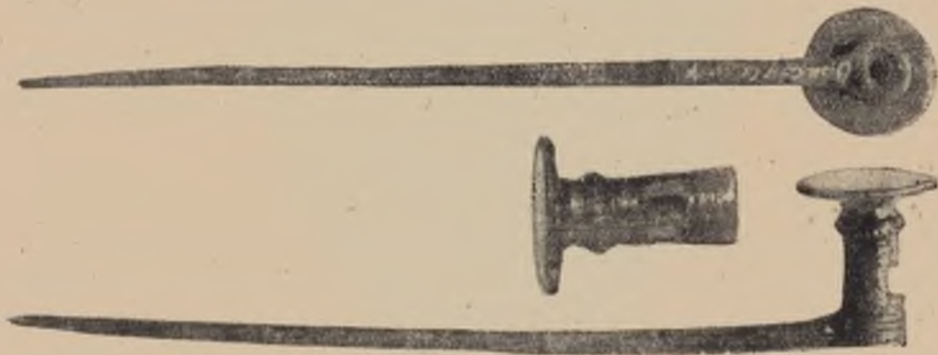
GRÓB IX (13) CIAŁOPALNY

Na głębokości około 70 cm znajdowała się popielnica otoczona od strony wschodniej kilku kamieniami. W popielnicy na wierzchu znajdowały się cztery kamienie. Pod kamieniami leżały przepalone kości ludzkie, wśród których znaleziono dwa druciki bronzowe, zniekształcone przez ogień stosu.

P o p i e l n i c a (Tabl. IV 2) dwustożkowa o łagodnie zaogrąglonym brzuścu, wyraźnie oddzielonym od stosunkowo niskiej stożkowatej szyi. Powierzchnia gładka, barwy czarnej. Dolny załom brzuśca chropowaty. Wys. 24 cm, średn. otw. 21,3 cm, średn. brzuśca 29,4 cm, średn. dna 9,5 cm.

GRÓB X (14) CIAŁOPALNY

Na głębokości około 40 cm znajdowała się popielnica obstawiona od strony zachodniej i północnej kamieniami (Ryc. 6). Przy dnie popielnicy od strony wschodniej leżała bronzowa bransoleta, od strony północnej znajdowały się dwie przystawki. Wewnątrz popielnicy oprócz przepalonych kości ludzkich, wśród których znaleziono szpilę i dwa skręty bronzowe, znajdowało się jeszcze 7 kamieni.

Ryc. 4. Opatów, pow. Częstochowa.
Szpila bronzowa z grobu ciałopalnego (jamowego) VI (7) (prawie w. n.)

P o p i e l n i c a (Ryc. 7a) dwustożkowa o łagodnie zaokrąglonym brzuścu, wyraźnie oddzielonym od stożkowatej szyi. Powierzchnia wygładzona, barwy czarnej. Dolny załom brzuśca schropowacony. Wys. obecna około 30 cm, średn. otw. około 28 cm, średn. brzuśca 41,4 cm, średnica dna 13,5 cm.

C z a r k a duża dwustożkowa zachowana w fragmentach posiadała brzusiec wyraźnie oddzielony od stożkowatej szyi. Tuż ponad przejściem szyi w brzusiec znajdowały się dwa naprzeciwległe poziomo przekłute ucha. Powierzchnia gładka, barwy czarnej. Średn. otw. około 14 cm.

Czarka (Ryc. 7b) dwustożkowa o łagodnym załomie brzuśca. Szyjka prawie cylindryczna jest wyraźnie oddzielona od brzuśca. Powierzchnia czarki starannie wygładzona, barwy jasnobrunatnej z ciemnymi plamami. Wys. 7,5 cm, średn. otw. 7,5 cm., średn. brzuśca 9,3 cm, średn. dna 4,8 cm.

Szpila (Tabl. IX 1) bronzowa z końcem rozklepanym i zawiniętym w uszko. Na szyjce szpili znajdują się cztery karby, naśladujące skręcanie dookoła osi, poniżej zaś dwadzieścia skośnych nacięć. Długość szpili 15 cm, najw. grubość 0,3 cm.

Skręty (Tabl. IX 2—3) bronzowe, dwa z drutu o grubości 0,2 cm. Jeden jest pojedyńczy tylko końce drutów zachodzą nieco na siebie, drugi zwinięty w półtora zwoju. Średn. obu skrętów wynosi 1,5 cm.

Ryc. 5. Opatów, pow. Częstochowa.
Popielnica z grobu ciałopalnego VII (9). (ok. 1/3 w. n.)

GRÓB XI (17) BEZ ŚLADÓW KOŚCI

Bransoleta (Tabl. IX 4) bronzowa z taśmy płaskowypukłej. Bransoletę pokrywa piękna, ciemnozielona patyna. Średn. 6 cm, grubość taśmy 0,5 cm, szerokość taśmy 0,7 cm.

Na głębokości około 60 cm znajdowała się przykryta wielkim kamieniem duża popielnica, obok której stała przystawka. Wewnątrz popielnicy kości nie stwierdzono. Ponad tym grobem znajdował się zniszczony grób z okresu wpływów rzymskich.

Popielnica (Ryc. 8a) dwustożkowa o ostrym załomie brzuśca wyraźnie oddzielonego od stożkowatej szyi. Powierzchnia gładka, barwy

czarnej. Dolny załom brzuśca chropowaty. Wys. 27,5 cm, średn. otw. 25 cm, średn. brzuśca 34,2 cm, średn. dna 10,5 cm.

Czarka (Ryc. 8b) dwustożkowa o ostrym załomie brzuśca, oddzielonego wyraźnie od stożkowatej szyjki. Powierzchnia gładka, barwy czarnej. Górny załom brzuśca jest zdobiony. Motyw ornamentacyjny tworzą małe stożkowate guzki, rozmieszczone naprzemian raz na przejściu szyi w brzusiec to znowu na największej wydętości brzuśca, otoczone szeregiem półkolistych żłobków. Wys. 7,8 cm, średn. otw. 6 cm, średn. brzuśca 8,2 cm, średn. dna 3,2 cm.

GRÓB XII (24) CIAŁOPALNY

Zniszczony. Z pośród skorup w nim znalezionych udało się wyróżnić:

Fragmenty popielnicy dwustożkowej z chropowatym dolnym załomem brzuśca i gładką częścią górną.

Fragment czarki (Ryc. 9a) o powierzchni gładkiej, barwy żółtoczerwonawej.

GRÓB XIII (31) CIAŁOPALNY

Zniszczony. Znaleziono w nim kilka kamieni polnych, między którymi znajdowało się kilka skorup i palone kości ludzkie. Skorupy są mało charakterystyczne, grube, o chropowatej powierzchni, barwy żółtej.

GRÓB XIV (34) CIAŁOPALNY

Zniszczony. Z pośród skorup w nim znalezionych udało się wyróżnić:

Fragmenty popielnicy dwustożkowej z brzuścem łagodnie zaokrąglonym, oddzielonym wyraźnie od stożkowatej szyi. Na przejściu szyi w brzusiec, na zachowanym fragmencie, znajduje się ucho. Powierzchnia naczynia gładka, barwy brunatnej.

GRÓB XV (37) CIAŁOPALNY

Zniszczony. Wśród palonych kości ludzkich znaleziono tylko kilka skorup (Ryc. 10) o gładkiej powierzchni, barwy żółtej, zdobionych pionowymi żłobkami i małymi kolistymi dołeczkami oraz kilka skorup grubych o chropowatej powierzchni.

GRÓB XVI (40) CIAŁOPALNY

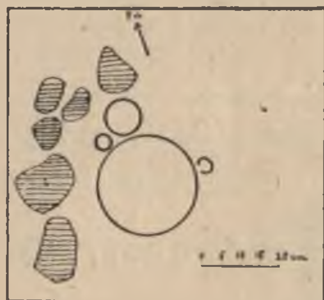
Zawierał popielnicę wypełnioną przepalonymi kośćmi ludzkimi. Wśród kości znaleziono niewielką szpilę bronzową.

Popielnica (Tabl. IV 3) dwustożkowa o łagodnie zaokrąglonym brzuścu, przechodzącym nieznacznie w wysoką stożkowatą szyję. Oddzielenie brzuśca od szyi podkreślone jest rytą linią poziomą. Popielnica opatrzo-

na jest dwoma naprzeciwległymi taśmowatymi uchami. Powierzchnia gładka, barwy brunatnej. Wys. 20 cm, średn. otw. 20,5 cm, średn. brzuśca 26,2 cm, średn. dna 11 cm.

S z p i l a (Tabl. IX 18) bronzowa, przepalona, zgięta, krótka, z grubego drutu. Koniec rozklepany i zawinięty w uszko. Długość 8,6 cm, grubość drutu 0,3 cm.

GRÓB XVII (41) CIAŁOPALNY

Ryc. 6. Opatów, pow. Częstochowa.
Planik grobu ciałopalnego X (14)

Zniszczony. Z pośród skorup w nim znalezionych udało się wyróżnić:

Fragmenty m i s y (Tabl. VIII 9) stożkowatej z wyodrębnioną krótką szyją, zakończoną zgrubiałą krawędzią odwiniętą nazewnątrz. Powierzchnia misy gładka, barwy jasnobrunatnej. Wys. 10 cm, średnica otworu około 21 cm.

Skorupę z niedużego dwustożkowego naczynia zdobioną dołeczkami oraz pionowymi i półkolistymi żłobkami.

GRÓB XVIII (47) CIAŁOPALNY

Zawierał rozbitą popielnicę, w której znajdowały się przepalone kości ludzkie.

P o p i e l n i c a (Tabl. VI 5) o profilu dwustożkowym z brzuścem wyraźnie oddzielonym od stożkowatej szyi. Powierzchnia gładka, barwy szarożółtej. Dolny załom brzuśca chropowaty. Wys. obecna 26 cm, średn. brzuśca 30,3 cm, średn. dna 15 cm.

GRÓB XIX (48) CIAŁOPALNY

Zawierał duży kubek, wypełniony przepalonymi kośćmi ludzkimi.

P o p i e l n i c a (Tabl. IV 1) dwustożkowa o łagodnym zaokrągleniu brzuśca, oddzielonego wyraźnie od wysokiej, stożkowatej szyi. Powierzchnia gładka, barwy szarożółtej. Dolny załom brzuśca chropowaty. Wys. 22,2 cm, średn. otw. 18,5 cm, średn. brzuśca 25,7 cm, średn. dna 11 cm.

GRÓB XX (49) CIAŁOPALNY

Zawierał duży kubek, wypałeniony przepalonymi kośćmi ludzkimi. Obok kubka stał czerpak. Nad tym grobem znajdował się zniszczony grób z okresu rzymskiego.

K u b e k (Ryc. 11b) o profilu dwustożkowym, z bardzo krótkim górnym załomem brzuśca. Brzusiec jest wyraźnie oddzielony od krótkiej cy-

lindrycznej szyjki, zakończonej nieco zgrubiałą i na zewnątrz odwiniętą krawędzią. Powierzchnia gładka, barwy żółtej z brunatnymi plamami. Ucho duże taśmowate. Wys. 11 cm, średn. otw. 13 cm, średn. brzuśca 13,6 cm, średnica dna 7,7 cm.

Czerpak (Ryc. 11a) półkulisty, asymetryczny, z dnem zaznaczonym przez zagłębienie. Ucho taśmowate wyniesione wysoko ponad krawędź. Powierzchnia gładka, barwy brunatnej z ciemnymi plamami, wewnątrz czarna. Wys. 5 cm, średn. otw. 12×13,2 cm.

GRÓB XXI (50) CIAŁOPALNY

Na głębokości około 35 cm znajdowała się czarka wypełniona przepalonymi kośćmi ludzkimi.

Czarka — popielnica (Tabl. VIII 7) dwustożkowa o łagodnie zaokrąglonym brzuścu, oddzielonym wyraźnie od cylindrycznej szyjki. Na przejściu szyi w brzusiec znajduje się uszko poziomo przekłute (na części zachowanej), było ich zapewne dwa. Powierzchnia czarki słabo wygładzona, barwy jasnobrunatnej. Wys. zach. 9 cm, średn. brzuśca 10,7 cm, średn. dna 5,4 cm.

Ryc. 7. Opatów, pow. Częstochowa.
a. popielnica (1/6 w. n.), b. czarka (ok. 1/3 w. n.) z grobu ciałopalnego X (14)

GRÓB XXII (51) BEZ ŚLADÓW KOŚCI

Na głębokości około 40 cm znaleziono czarkę wypełnioną ziemią. Śladów kości nie stwierdzono.

Czarka (Tabl. VIII 1) asymetryczna, z słabo wydętym brzuścem, przechodzącym w niską, prawie cylindryczną szyję, zakończoną odwiniętą nazewnątrz krawędzią. Powierzchnia chropowata, barwy brunatnej. Wys. 12 cm, średn. otw. 10,3 cm, średn. brzuśca 12,5 cm, średn. dna 5,6 cm.

GRÓB XXIII (60) CIAŁOPALNY

Na głębokości około 40 cm znajdowała się zgnieciona misa, do której wstawiona była czarka. Obok pod płaskim kamieniem leżały na kupce przepalone kości ludzkie.

M i s a (Ryc. 9b) zachowana w fragmentach, stożkowata, z brzegiem wgiętym poniżej krawędzi silnie nazewnątrz wywiniętej. Powierzchnia gładka, barwy brunatnej.

C z a r k a (Tabl. VIII 11) jajowata o wysokiej lejkowato rozchylającej się szyjce, zakończonej równą krawędzią. Powierzchnia czarki z wyjątkiem wąskiego pasa gładkiego tuż powyżej dna, chropowata, barwy żółtobrunatnej. Wys. 14 cm, średn. otw. 10,3 cm, średn. brzuśca 12,2 cm. średn. dna 7,2 cm.

GRÓB XXIV (62) BEZ ŚLADÓW KOŚCI

Znajdowała się w nim czarka ułożona do góry dnem. Śladów kości nie stwierdzono.

Ryc. 8. Opatów, pow. Częstochowa.

a. popielnica (ok. 1/5 w. n.), b. czarka (ok. 1/2 w. n.) z grobu XI (17). W grobie tym nie znaleziono śladów kości.

C z a r k a (Tabl. VIII 3) z brzuścem słabo wydętym, przechodzącym w krótką, prawie cylindryczną szyjkę, zakończoną nieco nazewnątrz odwiniętą krawędzią. Powierzchnia gładka, barwy brunatnej. Wys. 10,8 cm, średn. otw. 11 cm, średn. brzuśca 12 cm, średn. dna 4,7 cm.

GRÓB XXV (64) CIAŁOPALNY

Zniszczony. Znaleziono w nim:

Fragmenty czarki (Ryc. 9c) o powierzchni gładkiej, barwy czerwonej.

Kubek (Tabl. VIII 5) dwustożkowy o łagodnie zaokrąglonym brzuścu. Szyja rozchylająca się nieco ku wylotowi jest wyraźnie oddzielona od brzuśca. Ucho duże, taśmowate. Po obu stronach ucha na krawędzi znajdują się występy trójkątne. Powierzchnia gładka, barwy jasnobrunatnej. Wys. 11,5 cm, średn. otw. 14,4 cm, średn. brzuśca 16 cm, średn. dna 6 cm.

GRÓB XXVI (66) CIAŁOPALNY

Zniszczony Wśród przepalonych kości ludzkich znaleziono ułamki czerpaka.

Czerpak półkulisty ,z taśmowatym uchem wyniesionym ponad brzeg. Powierzchnia gładka, barwy żółtej.

GRÓB XXVII (68) CIAŁOPALNY

Na głębokości około 70 cm znajdowała się zgnieciona popielnica wypełniona przepalonymi kośćmi ludzkimi.

Popielnica (Tabl. IV 5) dwustożkowa z łagodnie zaokrąglonym brzuścem, oddzielonym wyraźnie od prawie cylindrycznej szyi. Na przejściu szyi w brzusiec znajdują się dwa naprzeciwległe dość duże ucha poziomo przekłute. Powierzchnia gładka, barwy szarożółtej z ciemnymi plamami. Wys. 17,8 cm, średn. otw. 14,7 cm, średn. brzuśca 19,2 cm, średn. dna 8 cm.

GRÓB XXVIII (70) CIAŁOPALNY

Zniszczony. Znaleziono w nim:

Fragmenty jajowatego? naczynia o powierzchni chropowatej, barwy żółtej.

GRÓB XXIX (71) BEZ ŚLADÓW KOŚCI

Znaleziono tu grubą warstwę popiołu, pod którą znajdowały się skorupy o powierzchni chropowatej, barwy żółtej.

GRÓB XXX (72) SZKIELETOWY

Na głębokości około 80 cm znajdował się wierzch dużego kamiennego nasypu. Na wierzchu między kamieniami znaleziono skorupy i duży guz bronzowy. Pod nasypem w głębokości około 1,50 znajdował się prawie zupełnie rozłożony szkielet.

Skorupy posiadają powierzchnię chropowatą, barwy żółtej.

Guz (Tabl. IX 5) bronzowy w postaci kolistej tarczki, do której z jednej strony przymocowano kabłąk. Średnica tarczki 2,8 cm, szerokość kabłąka 1,4 cm. Guz jest doskonale zachowany, pokryty piękną, zieloną patyną.

GRÓB XXXI (75) CIAŁOPALNY

Zniszczony. Znaleziono w nim:

Fragmenty niewielkiego naczynia o profilu dwustożkowym, powierzchni gładkiej, dołem chropowatej, barwy szarożółtej. Średn. dna 4 cm.

Skorupa chropowata, barwy żółtoczerwonej.

GRÓB XXXII (76) CIAŁOPALNY

Zniszczony. Znaleziono w nim:

Fragmenty dwustożkowego naczynia z brzuścem łagodnie zaokrąglonym i stożkowatą szyją. Powierzchnia gładka, barwy szarożółtej, dołem chropowata.

Skorupy chropowate, barwy żółtej

GRÓB XXXIII (78) CIAŁOPALNY

Zniszczony. Znaleziono w nim:

Fragmenty dwustożkowej popielnicy o brzuścu łagodnie zaokrąglonym, oddzielonym wyraźnie od wysokiej, stożkowatej szyi. Powierzchnia gładka, barwy żółtoczerwonej, z czarnymi plamami. Dołem chropowata. Wys. około 24 cm, średn. brzuśca około 33 cm.

GRÓB XXXIV (81) CIAŁOPALNY

Ryc. 8. Opatów, pow. Częstochowa.
Profile brzegów naczyń z grobów ciałopalnych a. czarki z grobu XII (24), b. misy z grobu XXIII (60), c. czarki z grobu XXV (64), d. czarki z grobu XXXIX (88). (ok. 1/2 w. n.).

Zawierał popielnicę, w której znajdowały się przepalone kości ludzkie. Obok popielnicy stała czarka.

Popielnica zachowana we fragmentach, dwustożkowa o powierzchni słabo wygładzonej, barwy brunatnej.

Czarka (Tabl. VIII 8) dwustożkowa (uszkodzona, brak brzegu), o dość ostrym załomie brzuśca, nieznacznie przechodzącego w szyję. Powierzchnia wygładzona, barwy brunatnej. Na załomie brzuśca znajduje się ornament w postaci słabo widocznej linii zygzakowatej. Wys. zach. 6 cm, średn. brzuśca 8,6 cm, średn. dna 5 cm.

GRÓB XXXV (84) CIAŁOPALNY

Zniszczony. Znaleziono w nim:

Fragmenty popielnicy dwustożkowej, o brzuścu łagodnie zaokrąglonym. Powierzchnia gładka, barwy brunatnej, dołem chropowata.

GRÓB XXXVI (85) BEZ ŚLADÓW KOŚCI

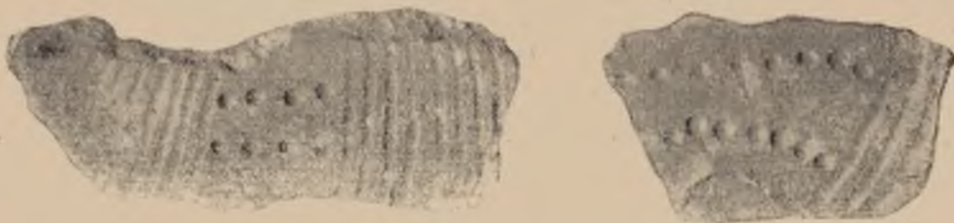
Na głębokości 25 cm znaleziono czarkę. Śladów kości nie stwierdzono.

Czarka Tabl. VIII 4) dwustożkowa o łagodnie zaokrąglonym brzuścu, wyraźnie oddzielonym od stożkowatej szyi. Na przejściu szyi w brzusiec znajdują się dwa naprzeciwległe, poziomo przekłute ucha. Powierzchnia gładka, barwy jasnobrunatnej. Wys. 7,8 cm, średn. otw. 7,2 cm, średn. brzuśca 9 cm, średn. dna 4,3 cm.

GRÓB XXXVII (86) CIAŁOPALNY

Na głębokości około 35 cm stała uszkodzona popielnica, wypełniona przepalonymi kośćmi ludzkimi. — —

Popielnica (Ryc. 12) o łagodnie zaokrąglonym i wydętym brzuścu. Szyi brak. Na przejściu szyi w brzusiec znajdują się dwa naprzeciwległe, poziomo przekłute ucha. Powierzchnia popielnicy gładka, barwy

Ryc. 10. Opatów, pow. Częstochowa.
Skorupy z popielnicy z grobu ciałopalnego XV (37)

szarobrunatnej. Na załomie brzuśca znajduje się ornament w postaci grup pionowych lub nieco skośnych, płytkich i szerokich żłobków, przedzielonych kolistymi dołkami. Żłobki schodzą na dolny załom brzuśca, urywając się mniejwięcej w jego połowie. Wys. obecna 10 cm, średn. brzuśca 18 cm, średn. dna 7,5 cm.

GRÓB XXXVIII (87) CIAŁOPALNY

Zniszczony. Znaleziono w nim prócz przepalonych kości ludzkich:

Fragmenty dużej popielnicy (Ryc. 13) o brzuścu dwustożkowym, dość ostro załamanym. Brzusiec oddzielony jest od stożkowatej szyi trzema równoległymi, głęboko rytymi liniami. Powierzchnia gładka, barwy czarnej, dołem chropowata. Na przejściu szyi w brzusiec, na zachowa-

nym fragmencie, znajduje się sęczek otoczony od spodu półkolistymi żłobkami. Obok żłobków półkolistych znajdują się też na górnym załomie brzuśca żłobki pionowe.

Fragmenty półkulistego czerpaka o gładkiej, czarnej powierzchni.

Skorupy gładkie i chropowate, barwy żółtej.

GRÓB XXXIX (88) CIAŁOPALNY

Zniszczony. Znaleziono w nim:

Fragmenty popielnicy dwustożkowej z brzuścem wyraźnie oddzielonym od szyi. Powierzchnia gładka, barwy żółtej, dołem chropowata. Górny załom brzuśca zdobią płytkie, pionowo biegnące, szerokie żłobki.

Ryc. 11. Opatów, pow. Częstochowa.
a. czerpak (ok. 1/2 w. n.), b. kubek (ok. 1/3 w. n.) z grobu ciałopalnego XX (49).

Fragmenty jajowatego naczynia o powierzchni chropowatej, barwy żółtej.

Fragmenty czarki (Ryc. 9d) z dość wysoką, rozchylającą się ku wylotowi szyją. Powierzchnia czarki gładka, barwy żółtej.

GRÓB XL (91) CIAŁOPALNY

Zniszczony. Ponad nim znajdował się, również zniszczony, grób z okresu wpływów rzymskich. W grobie kultury łużyckiej znaleziono jedynie kilkanaście skorup gładkich i chropowatych, barwy żółtej.

GRÓB XLI (92) CIAŁOPALNY

Zniszczony . Zawierał popielnicę wypełnioną przepalonymi kośćmi ludzkimi i dwie przystawki.

Fragmenty dużej, dwustożkowej popielnicy o łagodnie zaokrąglonym brzuścu, przechodzącym nieznacznie w wysoką, stożkowatą

szyję. Brzusiec od szyi oddzielają dwie równoległe, ryte linie poziome. Powierzchnia gładka, barwy czarnej.

Czarka (Ryc. 14 b) dwustożkowa o ostrym załomie brzuśca, wyraźnie oddzielonego od wysokiej, stożkowatej szyjki. Na przejściu szyi w brzusiec znajdują się dwa naprzeciwległe uszka poziomo przekłute. Powierzchnia gładka, barwy brunatnej, miejscami, zwłaszcza na szyi, plamy. Wys. 8,8 cm, średn. otw. 8,5 cm, średn. brzuśca 12,2 cm, średn. dna 5 cm.

Ryc. 12. Opatów, pow. Częstochowa.
Popielnica z grobu ciałop. XXXVII (86). (ok. 1/3 w. n.)

Czarka (Ryc. 14 a) dwustożkowa o łagodnie zaokrąglonym brzuścu, przechodzącym nieznacznie w szyjkę. Szyjkę od brzuśca oddziela pozioma ryta wokoło linia. Na przejściu szyi w brzusiec znajdują się dwa przekłute uszka naprzeciwległe. Powierzchnia gładka, barwy dołem żółtej, górą czarnej. Wys. obecna 9 cm. średn. brzuśca 15,1 cm, średn. dna 6,7 cm.

GRÓB XLII (93) CIAŁOPALNY

Zniszczony. Znaleziono w nim:

Skorupę grubą o powierzchni chropowatej, barwy żółtej.

Fragment dwustożkowego naczynia niewielkiego (może czarki) o łagodnie zaokrąglonym brzuścu wyraźnie oddzielonym od stożkowatej szyi. Powierzchnia gładka, barwy brunatnej z czerwonymi i czarnymi plamami. Górny załom brzuśca zdobił ornament złożony z grup kresek rytych pod kątem do siebie.

GRÓB XLIII (94) BEZ ŚLADÓW KOŚCI

W głębokości około 60 cm znaleziono rozbity czerpak. Śladów kości nie stwierdzono.

Czerpak (Tabl. VIII 12) półkulisty, głęboki, z brzegiem nieco wgiętym poniżej krawędzi. Ucho taśmowate, nieco tylko ponad brzeg wyniesione. Powierzchnia gładka, barwy jasnobrunatnej. Wys. 5,5 cm, średn. otw. 9,8 cm.

GRÓB XLIV (96) CIAŁOPALNY

Zawierał popielnicę, w której znajdowały się przepalone kości ludzkie.

Popielnica (Tabl. V 2) dwustożkowa o ostrym załomie brzuśca. Szyja niewyodrębniona. Powierzchnia gładka, barwy brunatnej z jasnymi plamami, dołem chropowata. Tuż nad załomem brzuśca znajduje się ornament (Ryc. 15) w postaci jakby odwróconych jodełek (może jakiś zdegenerowany rysunek). Ornament nie obiegał wokoło naczynia. Wys. 25,6 cm, średn. otw. 25 cm, średn. brzuśca 32,6 cm, średn. dna 12 cm.

GRÓB XLV (101) CIAŁOPALNY

Na głębokości około 15 cm znajdował się zniszczony grób rzymski. Zabytki z tego grobu leżały rozwleczone na warstwie kamieni polnych o średnicy około 60 m. Pod owym nasypem kamiennym o wysokości około 50 cm znajdował się grób łużycki (Ryc. 16). Był to grób jamowy. Przepalone kości ludzkie ułożone były na kupce. Na kościach na wierzchu leżała bronzowa szpila. Tuż obok kości od strony północnej stała misa a od strony zachodniej misy czerpakowata miseczka oraz leżały skorupy z dużego jajowatego naczynia (popielnicy).

Ryc. 13. Opatów, pow. Częstochowa.
Fragment popielnicy z grobu ciałop. XXXVIII (87). ok. 1/3 w. n.)

Misa (Ryc. 17 b) duża, stożkowata o nieco zaokrąglonym profilu, z niską prawie cylindryczną szyją, zakończoną dość znacznie nazewnątrz odwiniętą krawędzią. Nieco poniżej krawędzi znajduje się małe, poziomo przekłute uszko. Powierzchnia misy gładka, barwy brunatnej. Wysokość 10 cm, średn. otw. 30,8 cm, średn. dna 12,5 cm.

M i s e c z k a (Ryc. 17 a) mała, czerpakowata, półkulista, z dnem zagłębionym do środka. Brzeg nieco wgięty poniżej krawędzi. Powierzchnia gładka, barwy szarożółtej. Wysokość 5 cm, średn. otw. 12,5 cm.

Fragmenty naczynia jajowatego (p o p i e l n i c y?) o powierzchni gładkiej, barwy czerwonej.

S z p i l a (Ryc. 17 c) z drutu bronzowego, z końcem rozklepanym i zawiniętym w uszko. Długość szpili 9,5 cm, grubość drutu 0,4 cm.

GRÓB XLVI (102) CIAŁOPALNY

Zniszczony. Na głębokości około 20 cm znajdowały się skorupy pomieszane z przepalonymi kośćmi ludzkimi.

Fragmenty jajowatej p o p i e l n i c y o powierzchni chropowatej, barwy żółtej.

GRÓB XLVII (103) CIAŁOPALNY

Zniszczony. Na głębokości około 20 cm znajdowały się resztki popielnicy i przepalone kości ludzkie.

Fragmenty p o p i e l n i c y o powierzchni gładkiej, barwy żółtej, wewnątrz czarnej. Średn. dna 12 cm.

GRÓB XLVIII (104) CIAŁOPALNY

Na głębokości około 25 cm znajdowała się rozbita popielnica, wypełniona przepalonymi kośćmi ludzkimi.

P o p i e l n i c a (Tabl. V 3) dwustożkowa o dość ostrym załomie brzuśca. Powierzchnia gładka, barwy żółtobrunatnej. Dolny załom brzuśca zdobią pionowe żłobki, urywające się nieco powyżej dna. Wysokość 28 cm, średn. otw. 23 cm, średn. brzuśca 32,5 cm, średn. dna 11 cm.

GRÓB XLIX (105) CIAŁOPALNY

Na głębokości około 60 cm znajdowały się dwie tuż obok siebie ustawione popielnice (zniszczone) oraz skorupy z trzeciego naczynia. Obie popielnice wypełnione były przepalonymi kośćmi ludzkimi.

P o p i e l n i c a (Tabl. VII 1) wysmukła, z największą wydętością łagodnie zaokrąglonego brzuśca przeniesioną w górną część naczynia. Brzusiec przechodzi wyraźnym załomem w krótką, cylindryczną szyję. Powierzchnia popielnicy gładka, barwy żółtobrunatnej. Na największej wydętości brzuśca znajdują się cztery symetrycznie rozmieszczone stożkowate guzy. Wys. 27,5 cm., średn. otw. 21,7 cm, średn. bruśca 30 cm, średnica dna 11 cm.

GRÓB L (106) CIAŁOPALNY

Zawierał dwie popielnice ustawione tuż przy sobie. Popielnica z uchami przykryta była naczyniem odwróconym dnem ku górze i zupełnie zgniecionym. Wśród przepalonych kości znaleziono w tej popielnicy fragmenty bronzowej szpili. Druga popielnica zawierała przepalone kości ludzkie ułożone w porządku anatomicznym. Kości czaszki znajdowały się na wierzchu.

Ryc. 14. Opatów, pow. Częstochowa.
a—b. czarki z grobu ciałopalnego LXI (92) (ok. 1/3 w.n.)

P o p i e l n i c a (Ryc. 18a) wysmukła z brzuścem baniasto zaokrąglonym. Największe wydęcie brzuśca przeniesione w górną część naczynia. Szyja niska, cylindryczna, jest wyraźnie oddzielona od brzuśca. Na przejściu szyi w brzusiec znajdują się dwa naprzeciwległe, kolankowato zgięte ucha. Krawędź równa. Powierzchnia gładka, barwy jasnobrunatnej, miejscami żółtej, z czerwonymi plamami. Wys. 26,5 cm, średn. otw. 16,5 cm, średn. brzuśca 23,5 cm, średn. dna 10,9 cm.

P o p i e l n i c a (Ryc. 18 b) z największą wydętością łagodnie zaokrąglonego brzuśca przeniesioną w górną część naczynia. Brzusiec wyraźnie oddzielony od lejkowato rozchylającej się ku wylotowi krótkiej szyi, zakończonej nieco zgrubiałą i nazewnątrz wywiniętą krawędzią. Powierzchnia gładka, barwy brunatnej z ciemnymi plamami. Wys. 22,5 cm, średn. otw. 25,4 cm, średn. brzuśca 28 cm, średn. dna 12 cm.

Fragmenty n a c z y n i a dwustożkowego z łagodnie zaokrąglonym brzuścem, o powierzchni gładkiej, barwy jasnobrunatnej. Średnica brzuśca około 22 cm, średn. dna 10,5 cm. Naczynie to przykrywało popielnicę z uchami.

Fragmenty s z p i l i (Ryc. 18 c-d) bronzowej, znalezionej w popielnicy z uchami, z główką tarczowatą. Średn. tarczki 1,8 cm.

GRÓB LI (107) BEZ ŚLADÓW KOŚCI

Na głębokości około 25 cm leżała miska ułożona bokiem, na zachód od niej w odległości około 25 cm nieco uszkodzony kubek. Śladów kości nie stwierdzono.

M i s k a (Ryc. 19 a) wysoka, stożkowata, z brzegiem nieco wgiętym pod znacznie nazewnątrz odwiniętą krawędzią. Powierzchnia misy gładka, barwy szarobrunatnej. Wys. 8,5 cm, średn. otw. 14,6 cm, średn. dna 6,5 cm.

K u b e k (Ryc. 19 b) z baniasto wydętym brzuścem, oddzielonym wyraźnie od cylindrycznej szyjki zakończonej odwiniętą nazewnątrz krawędzią. Ucho taśmowate, nie wyniesione ponad krawędź. Powierzchnia gładka, barwy jasnobrunatnej. Wys. 8 cm, średn. otw. 7,4 cm, średn. brzuśca 8,3 cm, średn. dna 4,2 cm.

GRÓB LII (108) CIAŁOPALNY

Na głębokości 50 cm znajdowała się uszkodzona popielnica wypełniona przepalonymi kośćmi ludzkimi.

P o p i e l n i c a (Tabl. V 1) dwustożkowa o ostrym załomie brzuśca. Szyja niewyodrębniona. Powierzchnia gładka, barwy szarożółtej. Wys. 20 cm, średn. otw. 21 cm, średn. brzuśca 11 cm, średn. dna 24,6 cm.

GRÓB LIII (109) CIAŁOPALNY

Na głębokości około 60 cm znajdowała się dobrze zachowana popielnica, wewnątrz której znajdowało się trochę przepalonych kości ludzkich.

Ryc. 15. Opatów, pow. Częstochowa.
Część ornamentu popielnicy z grobu ciałopalnego XLIV (96).

P o p i e l n i c a (Tabl. VI 3) dwustożkowa, z brzuścem łagodnie zaokrąglonym, wyraźnie oddzielonym od wysokiej, stożkowatej szyi. Na przejściu szyi w brzusiec znajdują się dwa poziomo przekłute ucha. Po-

wierzchnia gładka, barwy jasnobrunatnej z czarnymi plamami. Górny załom brzuśca zdobią cztery symetrycznie rozmieszczone guzy z zagłębieniem w środku oraz szerokie regularne żłobki. Popielnica ta jest niezwykle staranne wykonana. Wys. 19,8 cm, średn. otw. 12,5 cm, średn. brzuśca 19,6 cm, średn. dna 8,2 cm.

GRÓB LIV (110) CIAŁOPALNY

Na głębokości około 50 cm znajdowała się popielnica wypełniona przepalonymi kośćmi ludzkimi. Obok popielnicy leżały skorupy z przystawki.

Popielnica (Ryc. 20 a) dwustożkowa o łagodnie zaokrąglonym brzuścu, wyraźnie oddzielonym od stożkowatej, wysokiej szyi. Powierzchnia słabo wygładzona, barwy szarożółtej, dołem chropowata. W glinie duża domieszka gruboziarnistego piasku i miki. Wys. 20,9 cm, średn. otw. 17,2 cm, średn. brzuśca 24,4 cm, średn. dna 11,4 cm.

Czarka (Ryc. 20 b) dwustożkowa, asymetryczna, o ostrym załomie brzuśca, przechodzącym nieznacznie w wysoką, stożkowatą szyję. Powierzchnia czarki gładka, barwy brunatnej z czarnymi plamami. Wys. 6,5 cm, średn. otw. 5,9 cm, średn. brzuśca 7,5 cm, średn. dna 4,5 cm.

GRÓB LV (114) SZKIELETOWY

Na głębokości około 20 cm pojawił się wierzch kamiennego nasypu. Nasyp ów był nieregularnie prostokątny, zorientowany w kierunku północ-południe. Wysokość nasypu około 70 cm, szerokość około 70 cm, długość około 1,60 m. Pod nasypem znaleziono w piasku zzieleniałą szczękę ludzką. Żadnych zabytków nie stwierdzono.

GRÓB LVI (118) CIAŁOPALNY

Zniszczony. Na głębokości około 30 cm znajdowało się skupisko kamieni polnych, wśród nich rozwleczone skorupy kilku naczyń i przepalone kości ludzkie. Z pośród skorup udało się wyróżnić.

Fragmenty dużej, dwustożkowej popielnicy (Ryc. 21) o łagodnie zaokrąglonym brzuścu, przechodzącym nieznacznie w stożkowatą szyję. Powierzchnia górą wygładzona, lśniąco-czarna (grafitowana), dołem chropowata. Brzusiec od szyi oddziela ryta, pozioma linia, na której znajdowały się stożkowate sęczki. Górny załom brzuśca zdobią grupy półkolistych żłobków, naprzemian odwrotnie układanych oraz skośne linie regularnych kolistych dołeczków.

Fragmenty stożkowatej misy (Ryc. 23 a) o zaokrąglonym profilu, z wyodrębnioną, niską szyją, zakończoną nieco nazewnątrz odwiniętą krawędzią.

Fragmenty jajowatego naczynia o powierzchni chropowatej barwy czerwonawej.

Fragmenty płytkiego, półkulistego czerpaka o gładkiej powierzchni, barwy brunatnej.

Czerpak (Ryc. 22 a), duży, głęboki, asymetryczny. Ucho taśmowate, wyniesione znacznie ponad krawędź. Po obu stronach ucha na krawędzi znajdują się trójkątne występy. Wyodrębnioną szyjkę oddziela od brzuśca linia płytkich dołków. Rozchylający się nieco ku wylotowi, brzeg zakończony jest odwiniętą nazewnątrz, równą krawędzią. Wys. 8,5 cm, średn. otw. 14,5 × 13 cm, średn. brzuśca 14,3 cm, średn. dna 7,5 cm.

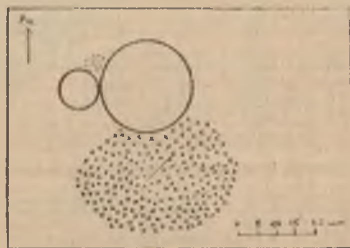
Czarka (Ryc. 22 b) dwustożkowa o łagodnym załomie brzuśca, wyraźnie oddzielonego od stożkowatej szyi. Na przejściu szyi w brzusiec znajdują się dwa naprzeciwległe, małe, poziomo przekłute uszka. Powierzchnia gładka, barwy szarożółtej z ciemnymi plamami. Wys. 7,3 cm, średn. otw. 8 cm, średn. brzuśca 9,4 cm, średn. dna 4,4 cm.

GRÓB LVII (119) CIAŁOPALNY

Zniszczony. Na głębokości około 25 cm znajdowało się skupisko skorup i przepalonych kości ludzkich. Z pośród skorup udało się wyróżnić:

Fragmenty dużego naczynia (popielnicy) z największą wydętością łagodnie zaokrąglonego brzuśca przeniesioną w górną część naczynia. Brzusiec chropowaty, oddzielony był wyraźnie od krótkiej gładkiej szyi. Wygładzony też jest niewielki pas tuż ponad dnem popielnicy. Barwa powierzchni jasnobrunatna.

Fragmenty jajowatego naczynia (popielnicy) (Ryc. 24a) z wyodrębnioną szyjką, zakończoną nieco nazewnątrz wywiniętą krawędzią. Powierzchnia słabo wygładzona, barwy żółtej. Skorupy z tego naczynia są bardzo kruche i słabo wypalone. Wysokość około 26 cm, średnica otworu około 14 cm, średnica brzuśca około 16 cm, średnica dna 9,5 cm.

Ryc. 16. Opatów. pow. Częstochowa. Planik grobu ciałopalnego XLI (101)

Fragment czarki (Ryc. 23 b) o dwustożkowym, łagodnie zaokrąglonym brzuścu, przechodzącym w krótką, cylindryczną szyjkę, zakończoną dość znacznie nazewnątrz wywiniętą krawędzią. Powierzchnia gładka, barwy brunatnej.

Kubek (Ryc. 24 c) mały, przysadzisty, z dwustożkowym, łagodnie zaokrąglonym brzuścem, oddzielonym wyraźnie od niskiej, cylindrycznej szyjki, zakończonej odwiniętą nazewnątrz krawędzią. Ucho szerokie, taś-

mowate, nie wyniesione ponad krawędź. Powierzchnia kubka gładka, barwy brunatnej. Wys. 4,2 cm, średn. otw. 5,7 cm, średn. brzuśca 6,1 cm, średn. dna 2,5 cm.

P u c h a r e k (Ryc. 24 b) na pustej nóżce, stożkowaty, z niską, cylindryczną szyją, zakończoną dość znacznie nazewnątrz wywiniętą krawędzią. Pucharek opatrzony był uszkiem, po którym pozostały tylko ślady. Powierzchnia gładka, barwy szarożółtej. Wysokość 8 cm, średn. otw. 14,5 cm, średn. nóżki 5 cm.

Z pozostałych skorup znalezionych w tym grobie na uwagę zasługuje skorupa o gładkiej powierzchni, barwy jasnobrunatnej, zdobiona głębokimi i szerokimi żłobkami, tworzącymi rodzaj odwróconej jodełki.

GRÓB LVIII (121) SZKIELETOWY

W głębokości około 20 cm znajdował się zniszczony grób rzymski, założony, na nasypie kamiennym. Podługowaty nasyp z kamieni polnych, zorientowany w kierunku północ-południe miał około 1 m wysokości, 75 cm szerokości i około 1,30 długości. Pod nasypem znajdowały się resztki szkieletu, czaszka, fragmenty miednicy, kawałek prawej kości przedramieniowej i małe kawałki kości udowych. Nieboszczyk ułożony był na wznak, wyprostowany, z rękami wyciągniętymi wzdłuż ciała. Głowa zwrócona na południe, twarz ku północy. Tuż przy czaszce koło skroni po obu jej stronach leżały bronzowe skręty. Pod dolną szczęką znajdował się bronzowy naszyjnik, nieco poniżej na piersiach bronzowa szpila. Wreszcie na zachowanym kawałku kości przedramieniowej znajdowała się bronzowa bransoleta. Po prawej stronie szkieletu mniejwięcej w okolicy kolan stała zgnieciona misa. Drugie naczynie, czarka, stało u stóp szkieletu w odległości mniejwięcej 30 cm na poziomie nieco wyższym (około 25 cm) aniżeli szkielet. (Ryc. 25).

Fragmenty stożkowatej m i s y (Ryc. 26 a) o zaokrąglonym profilu, z szyjką wyodrębnioną, zakończoną dość znacznie nazewnątrz wywiniętą krawędzią. Tuż pod krawędzią znajduje się małe, kolankowato zgięte uszko. Powierzchnia misy gładka, barwy czarnej z brunatnymi plamami.

C z a r k a (Ryc. 26 b) dwustożkowa o łagodnie zaokrąglonym brzuścu wyraźnie oddzielonym od stożkowatej szyi. Powierzchnia gładka, barwy żółtej z czarnymi plamami. W czterech symetrycznie rozmieszczonych punktach na największej wydętości brzuśca znajdują się stożkowate sęczki otoczone od góry łukowatymi żłobkami. Resztę górnego załomu brzuśca wypełnia ornament płytkich pionowych żłobków. Prócz tego poniżej linii oddzielającej brzusiec od szyi w czterch niezbyt symetrycznie rozmieszczonych punktach znajdują się małe koliste dołki. Wys. 9,8 cm, średn. otw. 7,2 cm, średn. brzuśca 11 cm, średn. dna 4,5 cm.

Szpila (Tabl. IX 6) z drutu bronzowego z końcem rozklepanym i zawiniętym w uszko. Długość szpili 18,5 cm, najw. grubość drutu 0,3 cm.

Bransoleta (Tabl. IX 10) z płasko-wypukłej taśmy bronzowej, pokryta piękną ciemnozieloną patyną. Niegdyś była ona ornamentowana, jak świadczą gdzieniegdzie widoczne ślady kresek, jednakże wskutek zużycia (bransoleta jest silnie starta) ornament zniknął prawie zupełnie, tak, że dziś trudno odtworzyć jego wygląd. Grubość taśmy 0,5 cm, szerokość taśmy 1 cm, średn. bransolty 6,5×5,5 cm.

Ryc. 17. Opatów, pow. Częstochowa.
a. miseczka (ok. 1/2 w. n.), b. misa (ok. 1/3 w. n.), c. szpila bronzowa (prawie w. n.) z grobu ciałopalnego XLV (101).

Naszyjnik (Tabl. IX 7) z grubego pręta bronzowego, skośnie żłobkowany. Gładkie końce są nieco cieńsze, rozklepane i zawinięte w uszka. Naszyjnik jest dobrze zachowany, pokryty piękną, ciemnozieloną patyną. Średnica naszyjnika 15,3 cm, grubość pręta 0,6 cm.

Dwa skręty (Tabl. IX 9) z drutu bronzowego zwiniętego w sześć zwojów. Średnica uchwytów 2,2 cm, grubość drutu 0,1 cm.

Trzy guzki (Tabl. IX 8) z półkulisto wygiętej blaszki bronzowej. Od strony wewnętrznej znajdują się uszka. Średnica blaszek 1,2 cm.

GRÓB LIX (122) CIAŁOPALNY

Na głębokości około 30 cm wystąpiły kamienie polne, tworzące okrągławy nasyp wysoki około 70 cm. o średnicy około 60 cm. Pod nasypem znajdowały się dwie zgniecione popielnice, wypełnione przepalonymi kośćmi ludzkimi. Tuż obok popielnic od strony zachodniej stał czerpak. W odległości około 20 cm również w kierunku zachodnim od popielnic stała czarka, a na północ od niej misa. (Ryc. 27).

Ryc. 18. Opatów, pow. Częstochowa.
a—b. popielnice (ok. 1/4 w. n.), c—d fragmenty szpili bronzowej (1/2 w. n.) z grobu ciałopalnego L (106).

P o p i e l n i c a (Ryc. 28 c) jajowata asymetryczna, o krawędzi nieco odwiniętej nazewnątrz. Powierzchnia chropowata, barwy żółtej. Wys. 19 cm, średn. otw. 17 cm, średn. brzuśca 19,4 cm, średn. dna 7,5 cm.

P o p i e l n i c a (Ryc. 28 a) dwustożkowa o łagodnie zaokrąglonym brzuścu, oddzielonym wyraźnie od stożkowatej szyi. Górnej części szyi brak. Na przejściu szyi w brzusiec znajdowało się ucho, po którym pozostał ślad przyczepu. Po obu stronach ucha, począwszy od jego dolnej nasady, biegną ukośnie w dół po dwie równoległe linie dołków. Powierzchnia gładka, barwy jasnobrunatnej. Wys. obecna 16,5 cm, średn. brzuśca 24 cm, średn. dna 8 cm.

C z e r p a k (Ryc. 28 e) półkulisty, z dnem spłaszczonym. Ucho taśmowate, wyniesione wysoko ponad krawędź. Powierzchnia gładka, barwy zewnątrz żółtej, wewnątrz czarnej. Wysokość 4,5 cm, średn. otw. 10,2 cm, średn. dna 3,5 cm.

Czarka (Ryc. 28 b) dwustożkowa o łagodnym nisko umieszczonym załomie brzuśca, wyraźnie oddzielonym od stożkowatej szyjki. Dno zagłębione do wnętrza. Powierzchnia gładka, barwy szarożółtej z czarnymi plamami. Wysokość 5,5 cm, średn. otw. 4,8 cm, średn. brzuśca 6,5 cm, średn. dna 2,5 cm.

Misa (Ryc. 28 d) półkulista z płaskim dnem i brzegiem dość znacznie wgiętym pod krawędzią odwiniętą nazewnątrz. Na krawędzi znajdują się trzy trójkątne występy, jeden ponad małym poziomo przekłutym uchem, dwa dalsze po obu jego stronach w pewnej od niego odległości. Powierzchnia gładka, barwy, zewnątrz żółtej z czarnymi plamami, wewnątrz czarnej. Wys. 7,5 cm, średn. otw. 24 cm, średn. dna 8 cm.

GRÓB LX (124) SZKIELETOWY

Na głębokości około 30 cm wystąpił wierzch kamiennego nasypu. Nasyp podługowaty, zorientowany w kierunku północ-południe, miał około 1 m wysokości, 1,50 m długości i około 80 cm szerokości. Złożony pod nasypem szkielet, z którego zachowały się tylko fragmenty czaszki i kawałki kości ramieniowych, ułożony był na wznak, głową na południe, twarzą ku północy. Ręce były wyciągnięte wzdłuż ciała. Na czole szkieletu znajdował się rodzaj diademu z opaski skórzanej z szeregiem naszytych bronzowych guziczków. Koło czaszki w okolicy skroni leżały bronzowe uchwyty włosów. Pod dolną szczęką znajdowały się dwa naszyjniki. Na prawej i lewej ręce szkieletu, koło nogi mniejwięcej w okolicy kolana stały naczynia, a mianowicie: rozbita misa, do której wstawiona była czarka, obok misy czerpak (Ryc. 29).

Ryc. 19. Opatów, pow. Częstochowa.
a. miska, b. kubek z grobu LI (107). (ok. 1/3 w. n.)
W grobie tym nie znaleziono śladów kości.

Misa zachowana w ułamkach, stożkowata posiadała wyodrębnioną szyjkę. Powierzchnia misy gładka, barwy czarnej.

Czarka (Ryc. 30 a) dwustożkowa o dość ostrym załomie brzuśca, przechodzącym nieznacznie w stożkowatą szyjkę, zakończoną nieco nazewnątrz odwiniętą krawędzią. Na największej wydętości brzuśca znaj-

dują się dwa naprzeciwległe, poziomo przekłute uszka. Powierzchnia gładka, barwy czerwonej z czarnymi plamami. Wysokość 8,2 cm, średn. otw. około 6 cm, średn. brzuśca 9,5 cm, średn. dna 4,2.

Czerpak (Ryc. 30 b) półkulisty z dnem zaznaczonym przez zagłębienie. Ucho taśmowate wyniesione ponad krawędź. Powierzchnia gładka, barwy zewnątrz szarożółtej z czarnymi plamami, wewnątrz czarnej. Wysokość 5,2 cm, średn. otw. 12 cm.

Naszyjnik (Tabl. X 6) z pręta bronzowego skośnie żłobkowanego. Oba gładkie końce nieco cieńsze są rozklepane i zawinięte w uszka (jeden koniec u opisywanego tu okazu jest ułamany). Średnica naszyjnika 11,3 cm, grubość pręta 0,6 cm.

Naszyjnik (Tabl. X 1) z podwójnego skośnie żłobkowanego drutu, złożonego we dwoje, tak, że na jednym końcu utworzone zostało w ten sposób uszko. Drugi koniec zgięty jest haczykowato. Na naszyjnik nałożony jest skręt z cienkiego drutu bronzowego zwiniętego w sześć zwojów. Jeden koniec drutu tworzącego skręt zwinięty jest w spiralę, drugi ułamany. Naszyjnik jest doskonale zachowany, pokryty piękną ciemnozieloną patyną. Średnica naszyjnika 14,5 cm, grubość drutu naszyjnika 0,5 cm, średnica skrętu 33 cm, grubość drutu skrętu 0,2 cm.

Nagolennik (Tabl. X 5) z płasko--wypukłej taśmy bronzowej z końcami rozwartymi. Długość taśmy 25 cm, średnica nagolennika 9 cm, szerokość taśmy 0.9 cm, najw. grubość 0,6 cm.

Bransoleta (Tabl. X 3) znajdująca się na lewej ręce nieboszczyka, wykonana jest z płasko-wypukłej taśmy bronzowej z końcami zachodzącymi na siebie. Była ona niegdyś zdobiona, jednakże wskutek zużycia ornament został prawie całkowicie starty. Gdzieniegdzie tylko widoczne są jeszcze kreski poziome i skośne, stykające się pod kątem i tworzące rodzaj daszków. Średnica bransolety 6,2 cm, szerokość taśmy 1 cm (grubość taśmy 0,5 cm.

Bransoleta (Tabl. X 2) z prawej ręki wykonana również z płasko-wypukłej taśmy bronzowej, jednakże z końcami rozwartymi. Ornament (Ryc. 31) dość słabo widoczny składa się z motywów krótkich pionowych kreseczek, kresek poziomych oraz kresek skośnych, stykających się pod kątem i tworzących rodzaj daszków. Średnica bransolety 6,3 cm, szerokość taśmy 1,1 cm, grubość taśmy 0,7 cm.

Dziewięć guzków (Tabl. X 4) z półkulisto wygiętej blaszki bronzowej. Od spodu mają one przytwierdzone uszka. Średnica guzków 1,2 cm.

Dwa uchwyty włosów (Tabl. X 7-8) z drutu bronzowego skręconego jeden w cztery, drugi w trzy zwoje. Drut uchwytów jest mniej-

scami żłobkowany. Końce drutów ułamane. U okazu o czterech skrętach jeden z końców jest rozdwojony. Średnica skrętów 2,7 cm, grubość drutu 0,2 cm.

GRÓB LXI (125) SZKIELETOWY

Na głębokości około 40 cm pojawił się wierzch kamiennego nasypu o wysokości około 1 m, szerokości 1 m i długości 1,30 m. Nasyp zorientowany był w kierunku północ-południe. Pod nasypem znajdował się szkielet ułożony na wznak, głową zwrócony na południe, twarzą ku północy. Szkielet był zachowany tylko częściowo (kawałki czaszki, kilka kręgów, kawałki kości prawego przedramienia, kości udowych, kości przedudzia i stopy). Koło czaszki i pod czaszką znaleziono kilka skrętów bronzowych i pierścionek z cienkiej blaszki. Na prawej ręce znajdowała się bronzowa bransoleta. Po prawej stronie nieboszczyka obok nóg stały dwa naczynia: zgnieciony jajowaty garnek i misa. Między naczyniami leżał duży, kamień. (Ryc. 32).

Ryc. 20. Opatów, pow. Częstochowa.
a. popielnica (około 1/4 w. n.), b. czarka (ok. 1/2 w. n.)
z grobu ciałopalnego LIV (110).

N a c z y n i e (Ryc. 33 a) jajowate, niewielkich rozmiarów posiadało chropowatą powierzchnię, barwy czerwonej. Wys. 14,2 cm, średn. otw. około 12 cm, średn. brzuśca 16 cm, średn. dna 7,2 cm.

M i s a (Ryc. 33 b) głęboka, półkulista ze spłaszczonym dnem, opatrzona poziomo przekłutym uszkiem. Brzeg wgięty pod odwiniętą nazewnątrz krawędzią. Powierzchnia misy gładka, barwy zewnątrz szarożółtej z czerwonymi plamami, wewnątrz czarnej.

Uchwyty włosów (Tabl. IX 12-16) z cienkiego drutu bronzowego z końcami ułamanemi, zwinięte w dwa lub trzy zwoje o średnicy 1,9, 1,8,, 1,5, 1,4, 1,2 cm.

Pierścionek? (Tabl. IX 11) z cienkiej, wąskiej blaszki bronzowej o średnicy 1,7 cm, szer. blaszki 0,2 cm.

Bransoleta wykonana z płasko-wypukłej taśmy bronzowej z końcami szeroko rozwartymi. Bransoletę zdobił ornament złożony z grup kresek prostych i składanych pod kątem ostrym, dziś tylko gdzieniegdzie widocznych z powodu znacznego zużycia i starcia bransolety. Średnica bransolety 9,2 cm × 7,5 cm, szer. taśmy 1,1 cm, największa grubość taśmy 0,3 cm.

GRÓB LXII (127) CIAŁOPALNY

Na głębokości około 30 cm znajdowała się zgnieciona popielnica, wypełniona przepalonymi kośćmi ludzkimi.

Popielnica zachowana w ułamkach, dwustożkowa o łagodnie zaokrąglonym brzuścu. Powierzchnia gładka, barwy jasno - brunatnej. Dolny załom brzuśca, z wyjątkiem wąskiego gładkiego pasa tuż ponad dnem, chropowaty. Średnica dna 12 cm.

GRÓB LXIII (128) CIAŁOPALNY

Zniszczony. Na głębokości około 15 cm znajdowały się skorupy z rozbitej popielnicy, przemieszane z przepalonymi kośćmi ludzkimi.

Popielnica (Tabl. V 5) dwustożkowa, o łagodnym załomie brzuśca, oddzielonego rowkiem od stożkowatej szyi. Powierzchnia gładka, barwy żółtoczerwonej z ciemnymi plamami. Dolny załom brzuśca chropowaty, z wyjątkiem gładikego pasa tuż ponad dnem. Wysokość 25,5 cm, średn. otw. 21,6 cm, średn. brzuśca 30,4 cm, średn dna 13,5 cm.

GRÓB LXIV (130) CIAŁOPALNY

Zniszczony. Na głębokości około 20 cm znajdowały się skorupy rozbitej popielnicy przemieszane z przepalonymi kośćmi ludzkimi.

Fragmenty popielnicy jajowatej o powierzchni chropowatej, barwy żółtoczerwonej. Wąski pas tuż powyżej dna wygładzony. Średnica dna 10,5 cm.

GRÓB LXV (131) CIAOŁPALNY

Na głębokości około 30 cm znajdował się duży kubek wypełniony przepalonymi kośćmi ludzkimi. Na wschód od niego w odległości około 15 cm leżały skorupy z innych rozbitych naczyń.

K u b e k - p o p i e l n i c a (Ryc. 34 a)) z baniastym brzuścem, wyraźnie oddzielonym od niskiej, cylindrycznej szyi rozchylającej się nieco ku wylotowi i zakończonej odwiniętą nazewnątrz krawędzią. Ucho duże, taśmowate. Powierzchnia gładka, barwy jasnobrunatnej. Wysokość 10,2 cm, średn. otw. 9,6 cm, średn. brzuśca 9,6 cm, średn. dna 4,6 cm.

Ze skorup dało się zrekonstruować:

K u b e k (Ryc. 34 b) o brzuścu dwustożkowym, łagodnie zaokrąglonym, wyraźnie oddzielonym od dość wysokiej, rozchylającej się ku wylotowi szyjce. Krawędź nieco odwiniętą nazewnątrz. Ucho nieduże, taśmowate. Powierzchnia gładka, barwy jasnobrunatnej. Wysokość 8 cm, średn. otw. 8,3 cm, średn. brzuśca 8,2 cm, średn. dna 3,7 cm .

Z pozostałych skorup na uwagę zasługują:

Skorupy grube, chropowate, barwy żółtej, oraz ułamki c z e r p a k a z krawędzią dość znacznie nazewnątrz wywiniętą, o powierzchni gładkiej, barwy brunatnej.

Ryc. 21. Opatów, pow. Częstochowa.
Fragmenty popielnicy z grobu ciałopalnego LVI (118).

GRÓB LXVI (132) CIAŁOPALNY

Zniszczony. Na głębokości około 20 cm znajdowały się skorupy z rozbitych naczyń przemieszane z przepalonymi kośćmi ludzkimi. Z pośród skorup udało się wyróżnić.

Fragmenty jajowatej p o p i e l n i c y o powierzchni chropowatej, barwy żółtoczerwonej. Wąski pas tuż ponad dnem był wygładzony. Średnica dna 10 cm.

Fragment taśmowatego ucha prawdopodobnie z czerpaka.

GRÓB LXVII (133) CIAŁOPALNY

Na głębokości około 25 cm znajdowała się spękana popielnica wypełniona przepalonymi kośćmi ludzkimi.

Popielnica (Tabl. VII 2) o brzuścu baniasto wydętym, przechodzącym nieznacznie w stosunkowo niską, stożkowatą szyję. Powierzchnia gładka, z wyjątkiem dość wąskiego chropowatego pasa na największej wydętości brzuśca, barwa powierzchni żółta. Wys. 28,4 cm, średn. otw. 21,2 cm, średn. brzuśca 32,4 cm, średn. dna 14 cm.

GRÓB LXVIII (134) CIAŁOPALNY

Na głębokości około 35 cm znajdowały się skorupy z rozbitych naczyń zmieszane z przepalonymi kośćmi ludzkimi. Ze skorup udało się skleić popielnicę, pozostałe należały do misy, prawdopodobnie przykrywającej popielnicę.

a b

Ryc. 22. Opatów, pow. Częstochowa.
a. czerpak (około 1/4 w. n.), b. czarka około 1/3 w. n.)
z grobu ciałopalnego LVI (118).

Popielnica (Tabl. VI 1) z brzuścem baniasto wydętym, oddzielonym wyraźnie od stożkowatej szyi. Powierzchnia z wyjątkiem chropowatej części dolnego załomu brzuśca, gładka, barwy żółtej. Wysokość 31,9 cm, średn. otw. 22 cm, średn. brzuśca 31,5 cm, średn. dna 14,5 cm.

Fragmenty głębokiej misy (Ryc. 23 c) stożkowatej z wyodrębnioną cylindryczną szyjką. Powierzchnia słabo wygładzona, barwy żółtoczerwonej.

GRÓB LXIX (135) BEZ ŚLADÓW KOŚCI

Na głębokości około 35 cm stał czerpak. Śladów kości nie stwierdzono.

Czerpak (Tabl. VIII 10) półkulisty z dnem spłaszczonym opatrzony jest taśmowatym uchem, wyniesionym ponad krawędź. Powierzchnia czerpaka gładka, barwy zewnątrz żółtej, wewnątrz czarnej. Wysokość 4,5 cm, średn. otw. 9,5 cm, średn. dna 3,6 cm.

GRÓB LXX (136) CIAŁOPALNY

Na głębokości 40 cm znajdowała się popielnica wypełniona przepalonymi kośćmi ludzkimi.

P o p i e l n i c a (Tabl. VII 3) jajowata, z wyodrębnioną szyją, rozchylającą się lejkowato ku wylotowi. Powierzchnia chropowata z wyjątkiem gładkiego, wąskiego pasa tuż ponad dnem. Barwa powierzchni żółta. Wysokość 35,4 cm, średn. otw. 28,5 cm, średn. brzuśca 31 cm, średn. dna 11,5 cm

GRÓB LXXI (137) BEZ ŚLADÓW KOŚCI

Na głębokości około 35 cm znajdował się kubek. Śladów kości nie stwierdzono.

K u b e k (Tabl. VIII 3) dwustożkowy o brzuścu łagodnie zaokrąglonym, oddzielonym wyraźnie od cylindrycznej szyjki, zakończonej wywiniętą nazewnątrz krawędzią Ucho taśmowate. Powierzchnia gładka, barwy jasnobrunatnej. Wysokość 8 cm, średn. otw. 8 cm, średn. brzuśca 9 cm, średn. dna 4,4 cm.

GRÓB LXXII (139) SZKIELETOWY

Na głębokości około 30 cm znajdował się wierzch kamiennego nasypu. Nasyp zorientowany był w kierunku północ-południe 1 m wysoki, 80 cm szeroki i około 1,80 m długi. Pod nasypem znajdował się szkielet, z którego zachowały się tylko fragmenty czaszki, kilka kręgów, kawałek prawej kości przedramieniowej i kawałek prawej kości udowej. Nieboszczyk ułożony był na wznak, wyprostowany, głową zwrócony na południe, twarzą ku północy. Na piersiach leżała szpila bronzowa. Koło nóg, po lewej stronie szkieletu ustawione były rzędem naczynia. Mniejwięcej w okolicy miednicy stała czarka (I), poniżej czarki czerpak (II), dalej misa (III), do której wstawiono jajowate naczynie (IV), czerpak (V), i czarkę (VI), wreszcie obok misy stała duża popielnica (VII). Do tego ostatniego naczynia włożono aż cztery naczynia: misę (VIII), dwie czarki (IX i X) i czerpakowatą miseczkę (XI). Ogółem więc w grobie tym znajdowało się 11 naczyń. Wszystkie naczynia były mocno spękane i częściowo pognięcione widocznie pod ciężarem kamiennego nasypu. (Ryc. 35).

C z a r k a (I) (Ryc. 36 b) dwustożkowa, o ostrym załomie brzuśca, wyraźnie oddzielonego wgłębieniem od stożkowatej szyi. Na przejściu szyi w brzusiec znajdują się dwa naprzeciwległe, poziomo przekłute uszka. Powierzchnia gładka, barwy szarożółtej,na szyi czarnej. Wysokość 11,2 cm, średn. otw. 11,2 cm, średn. brzuśca 14,5 cm, średn. dna 6 cm.

C z e r p a k (II) (Ryc. 36 e) asymetryczny z dnem lekko spłaszczonym. Brzeg nieco wgięty pod wywiniętą nazewnątrz krawędzią. Ucho taś-

mowate, dość znacznie ponad brzeg wyniesione. Powierzchnia gładka, barwy jasnobrunatnej, wewnątrz czarniawej. Wys. 4,2 cm, średn. otw. 12,7 cm×10,2 cm, średn. dna 3,5 cm.

M i s a (III) (Ryc. 23 d) zachowana w ułamkach, półkulista z wyodrębnioną szyjką, zakończoną równą krawędzią. Powierzchnia gładka, barwy brunatnej.

N a c z y n i e (IV) jajowate, zachowane również w ułamkach, o powierzchni chropowatej, barwy czerwonawej. Skorupy bardzo kruche, rozmazujące się.

C z e r p a k (V) (Ryc. 36 g) asymetryczny, półkulisty z dnem spłaszczonym i lekko wgłębionym. Brzeg nieco wgięty pod wywiniętą nazewnątrz krawędzią. Ucho taśmowate, wyniesione ponad krawędź. Powierzchnia gładka, barwy jasnobrunatnej. Wysokość 4,8 cm, średn. otw. 13,3 cm, średn. dna 3,5 cm.

Ryc. 23. Opatów, pow. Częstochowa.
Profile brzegów naczyń z grobów ciałopalnych a. misy z grobu LVI (118), b. czarki z grobu LVII (119), c. misy z grobu LXVIII (134) oraz z grobu szkieletowego LXXII (139) d. misy (III), e. misy (I). (ok. 1/2 w. n.).

C z a r k a (VI) dwustożkowa, zachowana w ułamkach, z brzuścem łagodnie zaokrąglonym, oddzielonym wyraźnie od stożkowatej szyi. Powierzchnia gładka, barwy czarnej, o lśniącym połysku. Na górnym załomie brzuśca znajduje się ornament w postaci grup ukośnych kresek, rytych przeciwstawnie.

P o p i e l n i c a (VII) (Ryc. 36 d) dwustożkowa o dość ostro załamanym brzuścu, przechodzącym nieznacznie w stosunkowo, krótką, stożkowatą szyję. Szyja od brzuśca jest oddzielona dwiema równoległymi, głęboko rytymi liniami. Powierzchnia gładka, barwy czarnej, o świecącym połysku. Dolny załom brzuśca chropowaty. Wysokość 28 cm, średn. otw. 30,5 cm, średn. brzuśca 42,6 cm, średn. dna 15 cm.

M i s a (VIII) (Ryc. 23 e) stożkowata o zaokrąglonym profilu, zachowana w ułamakach, z krótką wyraźnie oddzieloną szyją. Na krawędzi znajdowały się trójkątne występy. Powierzchnia gładka, barwy brunatnej.

Czarka (IX) (Ryc. 36 a) dwustożkowa o dość ostrym załomie brzuśca, wyraźnie oddzielonego od stożkowatej szyi. Na przejściu szyi w brzusiec znajdują się dwa naprzeciwległe, poziomo przekłute uszka. Powierzchnia gładka, barwy szarej z czarnymi plamami. Wysokość 9,2 cm, średn. otw. 7,9 cm, średn. brzuśca 9,7 cm, średn. dna 5 cm.

Czarka (X) (Ryc. 36 c) dwustożkowa o brzuścu ostro załamanym, wyraźnie oddzielonym od krótkiej, stożkowatej szyjki. Powyżej górnego załomu brzuśca znajdują się dwa naprzeciwległe, poziomo przekłute uszka. Powierzchnia gładka, barwy jasnobrunatnej, na szyi czarnej. Górny załom brzuśca pokrywa ornament złożony z grup kresek rytych przeciwstawnie. Na największej wydętości brzuśca, w dwóch naprzeciwległych punktach, w środku między uszkami, znajdują się dwa małe stożkowate guzki. Wys. 12 cm, średn. otw. 11 cm, średn. brzuśca 14 cm, średn. dna 6,5 cm.

Miseczka (XI) (Ryc. 36 f) czerpakowata z małym poziomo przekłuutym uszkiem, umieszczonym nieco poniżej krawędzi. Kształt miseczki stożkowaty o zaokrąglonym profilu. Brzeg jest nieco wgięty pod odwiniętą nazewnątrz krawędzią. Powierzchnia miseczki gładka, barwy brunatnej z czarnymi i czerwonymi plamami.

Szpila (Ryc. 36 h) z drutu bronzowego, bardzo zniszczona i starta. Koniec rozklepany i zawinięty w uszko. Część szpili poniżej główki posiada z jednej strony ukośne karby. Długość szpili 9 cm, najw. grubość drutu 0,2 cm.

GRÓB LXXIII (140) CIAŁOPALNY

Na głębokości około 40 cm znajdowała się popielnica wypełniona przepalonymi kośćmi ludzkimi.

Popielnica (Tabl. VII 5) jajowata z wyodrębnioną, lejkowato rozchylającą się ku wylotowi szyją. Powierzchnia, z wyjątkiem gładkiego, wąskiego pasa tuż ponad dnem, chropowata. Wysokość 30,5 cm, średn. otw. 13,5 cm, średn. brzuśca 16,1 cm, średn. dna 7,5 cm.

GRÓB LXXIV (142) CIAŁOPALNY

Na głębokości około 35 cm znajdowała się rozbita popielnica wypełniona przepalonymi kośćmi ludzkimi.

Popielnica zachowana w ułamkach jajowata o powierzchni chropowatej, barwy czerwonej. Średnica dna 7,3 cm.

GRÓB LXXV (143) SZKIELETOWY

Na głębokości około 30 cm znajdował się wierzch nasypu z kamieni polnych. Nasyp wysoki około 70 cm, szeroki około 80 cm i około 1,50 m

długi zorientowany był w kierunku północ-południe. Szkielet pod nasypem był zupełnie rozłożony, zachowała się tylko dolna szczęka. Układ jego jak można wnosić z położenia szczęki, zabytków metalowych i ceramiki, był podobny jak w innych grobach szkieletowych. Na miejscu, gdzie znajdowała się czaszka znaleziono w szeregu ułożone guziczki bronzowe oraz po obu stronach czaszki w okolicy skroni bronzowe skręty, niżej zaś na piersiach szpila bronzowa z ułamanym końcem i trzy paciorki z rurkowato zwiniętej blaszki bronzowej. Po lewej stronie nieboszczyka koło nóg znajdowały się ustawione rzędem naczynia: naczynie jajowate (I), czarka (II), misa (III), do której wstawiono drugą misę (IV) i czerpak (V). (Ryc. 37).

Ryc. 24. Opatów, pow. Częstochowa.
a. naczynie jajowate (ok. 1/3 w. n.), b. pucharek na pustej nóżce (1/4 w. n.), c. kubek (ok. 1/2 w. n.) z grobu ciałopalnego LVII (119).

Naczynie jajowate (I) zachowane w ułamkach posiadało chropowatą powierzchnię, barwy żółtej. Wys. 6 cm, średn. otw. około 8,5 cm, średn. dna około 4 cm.

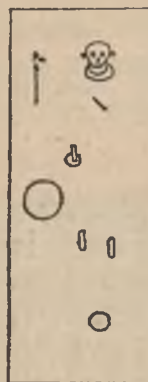
Czarka (III) Ryc. 338 b) w kształcie ściętego stożka, o powierzchni gładkiej, barwy żółtej. Wys. 6 cm, średn. otw. około 8,5 cm, średn. dna około 4 cm.

M i s a (III) (Ryc. 38 a) stożkowata o nieco zaokrąglonym profilu. Brzeg nieco wgięty pod krawędzią dość znacznie nazewnątrz odwiniętą. Poniżej krawędzi znajduje się małe, poziomo przekłute uszko. Powierzchnia gładka, barwy żółtej. Wysokość 7,5 cm, średn. otw. 22 cm, średn. dna 7 cm.

M i s a (IV) niewielka, zachowana w ułamkach, z wyodrębnioną szyjką zakończoną dość znacznie nazewnątrz odwiniętą krawędzią. Powierzchnia gładka, barwy czarnej.

C z e r p a k (V) zachowany również tylko w ułamkach, zaopatrzony był wąskim taśmowatym uchem. Powierzchnia czerpaka gładka, barwy żółtej.

N a s z y j n i k (Tabl. XI 2) z pręta bronzowego skośnie żłobkowane. Końce cieńsze rozklepane i zawinięte w uszka (jednego brak). Naszyjnik jest dość dobrze zachowany, miejscami tylko starty, pokryty piękną, ciemnozieloną patyną. Śred. naszyjnika 11,2 cm, grubość pręta 0,4 cm.

Ryc. 25. Opatów, pow. Częstochowa. Planik grobu szkieletowego LVIII (121) Podziałka 1:25.

N a s z y j n i k (Tabl. XI 1) podobny do wyżej opisanego, nieco tylko mniejszy i bardziej zniszczony i starty (oba końce ułamane). Średn. naszyjnika 10,5 cm, grubość pręta 0,2 cm.

S z p i l a (Tabl. XI 9) z drutu bronzowego z końcem ułamanym. Długość obecna 12,2 cm, najw. grubość drutu 0,2 cm.

P a c i o r k i (aTbl. XI 5) z blaszki bronzowej zwiniętej w rurkę, pokrytej piękną ciemnozieloną patyną. Wymiary paciorków: Długość rurek 2 cm, 1,6 cm, 1,5 cm, średnica otworku 0,5 cm.

G u z k i (Tabl. XI 12) (19 sztuk przeważnie uszkodzonych) z cienkiej blaszki bronzowej półkulisto wygiętej. Od spodu przytwierdzono uszka. Średnica 1,5 cm.

U c h w y t y w ł o s ó w (Tabl. XI 4 i 11) z cienkiego drutuu bronzowego, dwa o średnicy 2,6 cm zwinięte w pięć zwojów leżały po obu stronach czaszki przy skroniach. Wewnątrz tych uchwytów znajdowały się maleńkie w trzy zwoje zwinięte skręty o średnicy 0,7 cm z cienkiego drutu (Tabl. XI 8). Pod czaszką znaleziono jeszcze trzy całe fragmenty dwóch innych uchwytów. Największy z nich z drutu skośnie karbowanego (Tabl. XI 10), zwiniętego w sześć zwojów miał 2,2 cm średn. Dwa następne zachowane w całości (Tabl. XI 6 i 7) miały 1,1 cm średn. i były skręcone w trzy zwoje. Dwa ostatnie zachowane tylko częściowo mają średnicę 0,9 cm i 0,7 cm.

GRÓB LXXVI (144) CIAŁOPALNY

Na głębokości około 40 cm znajdowała się popielnica wypełniona przepalonymi kośćmi ludzkimi.

P o p i e l n i c a (Tabl. III 2) dwustożkowa o brzuścu łagodnie zaokrąglonym, oddzielonym wyraźnie od stożkowatej szyi. Powierzchnia gładka, barwy brunatnej z czarnymi plamami. Dołem chropowata. Wysokość 25 cm, średn. otw. 24 cm, średn. brzuśca 35,1 cm, średn. dna 10,5 cm.

GRÓB LXXVII (145) CIAŁOPALNY

Na głębokości około 30 cm znajdowała się popielnica rozbita, wypełniona przepalonymi kośćmi ludzkimi.

P o p i e l n i c a zachowana w ułamkach, dwustożkowa o brzuścu łagodnie zaokrąglonym, oddzielonym wyraźnie od stożkowatej szyi. Powierzchnia gładka, z wyjątkiem chropowatego pasa na dolnym załomie brzuśca. Barwa powierzchni żółta.

GRÓB LXXVIII CIAŁOPALNY

Odkryty przypadkowo na polu Antoniego Macherzyńskiego zawierał popielnicę wypełnioną przepalonymi kośćmi ludzkimi.

P o p i e l n i c a (Tabl. III 1) dwustożkowa o łagodnie zaokrąglonym brzuścu, wyraźnie oddzielonym od wysokiej, stożkowatej szyi. Powierzchnia gładka, barwy brunatnej. Dolny załom brzuśca chropowaty. Górny załom brzuśca zdobią pionowe, płytkie żłobki. Wys. 26 cm. średn. otw. 28,4 cm, średn. brzuśca 35,5 cm, średn. dna 11,5 cm.

GRÓB LXXIX CIAŁOPALNY

Odkryty przypadkowo na polu Piotra Macherzyńskiego zawierał popielnicę wypełnioną przepalonymi kośćmi ludzkimi.

P o p i e l n i c a (Tabl. VI 2) dwustożkowa, o brzuścu łagodnie zaokrąglonym, wyraźnie oddzielonym od wysokiej, prawie cylindrycznej szyi. Dolny załom brzuśca zwęża się dość gwałtownie ku dnu, przechodząc w rodzaj nóżki. Powierzchnia gładka z wyjątkiem chropowatego pasa, biegnącego mniejwięcej środkiem dolnego załomu brzuśca. Barwa powierzchni żółtobrunatna. Wys. 29 cm, średn. otw. 22,9 cm, średn. brzuśca 30 cm, średn. dna 12,4 cm.

GRÓB LXXX CIAŁOPALNY

Odkryty przypadkowo na polu Antoniego Macherzyńskiego, zawierał popielnicę wypełnioną przepalonymi kośćmi ludzkimi.

P o p i e l n i c a (Tabl. III 3) dwustożkowa, o łagodnym zaokrągleniu nieco przypłaszczonego brzuśca. Szyja stożkowata, wyraźnie oddzielona

od brzuśca. Powierzchnia gładka, barwy brunatnej. Dolny załom brzuśca nieznacznie schropowacony. Wys. 24 cm, średn. otw. 19 cm, średn. brzuśca 29,5 cm, średn. dna 11 cm.

GRÓB LXXXI CIAŁOPALNY

Odkryty przypadkowo na polu Kowalczyka zawierał popielnicę wypełnioną przepalonymi kośćmi ludzkimi.

Popielnica (Tabl. IV 4) dwustożkowa, o brzuścu łagodnie zaokrąglonym, oddzielonym wyraźnie od stożkowatej szyi. Powierzchnia gładka, barwy brunatnej z czarnymi i czerwonymi plamami. Dolny załom brzuśca chropowaty. Wys. 30 cm, średn. otw. 27 cm, średn. brzuśca 36 cm, średn. dna 13,5 cm.

GRÓB LXXXII (I) CIAŁOPALNY

Odkryty na polu Leonarda Chudego (pod lasem) w czasie badań próbnych. Zniszczony. Znajdował się pod nasypem kamiennym. Znaleziono w nim:

Ryc. 26. Opatów, pow. Częstochowa.
a. fragmenty misy, b. czarka z grobu szkieletowego LVIII (121) (ok. 1/3 w. n.)

Popielnicę zachowaną w ułamkach, dwustożkową, o brzuścu ostro załamanym. Powierzchnia z wyjątkiem chropowatej dolnej części brzuśca, gładka, barwy czarnej. Na największej wydętości brzuśca były nalepione potrójne guzy.

W odległości 1 m od opisanej wyżej popielnicy znaleziono luźnie wśród kamieni:

Fragmenty dwustożkowej popielnicy o brzuścu łagodnie zaokrąglonym, powierzchni gładkiej, barwy czarnej, z wyjątkiem chropowatego dolnego załomu brzuśca.

Fragmenty jajowatego naczynia o chropowatej powierzchni, barwy żółtoczerwonej.

GRÓB LXXXIII (II) CIAŁOPALNY

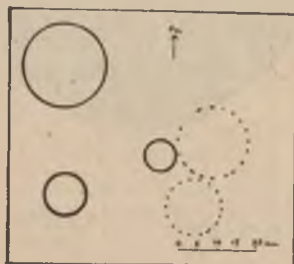
Odkryty na polu Leonarda Chudego (pod lasem). Pod dużym nasypem kamiennym znajdowała się popękana popielnica, wypełniona przepalonymi kośćmi ludzkimi. Obok popielnicy stała przystawka (Tabl. I).

P o p i e l n i c a duża, dwustożkowa, zachowana w ułamkach, o ostrym załomie brzuśca, oddzielonego wyraźnie od stożkowatej szyi. Powierzchnia gładka, barwy czarnej. Dolny załom brzuśca schropowacony. Na przejściu szyi w brzusiec znajdowały się małe stożkowate guzki. Podobne guzki, tylko znacznie większe znajdowały się na największym wydęciu brzuśca.

C z a r k a (Tabl. VIII 2) dwustożkowa, o łagodnym załomie brzuśca, przechodzącego nieznacznie w stożkowatą szyjkę. Na przejściu szyjki w brzusiec znajdują się dwa, naprzeciwległe, poziomo przekłute uszka. Powierzchnia gładka, barwy szarożółtej z czarnymi plamami. Wys. 9,8 cm, średn. otw. 7,2 cm, średn. brzuśca 10,2 cm, średn. dna 5,3 cm.

MATERIAŁY ZNALEZIONE LUŹNIE NA TERENIE CMENTARZYSKA

1) C z e r p a k (Tabl. VIII 6) o profilu dwustożkowym, z wyodrębnioną, krótką, prawie cylindryczną szyjką, zakończoną nieco nazewnątrz odwiniętą krawędzią. Ucho taśmowate, nie wystające ponad krawędź. Powierzchnia gładka, barwy jasnobrunatnej. Wys. 5,8 cm, średn. otw. 11 cm, średn. dna 5,5 cm.

Ryc. 27.
Opatów, pow. Częstochowa.
Planik grobu ciałopalnego LIX (122).

2) Ułamek brzegu czarnej m i s y o krawędzi dość znacznie nazewnątrz wywiniętej.

3) Fragmenty c z a r k i dwustożkowej o dość ostrym załomie brzuśca. Powierzchnia gładka, barwy jasnobrunatnej. Średnica dna 2,3 cm.

4) Fragmenty brzegu m i s y opatrzonej uszkiem poziomo przekłutym. Powierzchnia gładka, barwy czerwonawej. W glinie znajduje się znaczna domieszka piasku i miki.

5) S z p i l a (Tablica IX 18) z drutu bronzowego z końcem rozklepanym i zawiniętym w uszko. Koniec szpili uszkodzony. Długość szpili 9 cm, najw.

MATERIAŁY Z GROBÓW ZNISZCZONYCH ZEBRANE I OFIAROWANE DO ZBIORÓW MUZEUM ARCHEOLOGICZNEGO POLSKIEJ AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI PRZEZ P. M. MUCHAJERA:

1) Fragmenty dużej jajowatej p o p i e l n i c y o powierzchni chropowatej, z wyjątkiem gładkiego wąskiego pasa tuż ponad dnem. Barwa powierzchni żółta. W glinie duża domieszka piasku i miki.

2) Skorupa gładka, barwy brunatnej, zdobiona ukośnymi żłobkami.

MATERIAŁY ZNALEZIONE LUŹNIE NA POLU LEONARDA CHUDEGO (pod lasem)::

1) Fragmenty naczynia jajowatego o powierzchni chropowatej, barwy żółtej.

2) Fragment półkulistego czerpaka z taśmowatym uchem, o powierzchni gładkiej, barwy żółtej.

3) Fragment półkulistego czerpaka z wyodrębnioną szyjką. Na krawędzi znajdują się trójkątne wyrostki. Powierzchnia gładka, barwy żółtej z czarnymi plamami.

4) Fragmenty małego czerpaka z brzegiem wgiętym poniżej krawędzi. Powierzchnia gładka, barwy żółtej z czarnymi plamami.

III. FORMY GROBÓW I RYTUAŁ POGRZEBOWY.

Na cmentarzysku opatowskim występują dwa rodzaje obrządku pogrzebowego: ciałopalny i szkieletowy. Groby szkieletowe w stosunku do ciałopalnych są nieliczne. Na ogólną liczbę 83 zbadanych dotychczas na tym cmentarzysku grobów łużyckich, pomijając 8 grobów niepewnych, w których znaleziono naczynia bez śladów kości, mamy tylko 7 grobów szkieletowych, reszta zaś to ciałopalne.

Jeśli chodzi o formę grobu, to wszystkie groby są płaskimi tzn. niczem dziś na powierzchni się nie odznaczają. Nad niektórymi z grobów zachowały się dość spore nasypy z kamieni polnych. Wierzch nasypów występuje stosunkowo płytko pod powierzchnią ziemi (15—30 cm). Przypuszczalnie nasypy owe znajdowały się nigdyś przynajmniej częściowo na powierzchni. Z biegiem czasu jednak zostały zasnute ziemią wskutek deszczów, wiatru, roślinności itd. tak, że dziś niema z nich żadnych śladów na powierzchni. Przykłady stosunkowo szybkiego „zapadania się" w ziemię nagrobnych płyt kamiennych można zaobserwować często na cmentarzach i dziś.

Kamienne nasypy nagrobne na cmentarzysku opatowskim nie są związane z pewnym tylko typem grobu. Występują one zarówno nad grobami szkieletowymi, jak i ciałopalnymi, i to nad wszelkimi odmianami tych ostatnich. Wydaje się więc bardzo prawdopodobnym, że wszystkie bez wyjątku groby nasypy takie posiadały. Za takim przypuszczeniem przemawia także fakt szczątkowego tylko zachowania się nasypów nad niektórymi grobami. Widocznie więc w późniejszych czasach przy różnych okazjach część nasypów została zniszczona przez wybranie kamieni.

Nasypy kamienne posiadają kształty rozmaite. Kształt ich najprawdopodobniej jest związany z rodzajem obrządku pogrzebowego. Groby bowiem szkieletowe posiadają wydłużone, prostokątne nasypy o długości od 1,30 m do 1,80 m, szerokości od 70 cm do 1 m i wysokości od 70 cm do 1 m, zorientowane w kierunku północ—południe. Natomiast nasypy nad grobami ciałopalnymi są okrągławe lub stanowią całkiem nieregularny stos kamieni.

1. GROBY SZKIELETOWE.

W grobach szkieletowych zwłoki były ułożone na wznak, wyprostowane, głową zwrócone na południe, twarzą, gdzie tylko dało się to zaobserwować, ku północy. Ręce wyciągnięte były wzdłuż ciała. Stan zachowania szkieletów jest naogół bardzo zły. Ani jeden ze szkieletów nie był zachowany w całości. Najczęściej dochowały się tylko czaszki, względnie ich fragmenty. Inne części kośćca zachowały się w rzadkich wypadkach przeważnie dzięki przesiąknięciu śniedzią przedmiotów bronzowych. Były to

Ryc. 28. Opatów, pow. Częstochowa.
Inwentarz grobu ciałopalnego LIX (122). a. popielnica (ok. 1/5 w. n.), b. czarka (ok. 1/4 w. n.), c. popielnica (ok. 1/5 w. n.), d. misa (ok. 1/5 w. n.), e. czerpak (ok. 1/3 w. n.).

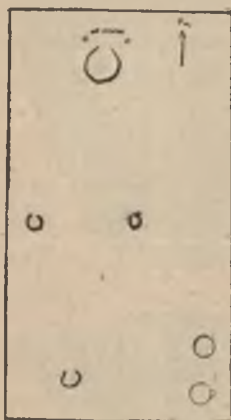
więc te części kości przedramienia lub podudzia, na których znajdowały się bronzowe bransolety lub nagolenniki. W jednym tylko wypadku zachowało się kilka kręgów zupełnie jednak zmurszałych[3]).

---

[3]) Przyczyną złego stanu zachowania się szkieletów na cmentarzysku opatowskim jest nieodpowiednia gleba (piasek), w którym kości ulegają szybkiemu rozkładowi. Ponieważ cmentarzyska łużyckie są najczęściej zakładane na gruntach piasczystych, dlatego też i na innych cmentarzyskach z grobami szkieletowymi obserwujemy to samo zjawisko. Por., np. **Jażdżewski K.**, Dwa cmentarzyska łużyckie w Boronowie i Piasku w pow. lublinieckim na Górnym Śląsku. „Wiad. Archeol." t. XI, str. 62.

Wyposażenie grobów zarówno w przedmioty metalowe jak i ceramikę było rozmaite, naogół jednak dość obfite, w każdym razie przeciętnie obfitsze aniżeli w grobach ciałopalnych.

W przedmioty metalowe najobficiej wyposażony był osobnik w grobie LX. Na czaszce (na czole) mniejwięcej w miejscu, gdzie rozpoczynają się włosy[4]) znajdował się dobrze po odpreparowaniu widoczny rodzaj opaski — diademu, wykonanego ze skóry czy z jakiejś grubej tkaniny, na której naszyto gęsto jeden obok drugiego w szeregu małe guziczki bronzowe. Po obu stronach czaszki koło skroni znajdowały się skręty z drutu bronzowego tzw. uchwyty włosów. Pod dolną szczęką leżały dwa bronzowe naszyjniki, na obu rękach bransolety i na prawej nodze nagolennik.

Ryc. 28.
Opatów, pow. Częstochowa.
Planik grobu szkieletowego LX (124). Podziałka 1:30.

Podobny diadem, z którego jednak zachowały się tylko guzki bronzowe, znaleziono jeszcze w grobie LXXV. W tym samym grobie oprócz szczątków diademu znaleziono nadto dwa naszyjniki, dalej na piersiach leżące trzy paciorki z blachy bronzowej, rurkowato zwiniętej i szpilę, wreszcie siedem uchwytów włosów, dwa leżące koło skroni, wewnątrz których znajdowały się dodatkowe mniejsze skręty, oraz pięć pod czaszką.

Inne groby szkieletowe zawierały mniejszą ilość ozdób bronzowych. W grobie LVIII znaleziono naszyjnik, bransoletę umieszczoną na prawej ręce, szpilę, dwa uchwyty włosów. W grobie LXI znajdowała się również jedna tylko bransoleta na prawej ręce nieboszczyka, a poza tym pięć uchwytów włosów i pierścionek. Grób LXXII zawierał tylko jedną szpilę bronzową, grób zaś LV pozbawiony był w ogóle jakiegokolwiek wyposażenia. Wreszcie w grobie XXX znaleziono duży guz bronzowy i kilka skorup. Przedmioty te zostały znalezione jednakże nie w samym grobie, lecz wśród kamieni nasypu, wznoszącego się ponad grobem.

Wyposażenie w ceramikę było podobnie, jak w przedmioty metalowe niejednolite. Liczba naczyń w grobach wahała się od dwóch do jedenastu. Po dwa naczynia zawierały groby LVIII i LXI. W grobie LVIII były to misa

[4]) Rekonstrukcja takiej ozdoby w książce **J. Kostrzewskiego**, Prasłowiańszczyzna, Poznań. 1946, ryc. 23 na str. 64 wykonane przez H. Gołkonttową wydaje mi się nie ścisła, gdyż opaskę—diadem umieszczono na rekonstrukcji za wysoko na głowie. W świetle obserwacji, jakie poczyniłem w Opatowie, znajdowała się ona niżej, w miejscu gdzie rozpoczynają się włosy na czole.

i czarka, w grobie zaś LXI misa i jajowaty garczek. W grobie LX znajdowały się trzy naczynia: misa, czarka i czerpak, w grobie LXXV pięć naczyń: dwie misy, czarka, czerpak i jajowaty garczek, wreszcie w grobie LXXII aż jedenaście naczyń: dwie misy, miseczka, cztery czarki, dwa czerpaki, jajowaty garczek i rzecz ciekawa — duże naczynie o dwustożkowym, łagodnie zaokrąglonym brzuściu, stanowiące najczęściej na opatowskim cmentarzysku w grobach ciałopalnych popielnicowych spotykany typ popielnicy.

W grobach, w których liczba naczyń wynosiła więcej niż dwa, część naczyń wkładano jedne do drugich. W grobie LX do misy wstawiono czarkę, w grobie LXXV również do misy pokaźnych rozmiarów włożono misę mniejszą i czerpak. W grobie LXXII do wspomnianego dużego naczynia — popielnicy włożono cztery naczynia, a mianowicie: miskę, miseczkę i dwie czarki, do misy zaś czerpak, czarkę i jajowaty garnek.

Naczynia w grobach szkieletowych ustawione były zwykle rzędem koło nóg. W grobach LX, LXXIII i LXXV stały one po lewej stronie szkieletu (Ryc. 35, 37), w grobie LXI (Ryc. 32) po prawej stronie, wreszcie w grobie LVIII (Ryc. 25) jedno, tj. misa po prawej stronie mniej więcej w okolicy kolana, natomiast drugie naczynie, czarka, ustawione było u stóp zmarłego w odległości około 50 cm i na nieco wyższym poziomie, aniżeli szkielet.

Ryc. 30. Opatów, pow. Częstochowa.
a. czarka (ok. 1/2 w. n.), b. czerpak (ok. 1/3 w. n.) z grobu szkieletowego LX (124).

2. GROBY CIAŁOPALNE.

O ile groby szkieletowe poza pewnymi zmianami w wyposażeniu w przedmioty metalowe czy ceramikę nie wykazują żadnych innych zasadniczych różnic, o tyle groby ciałopalne na cmentarzysku opatowskim odznaczają się daleko większą rozmaitością odmian. Groby ciałopalne podzielić możemy na dwie zasadnicze grupy: groby popielnicowe i groby jamowe.

W obu tych grupach niedopalone kości zostały starannie wybrane ze stosu pogrzebowego, przemyte i dopiero złożone do grobu. Szczątków stosu w postaci węgielków czy popiołu nie stwierdzono w żadnym grobie. Jedynie w grobie XXIX znaleziono grubą warstwę popiołu, pod którą znajdowało się kilka skorup. Nie było jednak w tym grobie żadnych śladów kości, nasuwają się więc pewne wątpliwości czy w danym wypadku mamy do czynienia z grobem czy też były to może resztki stosu pogrzebowego, na którym palono zmarłych przed złożeniem do grobu.

Stwierdzono natomiast palenie ze zwłokami w niektórych wypadkach ozdób bronzowych. Tak np. w grobie IX znaleziono wśród przepalonych kości w popielnicy dwa druciki bronzowe, może szczątki tzw. uchwytów włosów, zupełnie przepalone i zniekształcone w ogniu stosu. Palenie ozdób metalowych razem ze zmarłym nie było jednak regułą, gdyż stwierdzono także w kilku grobach składanie ozdób bronzowych nie przepalonych na stosie. Są one bowiem doskonale zachowane, pokryte piękną, ciemnozieloną patyną, bez żadnych śladów działania ognia (np. groby VI i X).

A. GROBY POPIELNICOWE.

W grupie grobów popielnicowych odmianę najliczniejszą stanowią groby, zawierające jedną samotną popielnicę bez przystawek. Rzecz charakterystyczna, że przeważająca ilość grobów tego typu zawiera popielnice dwustożkowe, natomiast o wiele rzadsze są w grobach tych popielnice w kształcie jajowatego garczka, a zgoła już wyjątkowo zdarzają się inne typy popielnic, jak np. popielnice z brzuścem baniasto wydętym lub też służąca jako popielnica czarka (np. grób XX), będąca zwykle przystawką.

Ryc. 31. Opatów, pow. Częstochowa
Rozwinięty ornament bransolety bronzowej z prawej ręki szkieletu z grobu szkieletowego LX (124).

Drugą mniej liczną odmianę stanowią groby, zawierające oprócz popielnicy przystawki. Przystawka jest zwykle tylko jedna, najczęściej czarka, znacznie rzadziej czerpak (groby XXXVIII i LXVI). W dwóch tylko grobach (X i XLI) znajdowało się po dwie przystawki, w obu wypadkach czarki. W grobie XX użyto jako popielnicy kubka, obok zaś stał czerpak — przystawka. Podobnie i w grobie LXV rolę popielnicy spełniał kubek, w pobliżu jednak znajdowały się skorupy ze zniszczonych przystawek, z pośród których udało się wyróżnić dwa kubki, czerpak i małe jajowatego prawdopodobnie kształtu naczynie o chropowatej, żółtej powierzchni.

W jednym wreszcie grobie stwierdzono popielnicę i misę. Trudno jednakże było stwierdzić ze względu na zniszczenie grobu, czy misa była przystawką, czy też przykrywała popielnicę. Najprawdopodobniejszym wydaje mi się raczej to ostatnie przypuszczenie, gdyż skorupy misy były przemieszane ze skorupami popielnicy.

Następną z kolei odmianę stanowią groby, zawierające popielnice, ustawione obok siebie. Były to groby rodzinne, w których pochowano w jednym czasie dwie osoby. I w tej odmianie występują groby zawierające same tylko popielnice dwa groby (V — obie popielnice dwustożkowe) i drugi zniszczony, w którym nie dało się ściśle i z pewnością ustalić typu popielnic (grób LXXXII) oraz kilka grobów z przystawkami. W tej grupie probów rodzinnych z przystawkami w grobie LXIX znajdowała się jedna tylko przystawka w postaci fragmentarycznie zachowanego, niedużego naczynka jajowatego — czarki. W trzech innych grobach znajdowało się po trzy przystawki (w grobach LVI i LIX misa, czerpak i czarka), w grobie LVII czarka, kubek i puharek na pustej nóżce.

Ryc. 32. Opatów. pow. Częstochowa. Planik grobu szkieletowego I XI (125). Podziałka 1:25.

Jeśli chodzi o typy naczyń — popielnic w grobach rodzinnych z przystawkami, to we wszystkich grobach jedna z nich była typu jajowatej, druga dwustożkowej. Ostatni wreszcie grób z dwoma popielnicami (grób L) zawierał popielnice odmiennych, rzadkich typów. Jedna z popielnic (Ryc. 18a) nakryta była mniejszym dwustożkowym naczyniem, odwróconym dnem ku górze. Wśród kości spalonych, zawartych w tej popielnicy, znajdowała się część szpili bronzowej. Druga popielnica (Ryc. 18b) zawierała kości spalone, ułożone w porządku anatomicznym, tzn., że kości czaszki znajdowały się na wierzchu. Był to jedyny wypadek tego rodzaju, jaki na cmentarzysku opatowskim dotychczas stwierdzono.

B. GROBY JAMOWE.

Druga grupa grobów ciałopalnych to groby tzw. jamowe, pod którą to nazwą rozumiem groby, zawierające spalone kości zmarłego, złożone wprost do jamy grobowej, a nie do popielnicy. Układ kości w tego rodzaju grobach jest rozmaity. Ułożone są one, zwykle starannie przemyte, na kupce o kształcie podłużnym (grób VI (Ryc. 3) lub okrągłym (grób XLV (Ryc. 16).

Wśród tej grupy grobów, dość skromnie reprezentowanych, bo stwierdzono ich dotychczas tylko pięć, mamy także pewne odmiany. Odmian ta-

kich wyróżnić możemy trzy. Pierwsza to grób, zawierający przepalone kości, a obok nich popielnicę, ułożoną zwykle bokiem na kościach (groby I i XLV). W ostatnim grobie obok jajowatej popielnicy znajdowała się jeszcze misa, miseczka i bronzowa szpila.

Drugą odmianę stanowią groby, nie zawierające już popielnicy a tylko przystawki (groby XXIII, gdzie znaleziono misę i wstawiony do niej kubek oraz XXVI, gdzie znaleziono tylko czerpak.

Do trzeciej wreszcie i ostatniej odmiany należy grób VI, gdzie nie było żadnych naczyń, a na kupce kości znajdowała się jedynie bronzowa szpila.

3. GROBY, W KTÓRYCH NIE ZNALEZIONO ŚLADÓW KOŚCI.

W kilku wypadkach na cmentarzysku opatowskim znaleziono naczynia, w których czy obok których nie stwierdzono żadnych śladów kości. W jednym tylko takim grobie XI znajdowała się popielnica dwustożkowa (Ryc. 8a) a obok niej czarka (Ryc. 8b). Nad popielnicą znaleziono duży kamień, stanowiący prawdopodobnie resztkę nasypu nad grobem. W pozostałych grobach znajdowały się same tylko przystawki. W grobie XXII czarka (Tabl. VIII 1), XXIV czarka (Tabl. VIII 3) ułożona do góry dnem, XXXVI czarka (Tabl. VIII 4), w grobach XLIII i LXIX czerpak (Tabl. VIII 12 i 10), w grobie LXXI kubek (Tabl. VIII 13), wreszcie w grobie LI miska (Ryc. 19a), ułożona bokiem a obok niej kubek (Ryc. 19b).

Podobne wypadki znajdywania naczyń w grobach bez śladów kości nie są na cmentarzyskach łużyckich odosobnione[5]). Są tylko w różny sposób wyjaśniane. Jedni uznają je jako groby szkieletowe, w których szkielet został zupełnie rozłożony tak, że przy badaniu nie zwrócono na to uwagi[6]), inni przypuszczają, że za groby szkieletowe uznać można jedynie takie, w których niema popielnic, a tylko same przystawki, groby zaś z popielnicą określają mianem grobów symbolicznych (kenotafii)[7]).

To ostatnie twierdzenie wydawałoby się bardzo prawdopodobnym. Jednakże wobec faktu znalezienia w grobie szkieletowym LXXII na cmentarzysku w Opatowie między innymi naczyniami typowej dwustożkowej, dużej popielnicy przypuszczenie, że w wypadku obecności popielnicy w grobie bez kości mamy do czynienia z grobem symbolicznym zostaje mocno zachwiane, choć oczywiście całkowicie odrzucać go nie można.
Należałoby zatem na cmentarzysku opatowskim groby, w których nie zna-

---

[5]) Por. np. Jażdżewski K., Dwa cmentarzyska łużyckie. „Wiadom. Archeol." t. XI, str. 105.

[6]) Jażdżewski, o. c., str. 105.

[7]) Durczewski Z., Grupa górnośląsko-małopolska kultury łużyckiej w Polsce. Część I., str. 19.

leziono kości zaliczyć do grobów szkieletowych z kośćcem całkowicie bez śladu rozłożonym. Nasuwają się tu jednak pewne trudności. Wszystkie pewne groby szkieletowe posiadały duże nasypy ponad grobem, tymczasem nad owymi grobami bez kości nasypów nie było poza jedynym śladem takowego w postaci dużego kamienia nad grobem XI z popielnicą. Możnaby przypuścić, że nasypy zostały całkowicie zniszczone, wybrane. Gdyby tak było, to prawdopodobnie wszystkie naczynia w grobach takich byłyby także zniszczone, a są one właśnie przeważnie w stanie nienaruszonym.

Ryc. 33. Opatów, pow. Częstochowa.
a. naczynie jajowate, b. misa z grobu szkieletowego LXI (125). (ok. 1/3 w. n.)

Jest jeszcze inna trudność, którą stanowi różnica głębokości na jakiej znajdowały się naczynia bez kości i szkielety razem z ich wyposażeniem. Głębokość, na której znajdowały się szkielety wynosiła w dwóch tylko wypadkach około 1 m, zwykle zaś była głębsza, osiągając do 1,50 m. Naczynia w grobach bez kości występowały płytko pod powierzchnią, około 30 cm, rzadko nieco ponad 50 cm. Dalszą różnicę stanowi liczba naczyń, znajdujących się w jednych i drugich grobach. W grobach bez kości mamy jedno tylko naczynie (poza grobami XI i LI), gdy w grobach szkieletowych, pomijając dwa pozbawione jakiegokolwiek wyposażenia, jest ich co najmniej dwa, a często znacznie więcej. Brak też zupełnie w grobach bez kości najdrobniejszych nawet przedmiotów metalowych, w które obfitują groby szkieletowe.

Istnieje jednak jeszcze jedna możliwość wytłumaczenia obecności na cmentarzysku naczyń bez kości. Mogą one być śladem jakichś obrzędów, związanych z kultem zmarłych, z obrzędami odbywanymi na cmentarzyskach w czasie uroczystości zadusznych. Nie jest wykluczonym przypuszczenie, że odbywały się wtedy na cmentarzyskach stypy, w czasie których składano zmarłym pożywienie na grobach lub może chowano nawet do zie-

mi. Wszak podobne zwyczaje znane są gdzieniegdzie do dziś. Rzecz oczywista jest to przypuszczenie, którego jednak całkowicie odrzucić nie można, podobnie jak i poprzednich, tzn., że mogą to być także groby szkieletowe z rozłożonym całkowicie szkieletem lub groby symboliczne. Wszystkie bowiem te przypuszczenia mają za sobą pewne dane.

4. WZAJEMNY STOSUNEK POSZCZEGÓLNYCH FORM GROBOWYCH

Na cmentarzysku opatowskim wyróżniono dwa rodzaje obrządku pogrzebowego tj. szkieletowy i ciałopalny, wśród zaś grobów ciałopalnych dwie zasadnicze ich odmiany popielnicowe i jamowe. W związku z tym nasuwa się zagadnienie wzajemnego stosunku poszczególnych form grobowych. Owo zagadnienie ująć można w dwa, jak mi się wydaje, zasadnicze pytania: 1) Czy poszczególne formy grobów stanowią na cmentarzysku osobne skupienia? 2) Czy istnieje jakaś różnica w zabytkach pochodzących z poszczególnych typów grobów?

Ryc. 34. Opatów, pow. Częstochowa.
a. kubek - popielnica (ok. 1/3 w. n.), b. kubek - przystawka (ok. 1/4 w. n.) z grobu ciałopalnego LXV (131)

Otóż na obydwa powyższe pytania, jeśli chodzi o cmentarzysko opatowskie, dać musimy odpowiedź negatywną. Poszczególne formy grobów nie tworzą osobnych skupisk i są wzajemnie przemieszane[8]), w zabytkach zaś nie ma żadnych zasadniczych różnic. Te same bowiem rodzaje i typy naczyń czy ozdób metalowych występują zarówno w grobach szkieletowych jak i ciałopalnych[9]). Jedyną różnicę stanowi tylko liczba poszcze-

[8]) Podobne zjawisko stwierdzono i na innych cmentarzyskach z mieszanym obrządkiem pogrzebowym. Por. Durczewski Z., Grupa górnośląsko-małopolska kulkultury łużyckiej. str. 22.

[9]) Por. w Rozdziale X Zestawienie III.

gólnych form grobowych, groby bowiem szkieletowe są w stosunku do ciałopalnych nieliczne[10]).

Dalsza różnica jaka się zaznacza między grobami szkieletowymi i ciałopalnymi tj. nieco obfitsze wyposażenie pierwszych w przedmioty metalowe nie jest istotną i pozostaje prawdopodobnie w związku z zastosowaniem odmiennego obrządku. Jeśli więc niema istotnych różnic między obu rodzajami grobów, to wniosek stąd prosty, że owe rozmaite rodzaje obrządku pogrzebowego pozostawiła jedna i ta sama ludność.

Trudniejszą natomiast jest sprawa wyjaśnienia dlaczego u tej samej ludności, na tym samym cmentarzysku występują różne formy obrządku pogrzebowego i różne formy grobów. Najprawdopodobniej mamy w tym wypadku do czynienia z jakimiś wierzeniami pielęgnowanymi wśród członków pewnych rodów, a które nakazywały im taki a nie inny sposób grzebania zmarłych. Inne bowiem wyjaśnienie, od chwili kiedy stwierdzono, że groby szkieletowe w kulturze łużyckiej nawiązują do zwyczajów pogrzebowych z początków epoki bronzu, a nie są pozostałością jakiejś obcej najezdniczej ludności (gdyż wtedy byłaby z pewnością różnica między grobami szkieletowymi a ciałopalnymi), trudno byłoby narazie podać.

---

[10]) Na niektórych jednakże cmentarzyskach stosunek grobów szkieletowych do ciałopalnych jest odwrotny, np. w Boronowie i Piasku w pow. lublinieckim i w Iwanowicach w pow. miechowskim. Por. Durczewski, o. c. str. 22.

IV. CERAMIKA.

Ceramika odkryta na cmentarzysku łużyckim w Opatowie jest bardzo urozmaicona. Jest to jedna z charakterystycznych cech tego cmentarzyska, gdyż naogół biorąc rodzaje i typy naczyń, występujące na cmentarzyskach tej kultury zwłaszcza w niektórych jej grupach są często mało zróżnicowane i dość monotonne.

Jeśli chodzi o rodzaje naczyń, to wyróżnić ich możemy kilka, jak popielnice, misy, miseczki, czarki, kubki, czerpaki i wreszcie pucharki na nóżkach. Ten ostatni rodzaj naczyń stwierdzono w jednym tylko egzemplarzu. Innych wyrobów ceramicznych, spotykanych na cmentarzyskach łużyckich, w Opatowie, dotychczas nie odkryto.

Wyrób naczyń mimo, że wykonane są one ręcznie, jest naogół niezwykle staranny. Proporcja i symetria poszczególnych części naczynia jest subtelnie wyczuta i utrzymana. Naczynia wykonane niedołężnie, asymetrycznie, należą do rzadkości. Tak samo i wypalenie naczyń jest przeważnie dość dobre i mocne choć zdarzają się i w tym wypadku pewne odstępstwa. Przy przeglądzie ceramiki z cmentarzyska opatowskiego nasuwa się nieodparcie wniosek, że większość naczyń jest wyrobem specjalistów-garncarzy, a tylko nieliczne okazy wykonywane były przez przygodnych, domowych wytwórców.

Powierzchnia naczyń jest przeważnie gładzona z wyjątkiem części dolnych, które są schropowacone, przyczem schropowacenie to występuje tylko u popielnic. Inne rodzaje ceramiki są zawsze w całości wygładzone. Także i wśród popielnic zdarzają się okazy całkowicie wygładzone. Chropowate na całej powierzchni są tylko naczynia jajowate i to nie wszystkie, gdyż u niektórych typów mamy jednak wąski pas tuż ponad dnem starannie wygładzony. Owe pasy wygładzone tuż ponad dnem spotyka się niekiedy i u innych typów naczyń z chropowatą częścią dolną. Okazem wyjątkowym jest popielnica z grobu LXVII (Tabl. VII 2), posiadająca chropowaty wąski pas na największej wydętości brzuśca.

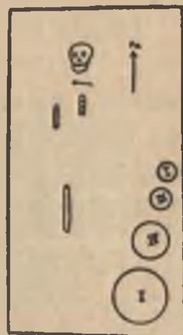
Barwa powierzchni jest rozmaita. Najczęściej jest ona brunatna o różnych odcieniach, dość często żółtawa lub czerwonawa. Najrzadsze są naczynia o czarnej powierzchni. Na jednym okazie (fragmentarycznie za-

chowana duża popielnica dwustożkowa z grobu LVI Ryc. 21) stwierdzono grafitowanie powierzchni. Dzięki temu odznacza się ona pięknym, srebrzystym połyskiem.

1. POPIELNICE.
A. POPIELNICE DWUSTOŻKOWE.

Najliczniejszy, najczęściej spotykany typ stanowią popielnice o profilu dwustożkowym. Nie jest to jednak bynajmniej typ jednolity. Wprost przeciwnie odznacza się on bardzo dużą rozmaitością odmian tak, że niemal każde naczynie posiada pewne swoiste cechy.

Najczęstszą odmianę przedstawiają popielnice o zarysie brzuśca dwustożkowym ale zaokrąglonym łagodnie (Tabl. III 1—5, IV 2,4, V 3, VI 2, Ryc. 2a, 7 a). Szyja u tej odmiany zwykle wyraźnie oddzielona od brzuśca posiada albo kształt wybitnie zwężający się ku wylotowi, stożkowaty (Tabl. II 2, 3, 5, IV 2, Ryc. 7 a) albo też owo zwężanie się jest bardzo łagodnie zaznaczone (Tabl. III 1, 4, IV 2, Ryc. 8 a), bądź też wreszcie staje się prawie cylindryczna (Tabl. IV 4, V 3, VI 2, Ryc. 2 a). Górny załom brzuśca jest zwykle krótki, dolny zaś prezchodzi nieznacznie w równe dno. Wyjątkowo u popielnicy z grobu LXXIX (Tabl. VI 2) dolny załom brzuśca urywa się, przechodząc w rodzaj cylindrycznej nóżki.

Ryc. 3a.
Opatów, pow. Częstochowa.
Planik grobu szkieletowego LXXII (139).
Podziałka 1:45.

Inna odmiana popielnic o dwustożkowym zarysie brzuśca odznacza się nieco ostrzejszym, bardziej wyraźnym załomem choć i tu nie jest on jeszcze kanciasty, (Tabl. IV 1, 3, V 5, Ryc. 8 a, 20, 28, 36). Poza tym nie wyróżnia się ona niczem więcej od odmiany poprzedniej. Z pośród popielnic tej odmiany na uwagę zasługują jedynie popielnica z grobu XVI (Tabl. IV 3) opatrzona dwoma naprzeciwległymi dość dużymi uchami poziomo przekłutymi, umieszczonymi na przejściu szyi w brzusiec oraz popielnica z grobu V (Ryc. b) posiadająca podobne ucha. Ponadto dolny załom brzuśca u tej popielnicy przechodzi w rodzaj nóżki. Przejście to jednakże nie jest tak ostro zaznaczone jak u okazu z grobu LXXIX.

Osobną grupę tworzą popielnice o profilu dwustożkowym bardzo ostro załamanym, kanciastym z szyją niewyodrębnioną (Tabl. V 1—2, VI 5). Jedynie u okazu z grobu XVIII (Tabl. VI 5) owo ostre załamanie brzuśca jest nieco złagodzone przez to, że dolna część naczynia od załomu nie zwęża się tak mocno jak górna.

Pozostają wreszcie trzy popielnice, należące w zasadzie do typu dwustożkowych, które jednakże nie dadzą się podciągnąć pod żadną z wyżej wyliczonych odmian. Popielnica z grobu I (Tabl. VI 4) posiada górny za-

łom brzuśca bardzo krótki, ledwo zaznaczony. Dolny załom nieco dłuższy zwęża się dość ostro ku dnu. Natomiast cylindryczna szyja jest nadmiernie wydłużona, prawie dwukrotnie wyższa w stosunku do dolnej części naczynia.

Popielnica z grobu XXVII (Tabl. IV 5) posiada również górny załom brzuśca bardzo krótki, przechodzący łagodnym zaokrągleniem w załom dolny wydłużony i bardzo nieznacznie zwężający się ku dnu. Krótki górny załom przechodzi w dość wysoką, prawie cylindryczną szyję. Jest ona jednakże krótsza aniżeli dolna część naczynia. Na przejściu w szyję znajdują się dwa naprzeciwległe duże i grube ucha poziomo przekłute.

Trzecia wreszcie popielnica z grobu LIII (Tabl. VI 3) jest okazem zupełnie wyjątkowym, jeśli chodzi o jej wykonanie. Wykonał ją zapewne specjalista garncarz, niezwykle uzdolniony i wprawiony, gdyż mimo ręcznego wykonania uderzająca jest jej niezwykła symetria i proporcja. Posiada ona w zasadzie brzusiec o dwustożkowym profilu, łagodnym zaokrągleniem przechodzący w część dolną wydatnie zwężającą się ku dnu. Zwężenie nie jest jednak przeprowadzone prostą skośną linią lecz łagodnie łukowato wyciągniętą. Górny załom brzuśca przechodzi w lekko stożkowatą dość wysoką szyję. Przejście jest wyraźne i jeszcze podkreślone poziomą linią. Na przejściu szyi w brzusiec znajdują się dwa naprzeciwległe kolankowato zgięte, zgrabne ucha. Górny załom brzuśca pokryty jest żłobkami szerokimi wykonanymi bardzo starannie. W czterech naprzeciwległych punktach znajdują się na największej wydętości brzuśca nieduże guzy koliste z zagłębieniem w środku. Żłobki wokół guzów są półkulisto zarysowane, w innych miejscach są pionowe.

Popielnice o profilu dwustożkowym są zwykle wygładzone z wyjątkiem chropowatych dolnych części brzuśca. Nieco rzadsze są okazy całkowicie gładkie jak np. popielnica uchata z grobu V (Ryc. 2 b), popielnica z grobu LIX (Ryc. 28 a), z grobu LXXVI (Tabl. III 2), dwuucha popielnica z grobu XVI (Tabl. IV 3), również dwuucha popielnica z grobu XXVIII (Tabl. V 3). Ciekawy okaz stanowi popielnica z grobu LXIII (Tabl. V 5), posiadająca chropowaty dolny załom brzuśca z wyjątkiem starannie wygładzonego wąskiego pasa tuż ponad dnem.

Przeważna ilość popielnic typu dwustożkowych jest niezdobiona. U okazów zdobionych ornament jest naogół bardzo skromny i występuje prawie z reguły na górnym załomie brzuśca. Motywy ornamentacyjne stanowią najczęściej linie ryte, żłobki umieszczane bądź poziomo (Ryc. 36 d) bądź też pionowo lub wreszcie tworzące linie krzywe. Żłobki pionowe albo pokrywają cały górny załom brzuśca jak np. u popielnicy z grobu LXXVIII (Tabl. III 1) albo układane są w grupy jak u popielnicy z grobu VIII (Tabl. III 5), gdzie tworzą sześć grup umieszczanych w równych odstępach .

Jest jednakże wśród popielnic tego typu, jeśli chodzi i zdobienie kilka okazów wyjątkowych. Najefektowniej przedstawia się, zachowana niestety w stanie nie nadającym się do rekonstrukcji, popielnica z grobu LVI (Ryc. 21). Popielnica ta z wyjątkiem chropowatego dolnego załomu brzuśca jest nadzwyczaj starannie wygładzona i powleczona warstewką grafitu, co nadaje jej powierzchni piękny srebrzysty połysk. Górny załom brzuśca porkyty jest grupami żłobków półkolistych, pola zaś wolne wypełnione są okrągłymi dołeczkami.

Również efektownie przedstawia się zdobienie szczątkowo zachowanej popielnicy z grobu XV. Mamy tu motyw szerokich pionowych żłobków układanych w grupy, a między grupami żłobków pionowo umieszczone podwójne równoległe linie okrągłych dołeczków.

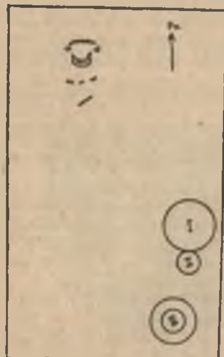
Ryc. 36. Opatów, pow. Częstochowa.

Ceramika i szpila bronzowa z grobu szkieletowego LXXII (139). a. czarka (IX). (ok. 1/5 w. n.), b. czarka (I). (ok. 1/6 w. n.), c. czarka (X). (ok. 1/6 w. n.), d. popielnica (VII). (ok. 1/7 w. n.), e. czerpak (II). (ok. 1/5 w. n.), miseczka (XI). (ok. 1/5 w. n.), g. czerpak (V). (ok. 1/6 w. n.), h. szpila (ok. 2/3 w. n.).

Tak samo niestety ułamkowo zachowana popielnica z grobu XXXVIII (Ryc. 13) zdobiona jest ornamentem kombinowanym plastycznym i rytym. Na przejściu szyi w brzusiec znajdują się trzy równoległe linie poziome przerywane małymi nalepianymi stożkowatymi guzkami. Guzki są otoczone od spodu grupą linii rytych półkolisto. Grupa takich linii zajmuje cały górny załom brzuśca. Część wolną między guzkami pokrywa również grupa podobnych półkolistych linii ale umieszczonych odwrotnie.

Jedna z popielnic z grobu LIX (Ryc. 28 a) opatrzona prawdopodobnie dwoma uchami (po jednym zachował się ślad przyczepu) zdobiona jest motywem okrągłych dołeczków, tworzących dwie równoległe linie, rozchodzące się i opadające skośnie od dolnej nasady ucha aż na dolny załom brzuśca.

Popielnica z grobu XLVIII (Tabl. V 3) posiada ornament umieszczony wyjątkowo na dolnym załomie brzuśca. Tworzy go szereg szerokich żłobków, biorących początek od załomu brzuśca i urywających się nieco wyżej dna.

Ryc. 37.
Opatów. pow. Częstochowa.
Planik grobu szkieletowego LXXV (143).
Podziałka 1:30.

Zupełnie wyjątkowym jest ornament popielnicy z grobu XLIV (Tabl. V 2, i Ryc. 15). Tuż nad załomem brzuśca umieszczone są obok siebie rysunki trzech jakby odwróconych jodełek, przyczem jodełki nie są ściśle identyczne. Na rysunku pierwszym od lewej mamy mały nieregularny dołeczek, z którego bierze początek pionowa nieco skośnie poprowadzona kreska zakończona tuż nad załomem brzuśca krótką pionową kreseczką, od niej zaś na obie strony po cztery z każdej, mniej więcej naprzeciwległe wygięte kreski coraz krótsze, zawsze dochodzące do załomu. Rysunek drugi różni się od poprzedniego tym, że ma dodatkowy dołek obok tego, z którego bierze początek linia środkowa, a u dołu zamiast kreseczki poziomej znajdują się dwie krótkie skośne kreseczki skierowane w lewo. Trzecia wreszcie jodełka podobna jest w zasadzie do drugiej. Po obu stronach tej grupy złożonej z trzech jodełek znajdują się nieregularne łukowate kreski. Ornament ten nie obiegał wokoło całego naczynia. Być może mamy tu do czynienia z jakimś zdegenerowanym rysunkiem.

B. POPIELNICE JAJOWATE.

Popielnice jajowate z cmentarzyska opatowskiego podzielić można na dwie odmiany. Odmiana pierwsza to naczynia o jajowato-doniczkowatej formie dość niezgrabnie wykonane o powierzchni chropowatej, barwy najczęściej żółtej lub czerwonawej. Naczyń tej odmiany dochowało się dwa. Jedno z grobu III (Tabl. VII 4) ciałopalnego rozchyla się nieco ku wylotowi i zakończone jest równą krawędzią. Jest ono całe chropowate z wyjątkiem wąskiego pasa tuż ponad dnem starannie wygładzonego. Drugie podobne naczynie pochodzi z grobu szkieletowego LXI (Ryc. 3 a). Jest to niezgrabnie wykonany garnek asymetryczny, mocno uszkodzony.

Ciekawszą jest odmiana druga. Cechami charakterystycznymi naczyń tej odmiany są ich wysmukłość, wyodrębnienie lejkowato rozchylającej się ku wylotowi szyi i stale występujący wąski pas wygładzony tuż powyżej dna. Z trzech okazów tej odmiany każdy przedstawia się nieco odmiennie. Naczynie z grobu szkieletowego LVII (Ryc. 24 a), zachowane tylko częściowo odznacza się słabo zaznaczonym wydęciem brzuśca i odwinięciem nazewnątrz krawędzi. Jest ono bardzo kruche i słabo wypalone.

Popielnicę z grobu LXX (Tabl. VII 3) cechuje bardzo staranne wykonanie. Największe lecz bardzo mierne wydęcie brzućca przeniesione jest w górną część naczynia. Brzusiec nieznacznym załomem przechodzi w dość wysoką szyję. Na powierzchni widoczne są pociągnięcia palców z góry ku dołowi.

Trochę już mniej starannie wykonana jest ostatnia z popielnic jajowatych tej odmiany z grobu LXXIII (Tabl. VII 5). Największe niewielkie zresztą wydęcie brzuśca przypada w samym środku, wskutek czego forma jajowata jest tu najlepiej zaznaczona. Szyja podobna jak u poprzedniej popielnicy.

Oprócz opisanych wyżej znaleziono jeszcze w kilku grobach jajowate popielnice. Stan ich zachowania ułamkowy nie pozwala niestety na bliższy ich opis.

C. POPIELNICE BANIASTE.

Do typu popielnic baniastych zaliczyć można trzy zaledwie okazy. Wszystkie trzy różnią się nieco między sobą. Zachowana częściowo (tylko dolna część) popielnica z grobu XXXVII (Ryc. 12) posiada niski, wydęty i zaokrąglony brzusiec zdobiony grupami płytkich szerokich żłobków, opadających na dolny załom brzuśca i urywających się mniejwięcej w jego połowie. Żłobki układane są grupami przedzielanymi kolistymi dołeczkami. Na przejściu szyi w brzusiec znajdują się dwa naprzeciwległe ucha kolankowato zgięte. Powierzchnia wygładzona.

Popielnica z grobu LXVII (Tabl. VII 2) odznacza się dość znacznie wydętym, asymetrycznym brzuścem, przechodzącym nieznacznie w niską, stożkowatą szyję. Powierzchnia gładka, z wyjątkiem chropowatego wąskiego pasa na największej wydętości brzuśca.

U trzeciej popielnicy tego typu z grobu LXVIII (Tabl. VI 1) brzusiec wydęty jest stosunkowo słabo i największe wybrzuszenie przeniesione jest w górną część naczynia. Dolna część chropowata jest wydłużona, natomiast szyja krótka, stożkowata i wygładzona.

D. INNE TYPY POPIELNIC.

Oprócz popielnic należących do wyróżnionych wyżej typów i odmian mamy jeszcze kilka popielnic, które do żadnego z nich zaliczyć się nie dadzą, stanowiąc każde samo dla siebie odrębny typ.

Rzadki i interesujący typ przedstawia naczynie z grobu VII (Ryc. 5). Jest ono wysmukłe z największą wydętością brzuśca przeniesioną w górną część naczynia. Na brzusiec nasadzona jest krótka cylindryczna szyja zakończona nieco nazewnątrz wywiniętą krawędzią. Począwszy od nasady szyi aż do połowy mniejwięcej wysokości naczynia biegną pionowe szerokie żłobki. Popielnica ta jest opatrzona dwoma bardzo charakterystycznymi pionowo przekłutymi uchami umieszczonymi naprzeciwlegle. Wykonanie samej popielnicy jak i ornamentu jest bardzo staranne.

Ryc. 38. Opatów, pow. Częstochowa.
a. misa (ok. 1/4 w. n.), b. czarka (1/2 w. n.) z grobu szkieletowego LXXV (143).

Popielnica z grobu XLIX (Tabl. VII 1) posiada także największe wydęcie brzuśca przeniesione w górną część naczynia. Różni się jednak od popielnicy z grobu VII tym, że jest bardziej pękata, szersza i niema tak smukłego kształtu jak tamta. Brzusiec przechodzi wyraźnie zaznaczonym załomem w krótką, cylindryczną szyjkę. Popielnica ta ozdobiona jest rzadko na cmentarzysku opatowskim spotykanym ornamentem plastycznym w postaci czterech symetrycznie rozmieszczonych stożkowatych guzków na największej wydętości brzuśca. I ta popielnica wykonana jest bardzo starannie i wygładzona na całej powierzchni.

Z grobu L pochodzą dwie również bardzo charakterystyczne i ciekawe typy popielnic. U jednej z nich (Ryc. 18 a) brzusiec jest baniasto wydęty, przyczem wydęcie znajduje się w górnej części naczynia. Brzusiec przechodzi wyraźnym załomem w krótką cylindryczną szyjkę. Na przejściu szyi w brzusiec znajdują się dwa naprzeciwległe, kolankowato zgięte ucha. Druga popielnica (Ryc. 18 b) przedstawia typ szerokiej wazy z brzuś-

cem nieco zaokrąglonym, na który nasadzona jest lejowato rozchylająca się ku wylotowi krótka szyja. Obie popielnice wykonane są starannie i posiadają wygładzoną powierzchnię.

2. MISY.

Misy, których znalezono trzynaście okazów pełniły zawsze funkcje przystawek z wyjątkiem grobu ciałopalnego LXVIII, gdzie prawdopodobnie pełniła ona funkcje pokrywy. Grób ten jednakże był już zniszczony tak, że nie dało się tego stwierdzić z całą pewnością. Wszystkie misy były zawsze starannie wygładzone, o barwie powierzchni brunatnej lub żółtawej, znacznie zaś rzadziej czarnej. Misa z grobu LIX (Ryc. 28 d) była czerniona wewnątrz, nazewnątrz posiadała naturalny kolor gliny.

Przeważająca ilość mis należy do typu stożkowatych o profilu zaokrąglonym, z wyodrębnioną krótką, stożkowatą szyjką (Tabl. VIII 9, Ryc. 9 b, 17 b, 23 a, 23 c, 26 a, 38 a). O wiele rzadsze są misy półkuliste z dnem spłaszczonym i wgięciem pod brzegiem (Ryc. 23 d, 28 d, 33 b). Krawędź jest z reguły silnie wywinięta nazewnątrz i cienka. Jedynie częściowo zachowana misa z grobu XVII (Tabl. VIII 9 posiada krawędź zgrubiałą.

Kilka okazów mis i to zarówno stożkowatych, jak i półkulistych opatrzone są małymi poziomo przekłutym uszkami, umieszczonymi nieco poniżej brzegu (np. misy z grobu XLV (Ryc. 17 b), z grobu LVIII (Ryc. 26 a), z grobu LIX (Ryc. 17 b), z grobu LXI (Ryc. 33) z wyjątkiem misy z grobu LXXV (Ryc. 38 a), u której górny przyczep uszka znajduje się na krawędzi. Uszka są okrągłe a tylko u misy z grobu LVIII (Ryc. 26 a) ostro załamane.

Okazem wyjątkowym jest miska z grobu LI (Ryc. 19 a). Jest ona głęboka, stożkowata, o lekko zaokrąglonym profilu, z brzegiem nieznacznie wgiętym pod krawędzią silnie wywiniętą nazewnątrz i spłaszczoną.

Zdobienie i to tylko plastyczne występuje u dwóch okazów mis. Misa z grobu LIX (Ryc. 28 d) posiada na krawędzi trzy stożkowate płaskie guzy. Środkowy znajduje się ponad uchem, dwa następne po obu jego stronach w niewielkiej od niego odległości. Podobne występy stwierdzono także na fragmentach misy (VIII) z grobu LXXII.

3. MISECZKI.

Między licznymi rodzajami naczyń jakie odkryto na cmentarzysku w Opatowie znalezono także dwie małe miniaturowe miseczki. Jedna z nich, pochodząca z grobu XLVI (Ryc. 17 a) wykonana jest dość niezgrabnie, asymetryczna, o kształcie półkulistym, z brzegiem nieco wgiętym poniżej krawędzi. Dno zostało zaznaczone przez zagłębienie do środka.

Druga miseczka z grobu LXXII (Ryc. 36 f) przedstawia zupełnie odmienny typ. Jest ona stożkowata o dnie płaskim. Brzeg jest również wgięty tylko bardziej wydatnie an żeli u poprzedniej, a krawędź wywinięta nazewnątrz. Miseczka ta opatrzona jest maleńkim poziomo przekłutym uszkiem, umieszczonym nieco poniżej krawędzi.

Powierzchnia obu miseczek jest wygładzona, u okazu z grobu XLV barwy szarożółtej, z grobu LXXII barwy brunatnej.

4. CZARKI.

Czarki należą do najczęściej w grobach spotykanych przystawek. W jednym tylko wypadku w grobie XXI użyto czarki jako popielnicy, a w grobie L jako pokrywy popielnicy, choć to ostatnie naczynie zachowane zresztą w stanie bardzo zniszczonym, ze względu na jego dość znaczne rozmiary do grupy czarek raczej zaliczać by nie należało. Odznaczają się czarki dużym bogactwem form. Wiele z nich jest w zasadzie jakby miniaturowymi popielnicami.

Podobnie jak wśród popielnic tak i wśród czarek typ najpospolitszy stanowią czarki o dwustożkowym zarysie brzuśca, z tą tylko różnicą, że wśród czarek przeważa odmiana z brzuścem ostro załamanym. Szyja u czarek tej odmiany jest prawie zawsze cylindryczna, wyraźnie od brzuśca oddzielona. Na przejściu szyi w brzusiec znajdują się zwykle dwa naprzeciwległe poziomo przekłute uszka (Tabl. XIII 4, 14 a-b, 22 b, 36 a-c), choć zdarzają się okazy uch pozbawione (Ryc. 28 b). Jedna z czarek tej odmiany posiada na górnym załomie brzuśca ornament w postaci grup ukośnych kresek (Ryc. 36 c).

Osobną odmianę czarek o dwustożkowym zarysie brzuśca stanowią czarki z grobu X, XXI i LVIII o brzuścach łagodnie zaokrąglonych. Czarka z grobu X (Ryc. 7) posiada szyję cylindryczną, wyraźnie oddzieloną od brzuśca. U czarek z grobów XXI i LVIII szyja jest lekko stożkowata. Czarka z grobu XXI (Tabl. VIII 7) opatrzona jest dwoma naprzeciwległymi uszkami umieszczonymi na największej wydętości brzuśca. W odróżnieniu od czarek z grobów X i XXI czarka z grobu LVIII (Ryc. 26 b) jest bogato zdobiona ornamentem rytym i plastycznym. W czterech symetrycznie rozmieszczonych punktach na największej wydętości brzuśca znajdują się stożkowate sęczki, otoczone od góry łukowatymi żłobkami. Resztę górnego załomu brzuśca wypełnia ornament płytkich pionowych żłobków. Prócz tego poniżej linii, oddzielającej brzusiec od szyi w czterech symetrycznie rozmieszczonych punktach znajdują się małe koliste dołeczki.

Do trzeciej i ostatniej odmiany czarek dwustożkowych należą czarki z grobu XXXIV (Tabl. VIII 8) i z grobu LIV (Ryc. 20 b). Cechuje je dość ostry załom brzuśca i brak wyodrębnionej szyjki, Do tej samej odmiany

zaliczyć również należy czarki z grobu LX (Ryc. 30 a) i LXXXIII (Tabl. VIII 2). Różnią się one jednak od poprzednich tym, że wylot ich jest lekko rozchylony, a na największej wydętości brzuśca znajdują się dwa naprzeciwległe uszka poziomo przekłute.

Inny typ czarek to czarki z brzuścem baniasto wydętym. Należą do niego dwa okazy czarek, jedna z grobu XXII (Tabl. VIII 1) i druga z grobu XXIV (Tabl. VIII 3). Obie są asymetryczne, z brzuścem miernie wydętym, przechodzącym nieznacznie w szyjkę prawie cylindryczną. Krawędź u obu odwinięta. Czarka z grobu XXV posiada powierzchnię chropowatą, czarka zaś z grobu XXIV wygładzoną. Czarek typu jajowatego mamy tylko jeden okaz z grobu XXIII (Tabl. VIII 11). Czarka ta przypomina zupełnie popielnicę tego samego typu z grobu LXXIII (Tabl. VII 5) i różni się od niej jedynie rozmiarami.

Unikatem wśród czarek z cmentarzyska opatowskiego jest nieduża, nieco uszkodzona czarka z grobu LXXV (Ryc. 38 b) w kształcie ściętego stożka. Powierzchnia jej jest gładka, barwy żółtej.

5. CZERPAKI.

Czerpaki należące zwykle do często na cmentarzyskach kultury łużyckiej występujących rodzai ceramiki, na cmentarzysku opatowskim są dość rzadkim stosunkowo dodatkiem grobowym. Nie odznaczają się także bogactwem typów. Wykonanie czerpaków bywa najczęściej niezbyt staranne tak, że częste są okazy asymetryczne niezgrabnie ulepione (Ryc. 11 a, 36 c).

Prawie wszystkie czerpaki należą do jednego pospolitego typu półkulistych, różniąc się jedynie między sobą pewnymi tylko szczegółami. Dno albo jest lekko spłaszczone jak u czerpaków z grobu LIX (Ryc. 28 e), LXIX (Tabl. VIII 10) i LXXII (Ryc. 36 e, g) albo zaznaczone przez zagłębienie np. z grobu XX (Ryc. 11 a) i LX (Ryc. 30 b). Jedynie czerpak z grobu XLIII (Tabl. VIII 12) jest całkowicie półkulisty.

Brzeg jest często wgięty poniżej krawędzi (Ryc. 36 e, g, Tabl. VIII 12). Ucha mają duże taśmowate, prawie zawsze znacznie ponad krawędź wyniesione. U czerpaka z grobu XLIII (Tabl. VIII 12) ucho jest prawie równe z krawędzią. Powierzchnia wygładzona starannie, barwy żółtawej lub brunatnej. Kilka czerpaków jak np. z grobów XX, LIX, LXXII jest wewnątrz czernionych.

Odmiennie przedstawiają się pozostałe dwa czerpaki. Jeden z grobu LVI i drugi znaleziony luźnie na terenie cmentarzyska. Czerpak z grobu LVI (Ryc. 22 a) jest głęboki, stożkowaty, o zaokrąglonym profilu. Wyodrębnioną szyjkę oddziela od części dolnej linia płytkich dołeczków. Rozchylający się nieco ku wylotowi brzeg, zakończony jest odwiniętą

nazewnątrz, równą krawędzią. Czerpak ten posiada taśmowate ucho wyniesione wysoko ponad krawędź. Po obu stronach ucha znajdują się trójkątne występy.

6. KUBKI.

Podobnie jak czerpaki także i kubki należą do naczyń niezbyt często w grobach cmentarzyska opatowskiego spotykanych. W większości wypadków pełnią one funkcję przystawek. W dwóch tylko grobach XX i LXV użyto ich jako popielnic. W tym ostatnim grobie obok kubka-popielnicy znajdował się drugi kubek-przystawka.

Kształty kubków są bardzo urozmaicone. Najczęściej mają one brzusiec słabo baniasto wydęty (Ryc. 19 b, 34 a, b, Tabl. VIII 13) lub dwustożkowy (Ryc. 11 b, 24 c, Tabl. VIII 5), ale o dość łagodnym załomie. Kubek z grobu XX (Ryc. 11 b) odznacza się krótkim ledwo zaznaczonym górnym załomem brzuśca, na który nasadzona jest krótka szyjka, natomiast część dolna jest nadmiernie wydłużona. Kubek z grobu XXV (Tabl. VIII 5) posiada podobnie krótki górny załom brzuśca, jednakże dolna część brzuśca nie jest tak wydłużona, przez co proporcje poszczególnych części naczynia są mniejwięcej utrzymane. Wreszcie kubek z grobu LVII (Ryc. 24 c) w zasadzie również o dwustożkowym profilu, jest mały, przysadzisty.

Szyjki u kubków są z reguły wyraźnie oddzielone od brzuśca, cylindryczne, niezbyt długie. Krawędź prawie zawsze nieco odwinięta. Ucha duże, taśmowate nigdy nie są wyniesione ponad krawędź. Dolny przyczep ucha znajduje się u nasady szyjki, górny na krawędzi. Wyjątkowo mały kubek-przystawka z grobu LXV (Ryc. 34 b) posiada górny przyczep ucha umocowany mniejwięcej w połowie szyjki.

Wszystkie okazy kubków mają powierzchnię naogół starannie wygładzoną, barwy zwykle jasnobrunatnej lub żółtawej. Zdobienie występuje tylko u jednego okazu z grobu XXV (Tabl. VIII 5) w postaci dwóch, trójkątnych, płaskich występów, umieszczonych na krawędzi po obu stronach ucha w pewnej od niego odległości.

7. PUCHARKI NA PUSTYCH NÓŻKACH

Pucharki na pustych nóżkach są formą rzadko występującą na cmentarzyskach kultury łużyckiej. To też na cmentarzysku w Opatowie znaleziono dotychczas jeden tylko okaz tego typu naczynia.

Jest to mały pucharek na niskiej nóżce stożkowatej, pustej wewnątrz, (Ryc. 24 b). Na ową nóżkę nasadzony jest drugi stożek, odwrócony podstawą ku górze, przechodzący w krótką cylindryczną szyjkę, zakończoną dość znacznie nazewnątrz wywiniętą i zaokrągloną krawędzią. Pucharek

ten opatrzony był uszkiem, którego górny przyczep znajdował się na krawędzi, dolny zaś na nasadzie szyjki. Uszko to jednak zostało utrącone i pozostały po nim jedynie ślady przyczepu. Powierzchnia pucharka jest starannie wygładzona, barwy szarożółtej.

Ryc. 39. Opatów, pow. Częstochowa.
Plan części cmentarzyska (groby od 101—145).

8. ORNAMENTYKA NACZYŃ.

Jak już wspomniano przy opisie poszczególnych typów naczyń mamy na cmentarzysku opatowskim pewną ilość naczyń ornamentowanych. Ornamentowanie naczyń, jest naogół biorąc, rzadkie, i występuje u nie-

których tylko rodzai naczyń, przede wszystkiem na popielnicach dwustożkowych i czarkach. U innych rodzai naczyń ornament jest raczej wyjątkowy.

Motywy ornamentacyjne są skromne i nieliczne. Najczęstsze są różnego rodzaju żłobki i linie ryte poziome, pionowe, skośne lub zakrzywione w kształcie łuków czy półkoli, często łączone w grupy. Nieco rzadszym jest motyw różnej wielkości okrągłych dołeczków, umieszczanych pojedynczo lub układanych w szeregi. Jeszcze rzadszym jest ornament plastyczny w postaci niewielkich guzków lub sęczków. Guzy opatrzone są czasami zagłębieniem w środku.

Poszczególne motywy ornamentacyjne występują albo każde z osobna np. na popielnicy z grobu LXXII (Ryc. 36 d) linie poziome ryte, na popielnicy z grobu VII (Ryc. 5) i czarce z grobu LXXII (Ryc. 36 c) żłobki, na popielnicy z grobu LIX (Ryc. 28 a) dołki, na popielnicy z grobu XLIX (Tabl. VII 1) sęczki, albo też w różnych kombinacjach i połączeniach na jednym i tym samym naczyniu. Tak np. na popielnicy z grobu LIII (Tabl. VI 3) i czarce z grobu XI (Ryc. 8 b) mamy guzy i żłobki, na fragmentach popielnicy z grobu XV (Ryc. 10) i popielnicach z grobu XXXVII (Ryc. 12) i LVI (Ryc. 21) dołki i żłobki, wreszcie na popielnicy z grobu XXXVIII (Ryc. 13) i czarce z grobu LVIII (Ryc. 26 b) żłobki i sęczki.

Inne rodzaje naczyń poza popielnicami i czarkami, jak powiedziano wyżej, są bardzo rzadko ornamentowane. U mis, czerpaków i kubków spotykamy tylko niekiedy niewielkie płaskie trójkątne sęczki umieszczone na krawędzi po obu stronach ucha. Inne motywy ornamentacyjne u tych rodzai naczyń nie występują. Zupełnie wyjątkowo jeden z rzadkich typów czerpaków z grobu LVI (Ryc. 22 a) zdobiony jest linią złożoną z małych, płytkich dołeczków, umieszczonych na przejściu szyi w brzusiec.

Na zakończenie wspomnieć jeszcze należy o niezwykłym ornamencie występującym na popielnicy z grobu XLIV (Tabl. V 2 i Ryc. 15). Najprawdopodobniej mamy tu do czynienia z jakimś zdegenerowanym rysunkiem.

V. PRZEDMIOTY BRONZOWE.

Przedmioty metalowe należą do dość rzadkich dodatków grobowych na cmentarzyskach kultury łużyckiej. Jeszcze stosunkowo najczęściej spotyka się drobne ozdoby w postaci uchwytów włosów, skrętów, pierścionków, szpil itp. przeważnie drucikowatych wyrobów. Inne większe wyroby metalowe jak bransolety, nagolenniki, lub naszyjniki itp. występują w grobach o wiele rzadziej.

Na cmentarzysku w Opatowie znaleziono jednak wyjątkowo sporą ilość przedmiotów metalowych. Większość ich pochodzi z grobów szkieletowych. W grobach ciałopalnych i to tylko w kilku zaledwie odkryto drobne ozdoby w postaci szpil i uchwytów włosów. Jedynie w grobie X popielnicowym znaleziono bransoletę z płasko-wypukłej taśmy bronzowej.

Wszystkie przedmioty metalowe jakie odkryto w grobach cmentarzyska opatowskiego wykonane są z bronzu. Stan ich zachowania jest naogół bardzo dobry, powierzchnia pokryta piękną ciemnozieloną pytyną szlachetną. Nieliczne tylko okazy jak szpila z grobu ciałopalnego XVI (Tabl. IX 18), dalej uszkodzona szpila z grobu również ciałopalnego L (Ryc. 18 c-d) i drobne ozdoby bronzowe z ciałopalnego grobu IX wykazują ślady przepalenia w ogniu stosu.

1. SZPILE.

Z dziewięciu okazów szpil znalezionych na cmentarzysku opatowskim siedem należy do pospolitego i długotrwałego typu szpil z końcem rozklepanym i zawiniętym w uszko (Ryc. 17 a, 36 h, Tabl. IX 1, 6, 17, 18). Wykonane są one z drutu bronzowego cieńszego lub grubszego (od 0,2 do 0,4 cm) na końcu rozklepanego na płasko i zwiniętego w uszko. Drugi koniec jest zwykle cieńszy, zaostrzony. Długość szpil jest rozmaita. Najkrótsza miała 8,6 cm długości, najdłuższa 18,5 cm.

Szpila z grobu X (Tabl. IX 1) posiada na szyjce cztery karby, naśladujące skręcanie dokoła osi a poniżej szereg nacięć. Podobne nacięcia znajdują się też na szyjce szpili z grobu LXXII (Ryc. 36 h).

Dwie pozostałe szpile należą każda do innego typu. Szpila z grobu popielnicowego L (Ryc. 18 c-d) zachowana w stanie ułamkowym posa-

da główkę w kształcie kolistej płaskiej tarczki. Długość jej jest nieznana, zachował się bowiem sam tylko koniec z tarczką i drobny przepalony fragment drutu.

Ostatnia wreszcie szpila z grobu jamowego VI (Ryc. 4) należy do młodszych form szpil tzw. uszatych, pochodzących z III-go okresu epoki bronzu. Szyjka szpili zgięta kolankowato pod kątem prostym, bogato profilowana, zakończone jest płaską kolistą tarczką. Ornament szyjki składa się z trzech części. Pierwsza tworzy pięć równoległych głębokich rowków. Środkowa, obok otworu, motyw złożony z kresek układanych pod kątem do siebie, wreszcie ostatnia znowu cztery równoległe rowki. Ornament uzupełnia wypukły wałek z ukośnymi nacięciami znajdujący się przed tarczką.

2. NASZYJNIKI.

Naszyjniki znalezione wyłącznie w grobach szkieletowych, w dwóch grobach po dwie sztuki, należą do dwóch typów. Cztery naszyjniki z grobów LVIII (Tabl. IX 7), LX (jeden Tabl. X 6) i LXXV (dwa Tabl. XI 1,2) przedstawiają jeden typ. Wykonane są z grubego pręta bronzowego skośnie żłobkowanego. Końce prętów są gładkie, nieco cieńsze, rozklepane i zawinięte w uszka. Poszczególne okazy różnią się między sobą grubością pręta, która waha się od 0,2 cm do 0,6 cm, średnica od 10,5 cm do 15,3 cm, wreszcie stanem zużycia, np. jeden z naszyjników z grobu LXXV (Tabl. XI 1) jest silnie starty i zużyty i ma ułamane końce.

Drugi z dwóch okazów naszyjników z grobu LX (Tabl. X 1) o średnicy 14,5 cm należy do typu odmiennego. Jest on zrobiony z grubego drutu (grubość 0,5 cm) skośnie żłobkowanego, złożonego podwójnie tak, że na jednym końcu utworzyło się uszko. Drugi koniec cieńszy zgięty jest w haczyk, na który można naszyjnik zapiąć. Na naszyjnik nałożony jest skręt o średnicy 3 cm z cienkiego drutu (grubość drutu 0,3 cm) bronzowego zwiniętego w sześć zwojów. Jeden koniec drutu tworzy małą spiralkę, drugi jest ułamany.

3. BRANSOLETY I NAGOLENNIKI.

Bransolet bronzowych znaleziono na cmentarzyskuu opatowskim pięć okazów, z czego cztery sztuki pochodzą z grobów szkieletowych, w tym z jednego grobu (LX) dwie sztuki, a zaledwie jedna z grobu ciałopalnego (X). Stan zużycia bransolet jest dość znaczny. Prawie wszystkie okazy są silnie starte, tak, że nawet ornament stał się prawie niewidocznym i tylko gdzieniegdzie pozostały jego ślady.

Cztery bransolety a mianowicie z grobu X (Tabl. IX 4), z grobu LVIII (Tabl. IX 10), jedna (z ręki prawej) z grobu LX (Tabl. X 2) i z grobu LXI należą do tego samego typu. Są to bransolety z końcami rozwarty-

mi, wykonane z płasko-wypukłej taśmy bronzowej o grubości od 0,3 do 0,7 cm i szerokości od 0,7 do 1,1 cm. Średnica bransolet waha się od 6 cm do 9,2 cm.

Z wyjątkiem okazu z grobu X wszystkie inne bransolety były ornamentowane. Niestety wskutek zużycia, jak już wspomniano, ornament został starty prawie zupełnie. Jedynie na jednej z bransolet z grobu LX (Ryc. 31) ornament zachował się jako tako, choć także już niezbyt ostro występujący. Składa się on z motywów krótkich kreseczek pionowych, kresek poziomych i kresek skośnych podwójnych tworzących rodzaj daszków. Motywy te rozłożone są w sposób następujący: środek bransolety zajmuje czterokrotnie powtórzony motyw grup kresek poziomych (po cztery kreski w grupie) przedzielony podwójną linią kreseczek pionowych, ku obu zaś końcom bransolety włączony jest jeszcze motyw podwójnych kresek skośnych, stykających się pod kątem i tworzących rodzaj daszków. Motyw ten powtórzony jest z jednej strony pięciokrotnie, po drugiej czterokrotnie.

Pozostała bransoleta druga z grobu LX (z lewej ręki szkieletu) (Tabl. X 3) przedstawia typ bransolety z końcami zachodzącymi dość daleko na siebie. Wykonana jest jak i poprzednie z płasko-wypukłej taśmy bronzowej o grubości 0,5 cm, szerokości 1 cm. Średnica bransolety wynosi 6,2 cm. Ornament zdobiący bransoletę, a składający się z motywów kresek poziomych i skośnych, stykających się pod kątem, jest bardzo silnie starty i w kilku tylko miejscach widoczny.

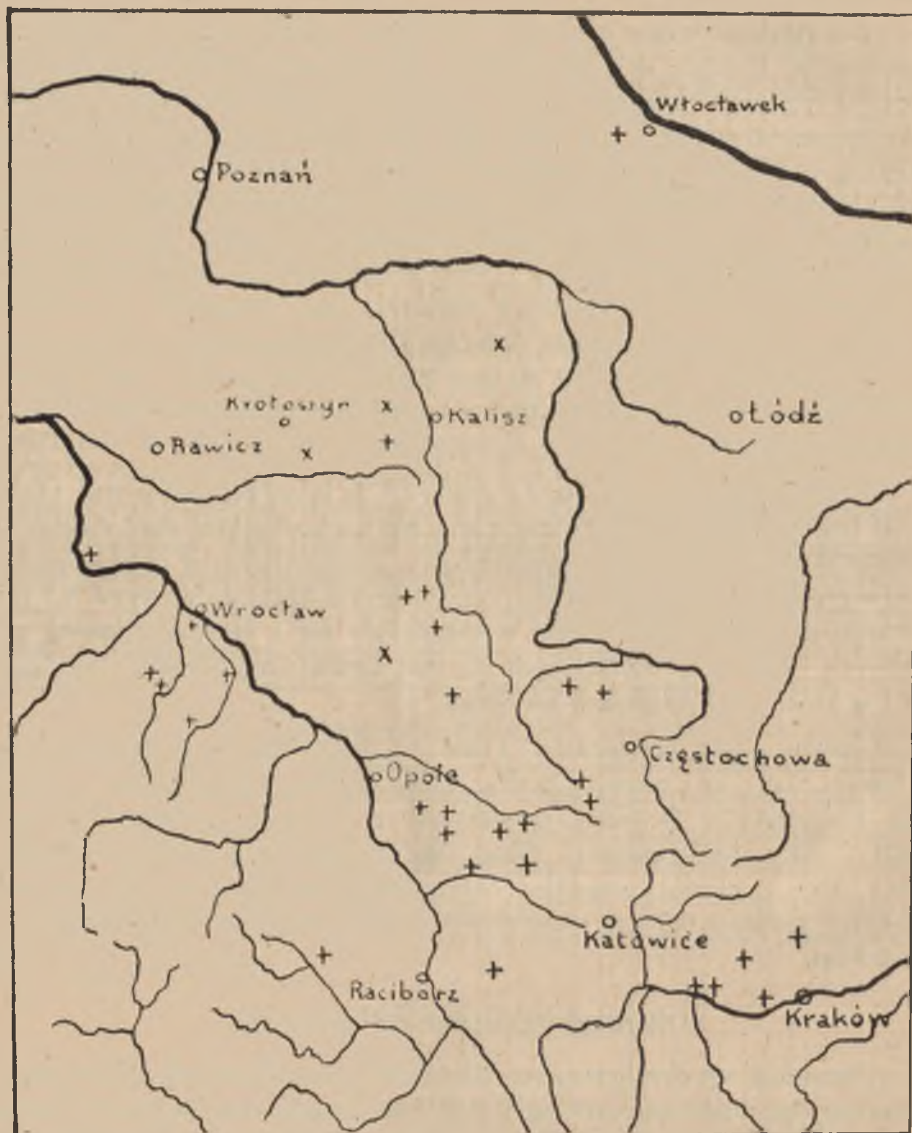
Jedyny okaz nagolennika (Tabl. X 5) znaleziony w grobie szkieletowym LX na prawej nodze nieboszczyka, przypomina zupełnie bransolety z końcami rozwartymi z tą tylko różnicą, że rozwarty jest nieco szerzej. Okaz ten pozbawiony zdobienia wykonany jest z płasko - wypukłej taśmy bronzowej długości 25 cm, największej grubości 0,6 cm, i szerokości 0,9 cm. Średnica nagolennika wynosi 9 cm.

DROBNE WYROBY BRONZOWE.

Pozostałe wyroby bronzowe należą do ozdób drobnych jak uchwyty włosów, pierścionki, paciorki, guzy itp. Podobnie jak inne tak samo i większość ozdób drobnych pochodzi z grobów szkieletowych. W dwóch tylko grobach ciałopalnych znaleziono szczątki drobnych ozdób drucikowatych. W grobie IX dwa małe skręcone i przepalone drucki bronzowe, w grobie X dwa małe skręty. Prawdopodobnie w obu wypadkach mamy do czynienia z resztkami uchwytów włosów.

Uchwyty włosów są to ozdoby z cienkiego drutu bronzowego, zwiniętego w kilka zwojów od dwóch do sześciu. Ponieważ w grobach szkie-

letowych znajdują się wyłącznie koło głowy, najczęściej dwa umieszczone przy skroniach, stąd określono je jako uchwyty włosów, tj. ozdoby służące do uchwycenia włosów w pukle, zwłaszcza koło skroni.

Ryc. 40. Mapa grobów szkieletowych kultury łużyckiej w Polsce zachodniej.
X groby z III-go okresu epoki bronzu, + groby z IV i V-go okresu epoki bronzu oraz z okresu Hallstatt C. Skala 1:2,500.000. (wg. Durczewskiego).

W świetle odkryć na cmentarzysku opatowskim wydaje mi się jednak, że te tzw. uchwyty włosów nie koniecznie do tego celu tylko służyły. Mianowicie w grobie szkieletowym LXXV w dwóch uchwytach włosów,

znalezionych po obu stronach czaszki koło skroni Tabl. XI 4 i 11) znajdowały się w środku dodatkowe maleńkie skręty z drucika zwiniętego w trzy zwoje (Tabl. XI 8). Trudno przypuszczać, by w tak maleńkie skręty wsuwano włosy, gdyż byłoby to chyba dość trudne. Wydaje mi się, że raczej były to wisiorki umocowane do opaski na głowie. Włożone jedne w drugie przy poruszeniu głową wydawały brzęk. Doskonałą analogię stanowią tu wczesno historyczne kabłączki skroniowe noszone w podobny sposób koło skroni. Skrętów takich noszono na głowie często więcej aniżeli tylko dwa koło skroni. W tym samym bowiem grobie szkieletowym LXXV pod czaszką znajdowało się jeszcze pięć sztuk (Tabl. XI 3, 6, 7, 10), a w innym grobie LXI oprócz dwóch koło skroni dodatkowe trzy sztuki (Tabl. IX 12—16).

Do ozdób drobnych należą także małe, o średnicy 1 cm, lub niewiele większej, guzki bronzowe z wygiętej półkolisto cienkiej blaszki. Od strony wewnętrznej przynitowane jest zawsze małe uszko. (Tabl. IX 2, XI 12). Szczęśliwym trafem w grobie szkieletowym LX (Tabl. II 1 i X 4) zachowały się one w miejscu i w stanie w jakim były noszone tak, że możemy odtworzyć z całą pewnością wygląd takiej ozdoby. Otóż były one naszyte szeregiem na pasku skórzanym, czy materialnym, tworząc rodzaj diademu zakładanego na głowę, a właściwie na czoło, w miejscu, gdzie zaczynają się włosy. Taka opaska—diadem miała prawdopodobnie czasami naszyte guzki dookoła o czemby świadczyło znalezienie w innym grobie szkieletowym LXXV aż dziewiętnastu guzków (Tabl. XI 12) rozsypanych wokół i pod czaszką. Być może do tej właśnie opaski przymocowane były jako wisiorki tzw. uchwyty włosów.

Wśród kamieni w nasypie grobu szkieletowego XXX, w którym przy szkielecie nie było żadnych zabytków, znaleziono spory guz bronzowy o średnicy 2,8 cm (Tabl. IX 5) wykonany z płaskiej dość grubej kolisto wyciętej blaszki. Od spodu jest przymocowane uszko z bronzowego drutu.

Z innych drobnych ozdób bronzowych wymienić jeszcze można pierścionek z cienkiej wąskiej blaszki bronzowej (Tabl. IX 11) o średnicy 1,7 cm, znaleziony w grobie szkieletowym LXI oraz znalezione w grobie LXXV trzy paciorki podługowate z blaszki bronzowej zwiniętej w rurki (Tabl. XI 5). Średnica rurek wynosi 0,5 cm, długośść od 1,5 cm do 2 cm. Paciorki te znaleziono na piersiach szkieletu. Były one być może nanizane na sznurek i stanowiły rodzaj naszyjnika.

VI. CHRONOLOGIA CMENTARZYSKA.

Przeglądając materiał zabytkowy z cmentrzyska w Opatowie możemy odrazu zauważyć, że nie jest on chronologicznie jednolity. Obok typów ceramiki czy przedmiotów metalowych bardzo wczesnych, pochodzących jeszcze z III-go okresu epoki bronzowej, mamy takie zabytki, które datować należy na okresy bronzu późniejsze, a niektóre może nawet na początek starszego okresu żelaza. Dość znaczna ilość grobów zawiera takie typy zabytków, które są bardzo długotrwałe i które bez przewodnich znalezisk, pozwalających na ich dokładniejsze datowanie, niełatwo jest zdecydowanie określić chronologicznie.

Trudno jednak przypuścić, ażeby jednego cmentarzyska używano raz w III-cim okresie epoki bronzowej, potem zaś go opuszczono na czas dłuższy i dopiero w V-ym okresie epoki bronzu lub w początkach epoki żelaznej poczęto znowu na nim chować. Bardziej prawdopodobnym wydaje się ciągłe używanie cmentarzyska przez jedną i tą samą ludność w dłuższym okresie czasu. Za takim przypuszczeniem przemawiałaby rozległość cmentarzyska oraz fakt, że na cmentarzysku łużyckim ani w jednym wypadku nie stwierdzono dotychczas zachodzenia jednych grobów na drugie lub nawarstwiania się ich nad sobą. A takie właśnie fakty zdarzają się z grobami z okresu wpływów rzymskich, które na tym samym miejscu występują. W wielu razach groby z okresu wpływów rzymskich znajdują się nad grobami łużyckimi lub je częściowo uszkadzają. Jest tu zupełnie wyraźne urwanie się tradycji. Nowa ludność, która po kilkuset latach przychodzi grzebać na cmentarzysku używanym kiedyś przez innych, natrafia na groby starsze i zakłada swoje nad nimi lub obok, nieraz je przez to uszkadzając.

Do najstarszych na cmentrzysku w Opatowie zaliczyć należy z całą pewnością cztery groby, tj. VI, VII, L i LVII. Wszystkie one pochodzą jeszcze z III-go okresu epoki bronzu. Grób VI jamowy zawierał przemyte kości spalone, ułożone na kupce podłużnej, zorientowanej w kierunku wschód—zachód. Na kościach znajdowała się, stanowiąca jedy-

ne wyposażenie grobu, bronzowa szpila[11]), należąca do późnej odmiany tzw. szpil uszatych, datowanych na III-ci okres bronzu (Rys. 4).

Naczynie z grobu VII (Ryc. 5) posiada najbliższą analogię w naczyniu kultury przedłużyckiej z II-go okresu epoki bronzu z Kleszczewa w pow. leszczyńskim[12]). Równie wczesne analogie posiada ceramika z grobu L. Okaz podobny do popielnicy uchatej (Ryc. 18a) pochodzi z cmentarzyska z III-go okresu epoki bronzu w Iwanowicach, w pow. miechowskim[13]). Z tego samego cmentarzyska pochodzi także okaz zbliżony do drugiej popielnicy z grobu L[14]). (Ryc. 18b) W grobie tym zresztą prócz ceramiki znaleziono jeszcze fragmenty bronzowej szpili z III-go okresu bronzu z płaską, kolistą tarczką[15]).

Wśród ceramiki z cmentarzyska w Iwanowicach mamy także okazy podobne do zabytków z grobu LVII. Niemal identyczny pucharek co z grobu LVII (Ryc. 24b) w Opatowie pochodzi z grobu VI w Iwanowicach[16]). Kubek z grobu LVII (Ryc. 24c) ma również wczesne analogie z Śląska[17]). Wreszcie naczynie jajowate z tego grobu (Ryc. 24a) posia-

---

[11]) Nieco starsze analogie daje Kostrzewski J., Wielkopolska w czasach przedhistorycznych. Wyd. II. str. 63, ryc. 182—184 oraz tenże, Z badań nad osadnictwem wczesnej i środkowej epoki bronzowej na ziemiach polskich. Przegl. Archeol. II. str. 176, ryc. 57, 58. Por. też. Antoniewicz W., Archeologia Polski. Tabl. XIX 24, 25, 28. oraz Praehist. Zeitschr. I, str. 62, ryc. 19, Podane tu analogie różnią się od okazu opatowskiego brakiem kolistej tarczki.

[12]) Kostrzewski J., I, II i III okres epoki bronzowej w Polsce.

[13]) Kozłowski L., Cmentarzysko ciałopalne łużyckie z III-go okresu epoki bronzowej na uroczysku Wysyłek w Iwanowicach. Wiadom. Archeol. t. V., str. 51, ryc. 13. Por. także Ebert, Reallexikon d. Vorgesch. t. VII, tabl. 195 h. Okaz ten jednakże posiada dość znacznie rozwiniętą krawędź. Por. jeszcze Richthofen B., Die ältere Bronzezeit in Schlesien. tabl. 6 e.

[14]) Kozłowski L., o. c. ryc. 14 oraz Richthofen, Die ältere Bronzezeit. tabl. 12 a.

[15]) Podobne szpile pochodzą z cmentarzyska w Iwanowicach. Kozłowski, o. c. str. 51, ryc. 15. Por. też, Kostrzewski J., Od mezolitu do okresu wędrówek ludów. str. 225. Nowy okaz takiej szpili odkryto w Wojciechowie w pow. pińczowskim, znajduje się w Muzeum Archeol. Pol. Akad. w Krakowie.

[16]) Kozłowski L., o. c. str. 45 n. i ryc. 12 na str. 51.

[17]) Por. Richthofen, Die ältere Bronzezeit. tabl. 14 c. Okaz z Opatowa ma tylko brzeg bardziej zgrubiały. Kubek z Opatowa przypomina nieco kubki kultury pucharów dzwonowatych. Por. np. Żurowski J., Pierwsze ślady kultury pucharów dzwonowatych w Polsce. Wiadom. Archeol. t. XI. ryc. 8 na str. 128. Różnią się one tylko większą smukłością i odmiennym górnym przyczepem ucha, który nie dochodzi do krawędzi, lecz jest umieszczony nieco poniżej krawędzi.

da z jednej strony nawiązania do kultury przedłużyckiej[18]) a z drugiej do esowatych naczyń kultury trzcinieckiej[19]).

Także i groby LXX i LXXIII, zawierające podobne naczynia o esowatym profilu (Tabl. VII 3 i 5), należy wobec tego zaliczyć przypuszczalnie do starszych jak i groby LI i LXV[20]), których ceramika wydaje się tak samo dość wczesną.

Drugą grupę grobów dokładnie datowanych tworzą groby szkieletowe. Wszystkie one pochodzą z V-go okresu epoki bronzowej. Takie bowiem zabytki jak bronzowe naszyjniki skośnie żłobkowane z końcami rozpłaszczonymi i zwiniętymi w uszka jak też bransolety z płasko-wypukłej taśmy bronzowej z końcami rozwartymi, zdobione motywami kreskowymi są typowe dla V-go okresu epoki bronzu[21]). Ewentualnie tylko grób szkie-

---

[18]) Por. np. naczynie z Bąblina w pow. obornickim. Kostrzewski J., Materiały do pradziejów Górnego Śląska. Przegląd Archeol. t. III, str. 212, tabl. XXVI 15. Charakterystycznym dla tych naczyń jest wąski pas gładki tuż ponad dnem. Podobne zjawisko występuje także na kilku naczyniach z cmentarzyska w Opatowie. Por. nadto Petersen E., Schlesien von der Eiszeit bis ins Mittelalter. Langensalza. 1938. ryc. 163 na str. 89.

[19]) Por. Antoniewicz W., Archeologia Polski. tabl. XVII 7—8. naczynia z Dratowa w pow. lubartowskim. Podobne naczynia trzcinieckiej kultury znane są także z Rosiejowa w pow. pińczowskim Muzeum Archeol. Pol. Akad. Um. w Krakowie i z innych stanowisk tej kultury. Typy zbliżone do naczyń w Opatowie występują też na cmentarzysku łużyckim w Sierpowie. Ber. W., Zabytki z cmentarzyska popielnicowego w Sierpowie. Światowit. t. XVII. tabl. XVII. Późniejszą analogię stanowi naczynie z cmentarzyska grupy tarnobrzeskiej w Furmanach. Por Demetrykiewicz W., Cmentarzyska i osady przedhistoryczne w okolicy Tarnobrzega i Rozwadowa nad Sanem. Mat. antr.-archeol. i etnograf. t. II. ryc. 8 na str. 143. Pewnych podobieństw dopatrzeć się można także w tulipanowatych naczyniach kultury wysockiej. Sulimirski T., Kultura wysocka. Prace prehist. nr 1. tabl. tabl. XI. 1. Analogiczne naczynie do naczynia z grobu LVII w Opatowie, jak też z grobów LXX i LXXIII o profilu esowatym tylko o powierzchni wygładzonej odkryte zostało w Złotej w pow. sandomierskim w grobie szkieletowym razem z bardzo ciekawym zespołem, w skład którego prócz wyżej wymienionego naczynia wchodzą: długa szpila bronzowa z końcem rozklepanym i zawiniętym w uszko, również bronzowa, czy może miedziana płytka w przybliżeniu elipsoidalnego kształtu, wreszcie trzy kubki uchate z dużymi taśmowatymi uchami nie wystającymi ponad krawędź, jeden o profilu dwustożkowym z wysoką szyjką i siedmiu stożkowatymi guzkami na największym wydęciu ostro załamanego brzuśca, drugi o podobnym profilu tylko płytki i trzeci w kształcie ściętego stożka .Zepół ten pochodzi z I-go względnie z samego początku II-go okresu epoki bronzu. Zabytki znajdują się w Muzeum Pol. Tow. Krajozn. w Sandomierzu, nr, nr: 778, 779, 782—784. Publikuję je w przygotowywanej pracy.

[20]) Analogie do kubka - popielnicy z grobu LXV stanowi kubek z cmentarzyska w Iwanowicach. Kozłowski L., Cmentarzysko ciałopalne łużyckie z III-go okresu epoki bronzowej. Wiadom. Archeol. t. V. ryc. 11 na str. 51.

[21]) Kostrzewski J., Od mezolitu do okresu wędrówek ludów, str. 247.

letowy LX, z naszyjnikiem z drutu skośnie żłobkowanego, złożonego podwójnie[22]) pospolitym w IV-ym okresie bronzu[23]) mógłby być na ten okres datowany. Możemy jednak w tym wypadku mieć do czynienia z przeżytkiem z okresu IV-go.

Inne przedmioty metalowe z grobów szkieletowych jak tzw. uchwyty włosów, guzy[24]), guzki, paciorki, szpile z końcem rozklepanym i zwiniętym w uszko stanowią typy pospolite, długotrwałe, znane od III-go okresu bronzu aż do wczesnego okresu epoki żelaznej włącznie. Jeśli chodzi o szpile z końcem rozklepanym i zawiniętym w uszko, to występują one począwszy od I-go okresu bronzu aż do wczesnego okresu żelaza. Za typy starsze uważane są szpile długie[25]), natomiast krótkie uchodzą za młodsze. Wśród okazów tych szpil z grobów szkieletowych cmentarzyska opatowskiego mamy jedną szpilę dość długą (ponad 18 cm). Tabl. IX 6) możnaby ją więc zaliczyć do starszych.

Jeśli chodzi o resztę grobów opisywanego tu cmentarzyska, to ceramika z nich pochodząca stanowi typy, które trudno jest rozdzielić na poszczególne okresy. Mogą one pochodzić zarówno z IV-go okresu epoki bronzu jak i z V-go. Taka np. popielnica dwustożkowa z grobu X (Ryc. 7a) posiada analogię w popielnicy z IV okresu bronzu z Gruczna w pow. świeckim[26]), ale także i w popielnicach z V okresu bronzu z cmentarzyska w Mogile pod Krakowem[27]). Przykładów takich możnaby po-

---

22) Podobny okaz naszyjnika z Szadka w pow. kaliskim publikuje Kostrzewski J., Dział przedhistoryczny muzeum ziemi Kaliskiej w Kaliszu. Wiadom. Archeol. t. V. str. 209 oraz ryc. 7 na str. 210. Okaz ten jest o tyle ciekawy, że widoczne są na nim ślady przedhistorycznej reparacji.

23) Kostrzewski J., Wielkopolska w czasach przedhistorycznych. Wyd. II. str. 82.

24) Analogię ścisłą do dużego guza z nasypu grobu szkieletowego XXX (Tabl. IX 9) stanowi guz znaleziony na cmentarzysku w Tkaczewie. Por. Dudrewicz L., Mogiły kamienne w Tkaczewie. Pamiętnik Fizjograf. t. IV. tabl. XV. 9). Zupełnie także podobne okazy pochodzą z Ukrainy ze wsi Hrebenne w pow. osterskim por. Sulimirski T. Zagadnienie ekspansji kultury łużyckiej na Ukrainę. Wiadom. Archeol. t. XIV. tabl. XIII 2. i ze Słowaczyzny por. Eisner J., Slovensko v praveku. Bratislava. 1933. tabl. XXXVII. Por. także nieco podobny okaz z cment. w Sierpowie. Ber W., zabytki z cment. w Sierpowie. Światowit. t. XVII. tabl. VIII 11.

25) Por. Ber. W., Zabytki z cmentarzyska popielnicowego w Sierpowie. Światowit. t. XVII .str. 143 i cyt. tam literatura.

26) Łęga Wł. ks., Cmentarzysko łużyckie IV okr. bronzu z Gruczna. Przegl. Archeol. t. VI. str. 236. ryc. 16.

27) Muzeum Archeol. Pol. Akad. Um. w Krakowie.

dać wielką ilość. Pozostałe zatem groby z cmentarzyska opatowskiego[28]) musimy określić chronologicznie tylko ogólnie na IV i V okres epoki bronzu.

Cmentarzysko kultury łużyckiej w Opatowie używane było bez przerwy bardzo długo, bo począwszy od III okresu epoki bronzowej aż do końca epoki bronzu a nawet być może jeszcze w początkach starszego okresu żelaza[29]), a więc między rokiem 1300 a 700 przed Chr. Byłby to jeden z rzadszych wypadków używania jednego i tego samego cmentarzyska przez tą samą ludność w tak długim okresie czasu.

---

[28]) Liczne analogie do wszelkich typów naczyń z pozostałych grobów cmentarzyska opatowskiego znajdują się w publikacjach zestawionych przy końcu niniejszej pracy. Patrz. XI. Literatura. Cytowane mnóstwa analogii rozszerzyłoby niepomiernie ramy tej pracy.

[29]) Do grobów, pochodzących już z wczesnej epoki żelaza zaliczyć należy prawdopodobnie groby: LVI zawierający popielnicę grafitowaną, bogato zdobioną (Ryc. 21) oraz XLIX, LXVII, LXVIII z popielnicami baniastymi, stanowiącymi typy w kulturze łużyckiej późne, nawiązujące do popielnic kultury pomorskiej. Popielnica z grobu XLIX (Tabl. VII 1) posiada analogie w popielnicy kultury pomorskiej z Jurkowa w pow. pińczowskim. Nosek S., Kultura grobów skrzynkowychh i podkloszowych w Polsce południowo-zachodniej. Prace prehistoryczne nr. 3. Kraków, 1946. tabl. II 1. Popielnice baniaste z grobów LXVII (Tabl. VII 2) i LXVIII (Tabl. VI 1) mają kształt zbliżony do popielnic z cmentarzyska kultury łużyckiej grupy tarnobrzeskiej w Sokolnikach w pow. tarnobrzeskim. Por. Nosek, o. c. ryc. 8 na str. 36, oraz kultury pomorskiej, tamże np. tabl. V 7, VI 1, 10.

VII. CMENTARZYSKO W OPATOWIE NA TLE INNYCH CMENTARZYSK GRUPY GÓRNOŚLĄSKO-MAŁOPOLSKIEJ.

Cmentarzysko kultury łużyckiej w Opatowie terytorialnie znajduje się w obrębie tzw. grupy górnośląsko-małopolskiej. Jak wynika z ostatnich opracowań[30]) początek tej grupy przypada na V-ty okres epoki bronzu, a właściwy rozwój na starszy okres epoki żelaza. Ponieważ jednak pewną tylko ilość grobów cmentarzyska w Opatowie zaliczyć możemy do obu tych okresów, wynikałoby zatem, że tylko część cmentarzyska do grupy tej należy, resztę zaś tj. groby z okresów III-go i IV-go epoki bronzu zaliczyć musimy, według ostatnio przez Kostrzewskiego [31])) wprowadzonego podziału, aż do dwóch grup a mianowicie z okresu IV-go do grupy zachodnio-małopolskiej, z okresu III-go do morawsko-górnośląskiej.

Ponieważ, jak wspomniano w rozdziale poprzednim, wydaje się bardzo prawdopodobnym, że cmentarzysko w Opatowie używane było nieprzerwanie od III-go okresu epoki bronzu aż do starszego okresu żelaza, wniosek stąd prosty , iż dotychczasowy podział kultury łużyckiej na grupy w odniesieniu do Małopolski zachodniej utrzymać się dłużej nie może i będzie musiał ulec pewnej rewizji.

Bardzo obszerne, niesłychanie skrupulatne i sumienne opracowanie tzw. grupy górnośląsko-małopolskiej przez Durczewskiego, wykazuje pewną chwiejność w ustalaniu chronologii. Tak np. w pierwszej redakcji opracowania, które ukazało się tylko w streszczeniu[32]), datuje wszystkie cmentarzyska na okres Halsztat C a na Halsztat D tylko część skarbów. Później w obszernym już opracowaniu datował jednakże część cmentarzysk tak na kres Halsztat D, jak i V okres epoki bronzu.

W datowaniu zresztą materiałów kultury łużyckiej w południowo-zachodniej Polsce panują dotąd pewne rozbieżności. Tak np. znany skarb

[30]) Durczewski Z., Grupa górnośląsko-małopolska kultury łużyckiej w Polsce. Wyniki Durczewskiego przyjął Kostrzewski, Od mezolitu do okresu wędrówek ludów. str. 246 nn. i 264 n.

[31]) Od mezolitu do okresu wędrówek ludów. str. 217 nn.

[32]) Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności. 1936, nr. 6, str. 183 n.

z Sokoliny, w pow. pińczowskim Żurowski J.[33]), który pierwszy go częściowowo opublikował, datuje go na wczesny okres epoki żelaza, Durczewski[34]) zaś słusznie na V-y okres epoki bronzu. Pragnę tu jednak podkreślić, że jeśli w datowaniu skarbów, które stanowią dotąd podstawę do datowania, istnieją rozbieżności, to cóż mówić dopiero o cmentarzyskach, które są tak

Grupy kultury łużyckiej na ziemiach polskich w układzie chronologicznym (od 1300 — 400 przed Chr.). (według J. Kostrzewskiego)

III okres epoki bronzu 1300 — 1100	IV okres epoki bronzu 1100 — 900	V okres epoki bronzu 900 — 700	starszy okres epoki żelaza 700 — 4000
grupa zachodnio-polska			
	grupa zachodnio-wielkopolska	grupa zachodnio-wielkopolska	grupa zachodnio-wielkopolska
	grupa wschodnio-wielkopolska	?	grupa wschodnio-wielkopolska
grupa kaszubska	grupa kaszubska	grupa kaszubska	
grupa kujawsko-chełmińska	grupa kujawsko-chełmińska	grupa kujawsko-chełmińska	grupa kujawsko-chełmińska
	grupa środkowo-polska	grupa środkowo-polska	grupa środkowo-polska
	grupa zachodnio-mazurska		
			grupa mazowiecko-podlaska
		grupa kielecka	
grupa morawsko-górnośląska	grupa zachodnio-małopolska	grupa górnośląsko-małopolska	grupa górnośląsko-małopolska
		grupa tarnobrzeska	grupa tarnobrzeska

trudne do datowania ze względu na to, iż brak na nich przeważnie zabytków przewodnich w ustalaniu chronologii. Opieranie się zaś wyłącznie na ceramice ze względu na długotrwałość typów może łatwo zaprowadzić na manowce. Dlatego chwiejność w datowaniu materiałów łużyckich jest

[33]) Dwa skarby bronzowe z Krakowskiego. Materiały prehistor. t. I, str. 131 nn.

[34]) Grupa górnośląsko-małopolska kultur. łuż. str. 132 nn.

w pełni usprawiedliwiona. Nie jest zatem wykluczone, że także pewną część materiałów zestawionych przez Durczewskiego przesunąć trzeba będzie na okresy wcześniejsze, co najmniej do IV-go okresu epoki bronzu.

Wydaje się też, że teza Durczewskiego o powstaniu grupy górnośląsko-małopolskiej jako wyniku masowej imigracji ze Śląska środkowego na prawie puste tereny nad górną Prosną, Wartą, i Wisłą w świetle nowych materiałów nie da się w całej rozciągłości utrzymać. Z wpływami i może częściową imigracją ze Śląska liczyć się w pewnym okresie należy, jednakże kultura łużycka na terenie zachodniej Małopolski istnieje od III-go okresu epoki bronzu i tutaj na miejscu się rozwija.

Pewne niejasności w podziałach na grupy kultury łużyckiej w poszczególnych okresach istnieją nie tylko na obszarze Małopolski zachodniej. Na załączonej tabeli zestawiono grupy kultury łużyckiej z obszaru Polski według ostatniego podziału J. Kostrzewskiego[35]). Otóż jak wynika z zestawienia jedynie dwie grupy kultury łużyckiej rozwijają się systematycznie począwszy od III-go okresu epoki bronzu aż do starszego okresu epoki żelaza włącznie, tj. kaszubska i kujawsko-chełmińska. Natomiast rozwój innych grup nie przedstawia się dostatecznie jasno. Tak np. na terenie grupy zachodnio-polskiej z III-go okresu epoki bronzu mamy w okresie IV-ym dwie nowe grupy zachodnio i wschodnio-wielkopolską, a więc grupa zachodnio-polska rozpadła się na dwie nowe grupy. Jednakże od tego czasu grupa zachodnio-wielkopolska rozwija się dalej nieprzerwanie aż do wczesnego okresu żelaza włącznie, natomiast grupa wschodnio-wielkopolska znika na lat dwieście w ciągu V-go okresu epoki bronzu, by w starszym okresie epoki żelaza pojawić się na nowo.

Tak samo niewyjaśniona jest sprawa pojawienia się nagle w V-ym okresie epoki bronzu efemerycznej grupy kieleckiej na terenie zajętym właściwie przez grupę środkowo-polską. O losach tej ostatniej zresztą zarówno w okresie V-ym epoki bronzu jak i starszym okresie epoki żelaza trudno jest coś bliższego w świetle dotychczasowych opracowań powiedzieć.

Powodem rozbieżności i pewnych luk zaznaczających się w dotychczasowych opracowaniach i podziałach kultury łużyckiej jest z jednej strony to, że podziału jej dokonano na podstawie szczupłych materiałów i to w przeważnej części pochodzących ze znalezisk przypadkowych a nie z systematycznych poszukiwań, z drugiej zaś słaba znajomość materiałów z pewnych okolic Polski prawie że niezbadanych, wreszcie opracowywanie drobnych tylko jej wycinków zarówno jeśli chodzi o czas jak i teren. Wydaje się, że tą drogą trudno będzie osiągnąć wyniki pełne i właściwe. Do-

[35]) Od mezolitu do okresu wędrówek ludów. str. 217—272.

piero ogarnięcie całości kultury łużyckiej tak czasowe jak i terenowe rozpatrywane na szerokim tle przynieść może pełniejsze rozwiązanie zagadnienia. Takie opracowanie musi być jednak poprzedzone zbadaniem i sumiennym opisaniem całego szeregu metodycznie badanych dużych cmentarzysk. Okazuje się bowiem, że mimo ogromnego materiału faktycznego jakim odnośnie kultury łużyckiej dziś rozporządzamy, w ziemi kryje się jeszcze niejedna rzecz nowa, która zmusza nas do zmiany przyjmowanych obecnie i nieraz już utartych poglądów.

W świetle dotychczasowych wyników badań na cmentarzysku kultury łużyckiej w Opatowie jak też i innych nowo pozyskanych materiałów[36]), okazuje się, że zagadnienie powstania kultury łużyckiej na terenie Małopolski zachodniej będzie musiało zostać na nowo przepracowane. Wedle bowiem wszelkiego prawdopodobieństwa będziemy tu mieli do czynienia z jednolitą, wywodzącą się z kultur tzw. przedłużyckiej i trzcinieckiej, początkami sięgającą III-go okresu epoki bronzu, grupą kultury łużyckiej, rozwijającą się nieprzerwanie aż do starszego okresu epoki żelaza włącznie.

---

[36]) np. z Łężkowic, w pow. bocheńskim popielnica i czarka z ornamentem guzowym o bardzo wczesnym charakterze, z Igołomii, w pow. miechowskim kilka grobów z ceramiką wykazującą bliskie analogie do ceramiki z cmentarzyska z III-go okresu epoki bronzu w Iwanowicach, z Wojciechowa, w pow. pińczowskim itd. Wszystkie te materiały dotychczas niepublikowane znajdują się w Muzeum Archeologicznym Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie.

VIII. ZNACZENIE CMENTARZYSKA W OPATOWIE.

Cmentarzysko kultury łużyckiej w Opatowie zajmuje w rzędzie dotychczas zbadanych i opisanych cmentarzysk tej kultury z Małopolski zachodniej stanowisko jedyne. Obok cmentarzyska w Iwanowicach[37] jest to drugie cmentarzysko w Małopolsce zachodniej, na którym odkryto groby, pochodzące z III-go okresu epoki bronzu, przyczem obok grobów popielnicowych (w tym jeden L zawierający dwie popielnice) znaleziono także jeden grób jamowy. W grobie tym kości zsypane zostały na podłużną kupkę, na wierzchu zaś jako jedyne wyposażenie znajdowała się późna odmiana szpili uszatej.

Wagę i znaczenie cmentarzyska w Opatowie podnosi fakt, że posiada ono rozległą skalę chronologiczną od III-go okresu epoki bronzu aż do starszej epoki żelaza włącznie. Wprawdzie nie możemy jeszcze dzisiaj rozdzielić szczegółowo materiałów z IV-go i V-go okresu epoki bronzu, niemniej jednak nie ulega chyba wątpliwości, że na cmentarzysku niema luki między okresem III-cim a V-ym i że część zabytków z pewnością z IV-go okresu bronzu pochodzi. Dalsze badania, choćby na cmentarzysku w Opatowie, które w drobnej zaledwie części zostało przeszukane, przyniosą nowe materiały, podział taki w pełni nam umożliwiające.

Przynoszą wreszcie badania na cmentarzysku w Opatowie nowe przyczynki do zagadnienia grobów szkieletowych w kulturze łużyckiej. Zwiększają one bowiem wydatnie liczbę grobów szkieletowych pochodzących z V-go okresu epoki bronzu a jeden z nich pochodzi być może nawet jeszcze z IV-go okresu. W związku z tym zagadnienie pochodzenie grobów szkieletowych w kulturze łużyckiej uzyskuje nowe dane, po-

---

[37]) Kozłowski L., Cmentarzysko ciałopalne łużyckie z III-go okresu epoki bronzowej na uroczysku Wysyłek w Iwanowicach. Wiadom. Archeol. t. V. str. 43—55. Por. też Kostrzewski J., Od mezolitu do okresu wędrówek ludów. str. 225.

twierdzające przypuszczenie o przetrwaniu tego obrządku jako tradycji miejscowych jeszcze z początku epoki bronzu, a wykluczające ich obcy najezdniczy charakter.

Po raz pierwszy także stwierdzono tu nową, dotychczas nieznaną, odmienną formę grobów szkieletowych a mianowicie zakładanie wysokich prostokątnych nasypów kamiennych ponad zwłokami. Dotychczas bowiem stwierdzono tylko groby pozbawione jakiejkolwiek ochrony, z obstawą kamienną lub nakryciem czy brukiem kamiennym[38]).

Poza tym, jeśli chodzi o wyposażenie, to groby szkieletowe w Opatowie wyróżniają się bogactwem przedmiotów metalowych. Na uwagę zasługuje także grób szkieletowy LXXII obficie zaopatrzony w ceramikę, zawierający aż jedenaście sztuk naczyń. Najwyższa liczba naczyń, jaką stwierdzono dotychczas w grobach szkieletowych kultury łużyckiej wynosiła pięć sztuk[39]). Na podkreślenie zasługuje też fakt znalezienia bodaj po raz pierwszy w szkieletowym grobie kultury łużyckiej wśród innych naczyń typowej popielnicy, znajdywanej dotychczas wyłącznie w grobach ciałopalnych. Fakt ten tym mocniej potwierdza ścisłą łączność tak różnych form obrządku pogrzebowego tej kultury.

Wreszcie trzeba tu jeszcze zaznaczyć, że istnieje pewna różnica w sposobie ustawienia naczyń w grobach szkieletowych w Opatowie w stosunku do innych dotąd nam znanych cmentarzysk. W Opatowie naczynia z reguły znajdują się obok nieboszczyka, podczas gdy gdzieindziej umieszczone są one u nóg lub ponad głową, a rzadko obok (Piasek, grób LXVI[40]). Inne natomiast cechy grobów szkieletowych w Opatowie są podobne jak w innych takich grobach tej kultury.

Na zakończenie należy wspomnieć, że cmentarzysko w Opatowie wyróżnia się jeszcze dużą rozmaitością i bogactwem form w zakresie ceramiki, która na innych cmentarzyskach kultury łużyckiej jest zwykle dość monotonna.

Wszystkie wyżej wyliczone fakty sprawiają, że cmentarzysko kultury łużyckiej w Opatowie na tle dotychczas nam znanych cmentarzysk w zachodniej Małopolsce zajmuje stanowisko wyjątkowe i zasługuje na dokładne i wyczerpujące badanie.

---

[38]) Por. Durczewski., Grupa górnośląsko-małopolska kultury łużyckiej. str. 22 n.

[39]) Durczewski., c. o. str. 24.

[40]) Jażdżewski K., Dwa cmentarzyska łużyckie w Boronowie i Piasku. Wiadom. Archeol. t. XI. str. 77.

IX. ZESTAWIENIE WYNIKÓW.

Ogólne wyniki badań przeprowadzonych na cmentarzysku kultury łużyckiej w Opatowie pow. częstochowski przedstawiają się następująco:

1. Na cmentarzysku stwierdzono dwa rodzaje obrządku pogrzebowego — szkieletowy i ciałopalny. Groby szkieletowe były nieliczne. Na 83 groby zbadane tylko 7 było szkieletowych.

2. W grobach szkieletowych zwłoki były ułożone na wznak, głową zwrócone na południe, twarzą ku północy.

3. Wyposażenie grobów szkieletowych tak w przedmioty metalowe (bronzowe) jak i w ceramikę było naogół dość obfite. W jednym z grobów liczba naczyń wynosiła aż 11 sztuk.

4. Ponad wszystkimi grobami szkieletowymi znajdowały się prostokątne nasypy z kamieni polnych, których wysokość wynosiła od 70—100 centymetrów.

5. Grobów ciałopalnych stwierdzono dwie odmiany, tj. popielnicowe z resztkami kości złożonych w popielnicach i jamowe, gdzie resztki kości ułożone były na kupce wprost w dole grobowym. Wśród grobów jamowych jedne zawierały popielnicę ułożoną na kościach, inne miały już tylko przystawki, inne wreszcie pozbawione były całkowicie wyposażenia w ceramikę.

6. Znaleziono także kilka grobów, zawierających same tylko naczynia, bez śladów kości. Zaledwie w jednym grobie tego rodzaju znajdowała się popielnica, w innych były to naczynia służące zwykle jako przystawki. Groby zawierające naczynia bez kości mogą być albo grobami szkieletowymi, w których kościec uległ zupełnemu rozkładowi, albo grobami symbolicznymi (kenotafie), albo wreszcie mogą to być ślady obrzędów związanych z kultem zmarłych.

7. Wszystkie rodzaje i odmiany grobów, stwierdzonych na cmentarzysku opatowskim są wzajemnie przemieszane i zawierają identyczne wyposażenie. Świadczy to, że należą do jednej i tej samej ludności. Różnice w obrządku pogrzebowym są prawdopodobnie wynikiem pewnych wierzeń, utrzymywanych może w obrębie poszczególnych rodów.

8. Ceramika na cmentarzysku opatowskim jest bardzo urozmaicona. Wśród ceramiki wyróżniono kilka rodzai naczyń, jak popielnice, misy, miseczki, czarki, kubki, czerpaki i pucharki na nóżkach. Jeśli chodzi o zdobienie naczyń, to spotykamy ornament ryty i stosunkowo rzadko ornament plastyczny. Ornamentowanie naczyń jest naogół dość rzadkie.

9. Z przedmiotów metalowych znaleziono szpile, naszyjniki, bransolety, nagolenniki, wreszcie wyroby drobne, jak uchwyty włosów, paciorki, pierścionki itp. Wszystkie przedmioty metalowe wykonane są z bronzu. Stan ich zachowania jest dobry, pokryte są one piękną, ciemnozieloną, szlachetną patyną. Kilka tylko i to drobnych przedmiotów nosi ślady przepalenia w ogniu stosu.

10. Chronologia cmentarzyska w Opatowie jest bardzo rozciągła. Najstarsze groby pochodzą z III okresu epoki bronzu, najmłodsze z starszego okresu epoki żelaza. Trudno jest tylko rozdzielić ściśle groby pochodzące z IV-go i V-go okresu epoki bronzu. Groby szkieletowe pochodzą z V-go okresu epoki bronzu, a jeden (grób LX) zawierający naszyjnik z grubego drutu skośnie żłobkowanego, złożonego podwójnie, datowany być może jeszcze na IV-ty okres epoki bronzu.

11. Cmentarzysko kultury łużyckiej w Opatowie na tle znanych dotychczas cmentarzysk tej kultury w Małopolsce zachodniej, zajmuje stanowisko wyjątkowe. Jest to drugie z rzędu cmentarzysko obok cmentarzyska w Iwanowicach, w pow. miechowskim, zawierające groby z III-go okresu epoki bronzu, w tym jeden grób jamowy z późną odmianą szpili uszatej. Dalej posiada rozległą skalę chronologiczną, przynosi nowe dane do zagadnienia grobów szkieletowych w kulturze łużyckiej, wreszcie odznacza się dużym bogactwem i rozmaitością form ceramiki.

X. Tabele i Zestawienia

OBJAŚNIENIA ZNAKÓW W TABELACH:

T. = tablica
R. = rycina
o = okrągły
p = podłużny
+ = naczynia na kościach
× = naczynia obok kości
a = kości ułożone w porządku anatomicznym
n = nasyp w stanie nienaruszonym
s = nasyp w stanie szczątkowym
? = umieszczony przy cyfrze oznacza, że dany zabytek pochodzi z grobu zniszczonego, gdzie dało się jednak w przybliżeniu oznaczyć ilość, typy i funkcje naczyń.

PRZYPISY DO TABELI III.

1) W popielnicy tej znaleziono wśród kości przy dnie rzymską fibulę.
2) Dwa przepalone druciki, będące zapewne częścią uchwytu włosów.
3) Kubek znaleziony w grobie XX pełnił funkcję popielnicy.
4) Czarka znaleziona w grobie XXI pełniła funkcję popielnicy.
5) Naczynie to posiadało dość spore rozmiary. Zachowane było niestety w stanie nie nadającym się do rekonstrukcjii tak, że nie można podać nawet w przybliżeniu jego wymiarów. Na czarkę było może trochę za duże. Spełniało ono w grobie L funkcję pokrywy jednej z popielnic, a nie przystawki.
6) Jeden z kubków (kubek wyobrażony na Ryc. 34a) w grobie LXV pełnił funkcję popielnicy.
7) Misa znaleziona w grobie LXVIII prawdopodobnie przykrywała popielnicę.

Tabela I. Groby szkieletowe

Nr grobu	WYROBY BRONZOWE: szpile	bransolety	nagolenniki	naszyjniki	uchwyty włosów	pierścionki	paciorki	guzki	Razem	CERAMIKA: misy	miseczki	czerpaki	czarki	garnki jajowate	popielnice	Razem	Wymiary nasypów w cm: wysokość	szerokość	długość
XXX	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	70	—	—
LV	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	70	70	160
LVIII	1 T. IX 6	1 T. IX 10	—	1 T. IX 7	2 T. IX 9	—	—	3 T. IX 8	8	1 R. 26 a	—	—	1 R 26 b	—	—	2	100	75	130
LX	—	2 T.X 2-3	1 T. X 5	2 T. X 1,6	2 T.X 7-8	—	—	9 T. X 4	16	1	—	1 R. 30 b	1 R 30 a	—	—	3	100	80	150
LXI	—	1	—	—	5 T IX 12-16	1 T. IX 11	—	—	7	1 R 33 b	—	—	—	1 R 33 a	—	2	100	100	130
LXXII	1 R. 36 h	—	—	—	—	—	—	—	1	2 R. 23d-e	1 R. 36 f	2 R.36 e-g	4 R.36 a-c	1	1 R. 36 d	11	100	80	180
LXXV	1 T. XI 9	—	—	2 T.XI 1-2	7+2 T XI 4, 10. 11	—	3 T. XI [illegible]	19 T.XI 12	34	2 R 38 a	—	1	1 R [illegible] b	1	—	5	70	80	150
	3	4	1	5	16+2	1	3	31	66	7	1	4	7	3	1	23			

Tabela II. Groby jamowe

Nr grobu	WYROBY BRONZOWE: szpile	WYROBY BRONZOWE: Razem	CERAMIKA: popielnice	CERAMIKA: misy	CERAMIKA: miseczki	CERAMIKA: garnki jajowate	CERAMIKA: czarki	CERAMIKA: czerpaki	CERAMIKA: Razem	NASYPY: wysokość w cm.	NASYPY: średnica w cm.	kształt skupienia kości	naczynia na kościach	naczynia obok kości
I	—	—	1 T. VI 4	—	—	—	—	—	1	—	—	o	+	—
VI	1 R. 4	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	p	—	—
XXIII	—	—	—	1 R. 9 b	—	—	1 T. VIII 11	—	2	—	—	o	—	x
XXVI	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	o	+	—
XLV	1 R. IV 3	1	—	1 R. 17 b	1 R. 17 a	1	—	—	3	50	60	o	—	x
	2	2	1	2	1	1	1	1	7					

Tabela III. Groby popielnicowe

Nr grobu	POPIELNICE					PRZYSTAWKI							PRZEDMIOTY BRONZOWE					
	dwustożkowe	jajowate	baniaste	inne	Razem	misy	garnki jajowate	czarki	czerpaki	kubki	pucharki na nóżkach	Razem	szpile	bransolety	drobne ozdoby	Razem	nasypy	kości ułożone w porządku anatomicznym
II	1 T. V 1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
III	—	1 T. VII 4	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
IV	1 T. III 4	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
V	2 R. 2 a-b	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
VII	—	—	—	1 [1]) R. 5	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
VIII	1 T. III	—	—	—	1	—	—	—	—	—		—	—	—	—	—	—	—
IX	1 T. IV 2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 [2])	1	s	—
X	1 R. 7 a	—	—	—	1	—	—	2 R. 7 b	—	—	—	2	1 T. IX 1	1 T. IX 4	2	4	s	—
XII	1 ?	—	—	—	1 ?	—	—	1 ? R. 9 a	—	—	—	1 ?	—	—	—	—	—	—
XVI	1 T. IV 3	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1 T. IX 10	—	—	1	—	—

Tabeli III ciąg dalszy 1.

Nr grobu	POPIELNICE					PRZYSTAWKI							PRZEDMIOTY BRONZOWE				nasypy	kości ułożone w porządku anatomicznym
	dwustożkowe	jajowate	baniaste	inne	Razem	misy	garnki jajowate	czarki	czerpaki	kubki	pucharki na nóżkach	Razem	szpile	bransolety	drobne ozdoby	Razem		
XVIII	1 T. VI 5	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
XIX	1 T. IV 1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
XX	—	—	—	—	—	—	—	—	1 R. 11 a	1 [3]) R. 11 b	—	2	—	—	—	—	—	—
XXI	—	—	—	—	—	—	—	1 [4]) T. VIII 7	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
XXVII	1 T. IV 5	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
XXXIII	1 ?	—	—	—	1 ?	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
XXXIV	1 ?	—	—	—	1 ?	—	—	1 T. VIII 8	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
XXXV	1 ?	—	—	—	1 ?	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
XXXVII	—	—	1 R. 12	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
XLI	1 ?	—	—	—	1 ?	—	—	2 R. 14 a-b	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—

Tabeli III ciąg dalszy 2.

Nr grobu	POPIELNICE: dwustożkowe	POPIELNICE: jajowate	POPIELNICE: baniaste	POPIELNICE: inne	POPIELNICE: Razem	PRZYSTAWKI: misy	PRZYSTAWKI: garnki jajowate	PRZYSTAWKI: czarki	PRZYSTAWKI: czerpaki	PRZYSTAWKI: kubki	PRZYSTAWKI: pucharki na nóżkach	PRZYSTAWKI: Razem	PRZEDMIOTY BRONZOWE: szpile	PRZEDMIOTY BRONZOWE: bransolety	PRZEDMIOTY BRONZOWE: drobne ozdoby	PRZEDMIOTY BRONZOWE: Razem	nasypy	kości ułożono w porządku anatomicznym
XLIV	1 T. V 2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
XLVI	—	1 ?	—	—	1 ?	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
XLVII	1 ?	—	—	—	1 ?	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
XLVIII	1 T. V 3	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
XLIX	—	1 T. VII 1	—	1	2	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
L	—	—	—	2 R. 18 a-b	2	—	—	1 [5]	—	—	—	1	1 R. 18 c-d	—	—	1	—	a
LII	1 T. V 1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
LIII	1 T. VI 3	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
LIV	1 R. 20 a	—	—	—	1	—	—	1 R. 20 b	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
LVI	1 ? R 21	—	—	—	1 ?	1 ? R. 23 a	1 ?	1 R. 22 a	2 R. 22 b	—	—	5	—	—	—	—	s	—

Tabeli III ciąg dalszy 3.

Nr grobu	POPIELNICE: dwustożkowe	POPIELNICE: jajowate	POPIELNICE: baniaste	POPIELNICE: inne	POPIELNICE: Razem	PRZYSTAWKI: misy	PRZYSTAWKI: garnki jajowate	PRZYSTAWKI: czarki	PRZYSTAWKI: czerpaki	PRZYSTAWKI: kubki	PRZYSTAWKI: pucharki na nóżkach	PRZYSTAWKI: Razem	PRZEDMIOTY BRONZOWE: szpile	PRZEDMIOTY BRONZOWE: bransolety	PRZEDMIOTY BRONZOWE: drobne ozdoby	PRZEDMIOTY BRONZOWE: Razem	nasypy	kości ułożone w porządku anatomicznym
LVII	1 ?	1 R. 24 a	—	1	3 ?	—	—	1 R. 23 b	—	1 R. 24 c	1 R. 24 b	3	—	—	—	—	—	—
LIX	1 R. 28 a	1 R. 28 c	—	—	2	1 R. 28 d	—	1 R 28 b	1 R. 28 e	—	—	3	—	—	—	—	n	—
LXII	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
LXIII	1 ? T. V 5	—	—	—	1 ?	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
LXIV	—	1 ?	—	—	1 ?	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
LXV	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2[6]) R. 34 a-b	—	3	—	—	—	—	—	—
LXVII	—	—	1 T. VII 2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
LXVIII	—	—	1 T. VI 1	—	1	1[7]) R. 23 c	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
LXX	—	1 T. VII 3	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
LXXIII	—	1 T. VII 5	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Tabeli III ciąg dalszy 4.

Nr grobu	POPIELNICE					PRZYSTAWKI							PRZEDMIOTY BRONZOWE				nasypy	kości ułożone w porządku anatomicznym
	dwustożkowe	jajowate	baniaste	inne	Razem	misy	garnki jajowate	czarki	czerpaki	kubki	pucharki na nóżkach	Razem	szpile	bransolety	drobne ozdoby	Razem		
LXXIV	—	1 ?	—	—	1 ?	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
LXXVI	1 T. III 2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
LXXVII	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
LXXVIII	1 T. III 1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
LXXIX	1 T. VI 2	—		—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
LXXX	1 T. III 3	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
LXXXI	1 T. IV 4	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
LXXXII	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	s	—
LXXXIII	1	—	—	—	1	—	—	1 T. VIII 2	—	—	—	1	—	—	—	—	n	—
	35	9	3	5	52	3	2	13	5	4	1	28	3	1	3	7		

I. ZESTAWIENIE GROBÓW, W KTÓRYCH NIE ZNALEZIONO ŚLADÓW KOŚCI.

Grób XI — Na głębokości 60 cm popielnica dwustożkowa (Ryc. 8 a), obok niej czarka (Ryc. 8 b). Nad popielnicą znajdował się duży kamień.

Grób XXII — Na głębokości około 40 cm czarka (Tabl. VIII 1).

Grób XXIV — Czarka (Tabl. VIII 3) ułożona do góry dnem.

Grób XXIX — Gruba warstwa popiołu, pod nią skorupy o powierzchni chropowatej, żółtej.

Grób XXXVI — Na głębokości 25 cm czarka (Tabl. VIII 4).

Grób XLIII — Na głębokości około 60 cm rozbity czerpak (Tabl. VIII 12).

Grób LI — Na głębokości około 25 cm miska (Ryc. 19 a) ułożona bokiem, obok niej w odległości około 25 cm kubek (Ryc. 19 b).

Grób LXIX — Na głębokości około 35 kubek (Tabl. VIII 13).

Grób LXXI — Na głębokości około 35 cm czerpak (Tabl. VIII 10).

II. ZESTAWIENIE GROBÓW ZNISZCZONYCH.

Grób XIII — Skorupy mało charakterystyczne, grube, o chropowatej, żółtej powierzchni.

Grób XIV — Fragmenty popielnicy o łagodnie zaokrąglonym, dwustożkowym brzuścu. Powierzchnia gładka, brunatna.

Grób XV — Skorupy o gładkiej, żółtej powierzchni z ornamentem pionowych żłobków i kolistych dołeczków.

Grób XVII — Fragmenty misy stożkowatej. Fragmenty czarki ? dwustożkowej, zdobionej dołeczkami oraz pionowymi i półkolistymi żłobkami.

Grób XXV — Fragmenty czarki. Kubek dwustożkowy (Tabl. VIII 5).

Grób XXVIII — Fragmenty jajowatego naczynia o powierzchni chropowatej, żółtej.

Grób XXXI — Skorupa chropowata, żółtoczerwona. Fragmenty naczynia o dwustożkowym profilu.

Grób XXXII — Fragmenty popielnicy o brzuścu dwustożkowym, dość ostro załamanym. Fragmenty półkulistego czerpaka.

Grób XXXVIII — Fragmenty popielnicy dwustożkowej. Fragmenty jajowatego naczynia. Fragmenty czarki.

Grób XXXIX — Skorupy gładkie i chropowate, żółte.

Grób XL — Fragmenty czarki. Skorupa gruba, o powierzchni chropowatej, żółtej.

Grób XLII — Fragmenty jajowatej popielnicy. Ucho taśmowate z czerpaka.

III. ZESTAWIENIE FORM CERAMIKI I PRZEDMIOTÓW BRONZOWYCH W RÓŻNYCH RODZAJACH GROBÓW. POPIELNICE DUWSTOŻKOWE.

1. *Groby szkieletowe:* LXXII.

2. *Groby popielnicowe* a) z jedną popielnicą: II, IV, VIII, IX, X, XII, XVI, XVIII, XIX, XXVII, XXXIII, XXXIV XXXV, XLI, XLIV, XLVII, XLVIII, LII, LIII, LIV, LVI, LIX, LXII, LXIII, LXVII, LXXVI, LXXVII, LXXVIII, LXXIX, LXXX, LXXXI, LXXXII, LXXXIII.

b) z dwiema popielnicami: V, LVII.

3. *Groby jamowe:* I.

4. *Groby bez kości:* XI.

5. *Groby zniszczone:* XIV, XXXVIII, XXXIX.

POPIELNICE JAJOWATE.

1. *Groby szkieletowe:* LXI .

2. *Groby popielnicowe* a) z jedną popielnicą: III, LXX, LXXIII.

b) z dwiema popielnicami: XLIX, LVII, LIX.

3. *Groby jamowe:* XLV.

4. *Groby zniszczone:* XXVIII, XXXIX, LXVI.

POPIELNICE BANIASTE.

1. *Groby popielnicowe* a) z jedną popielnicą: XXXVII, LXVII, LXVIII.

INNE TYPY POPIELNIC

1. *Groby popielnicowe* a) z jedną popielnicą: VII.

b) z dwiema popielnicami: XLIX, LVII.

MISY STOŻKOWATE.

1. *Groby szkieletowe:* LVIII, LX, LXXII, LXXV.
2. *Groby popielnicowe* a) z jedną popielnicą: LVI, LXVIII.
3. *Groby jamowe:* XXIII, XLV.
4. *Groby bez kości:* LI.
5. *Groby zniszczone:* XVII.

MISY PÓŁKULISTE.

1. *Groby szkieletowe:* LXI, LXXII.
2. *Groby popielnicowe:* b) z dwiema popielnicami: LIX.

MISECZKI.

1. *Groby szkieletowe:* LXXII.
2. *Groby jamowe:* XLV.

CZARKI DWUSTOŻKOWE.

1. *Groby szkieletowe:* LVIII, LX, LXI, LXXII, LXXV.
2. *Groby popielnicowe* a) z jedną popielnicą: X, XII, XXI, XXXIV, XLI, LIV, LVI, LXXIII.

b) z dwiema popielnicami: L, LVII, LIX.

3. *Groby bez kości:* XI, XXXVI.
4. *Groby zniszczone:* XVII, XXV, XXXIX, XLII.

CZARKI JAJOWATE.

1. *Groby jamowe:* XXIII.

CZARKI BANIASTE.

1. *Groby bez kości:* XXII, XXIV.

INNE TYPY CZAREK.

1. *Groby szkieletowe:* LXXV.

CZERPAKI.

1. *Groby szkieletowe:* LX, LXXII, LXXV.
2. *Groby popielnicowe* a) z jedną popielnicą: X, LVI, LIX, LXV.
3. *Groby jamowe:* XXVI.
4. *Groby bez kości:* XLIII, LXIX.
5. *Groby zniszczone:* XXXVIII, LXVI.

KUBKI.

1. Groby popielnicowe a) z jedną popielnicą: X, LXV,
b) z dwiema popielnicami: LVII.
2. Groby bez kości: LI, LXXI.

PUCHARKI NA NÓŻKACH.

1. Groby popielnicowe b) z dwiema popielnicami: LVII.

SZPILE Z KOŃCEM ROZKLEPANYM I ZAWINIĘTYM W USZKO.

1. Groby szkieletowe: LVIII, LXXII, LXXV.
2. Groby popielnicowe a) z jedną popielnicą: X, XVI.
3. Groby jamowe: XLV.

INNE TYPY SZPIL

1. Groby popielnicowe b) z dwiema popielnicami: L.
2. Groby jamowe: VI.

NASZYJNIKI.

1. Groby szkieletowe: LVIII, LX, LXXV.

BRANSOLETY Z KOŃCAMI ROZWARTYMI.

1. Groby szkieletowe: LVIII, LX, LXI.
2. Groby popielnicowe a) z jedną popielnicą: X.

BRANSOLETY Z KOŃCAMI ZACHODZĄCYMI NA SIEBIE.

1 Groby szkieletowe: LX.

NAGOLENNIKI.

1. Groby szkieletowe: LX.

UCHWYTY WŁOSÓW.

1. Groby szkieletowe: LVIII, LX, LXI, LXXV.
2. Groby popielnicowe a) z jedną popielnicą: IX, X.

PACIORKI BRONZOWE.

1. Groby szkieletowe: LXXV.

GUZKI.

1. Groby szkieletowe: LVIII, LX, LXXXV.

IV. ZESTAWIENIE GROBÓW KULTURY ŁUŻYCKIEJ, NAD KTÓRYMI ZNAJDOWAŁY SIĘ GROBY Z OKRESU WPŁYWÓW RZYMSKICH

Grób XI — Ciałopalny (popielnicowy). Popielnica bez kości, obok niej czarka, nad nimi duży kamień. Ponad kamieniem zniszczony grób z okresu wpływów rzymskich.

Grób XX — Ciałopalny (popielnicowy). Zawierał kubek wypełniony przepalonymi kośćmi, obok którego stał czerpak. Nad tym grobem zniszczony grób z okresu wpływów rzymskich.

Grób XL — Ciałopalny. Zniszczony. Znaleziono w nim tylko kilka skorup. Ponad tym grobem również zniszczony grób z okresu wpływów rzymskich.

Grób XLV — Ciałopalny (jamowy). Znajdował się pod nasypem kamiennym. Na nasypie, którego wierzch występował na głębokości około 15 cm założono grób w okresie wpływów rzymskich. Grób ten był zupełnie zniszczony, zabytki rozwleczone po nasypie.

Grób LVIII — Szkieletowy. Na nasypie grobu kultury łużyckiej, którego wierzch występował na głębokości około 20 cm założono grób w okresie wpływów rzymskich. Grób ten był zniszczony.

V. ZESTAWIENIE GROBÓW CMENTARZYSKA W OPATOWIE W UKŁADZIE CHRONOLOGICZNYM.

III *okres epoki bronzu:*
VI, VII, L, LI, LVII, LXV, LXX, LXXIII.
IV — V *okres epoki bronzu:*
I—V, VIII—XLVIII, LII—LIV, LIX, LX, LXII—LXII—LXIV, LXVI, LXIX, LXXI, LXXIV, LXXVI—LXXXIII.
IV—V *okres epoki bronzu:*
XXX, LVIII, LXI, LXXII, LXXV.
starszy okres epoki żelaza (Halstatt):
XLIX, LVI, LXVII, LXVIII.

XI. LITERATURA

Antoniewicz W., Archeologia Polski. Warszawa. 1928.
Cmentarzysko ciałopalne z końca epoki bronzowej w Skotnikach pod Krakowem. Prace i materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne. T. I. Kraków. 1920, str. 53—94.

Ber W., Zabytki z cmentarzyska popielnicowego w Sierpowie w pow. łęczyckim. Światowit. T. XVII. str. 89—158 .

Demetrykiewicz W., Cmentarzyska i osady przedhistoryczne w okolicy Tarnobrzega i Rozwadowa nad Sanem. Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne. T. II. Kraków. 1897. str. 135—156.

Dowgird T., Wiadomość o zabytkach w Bogorii Górnej i Bąkowie Dolnym. Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. T. XI. Kraków. 1887 str. 32.

Dudrewicz L., Mogiły kamienne w Tkaczewie. Pamiętnik fizjograficzny. T. IV. str. 380—382.

Durczewski Z., Grupa górnośląsko-małopolska kultury łużyckiej w Polsce. Pol. Akad. Um. Wydawn. Śląskie. Prace prehistoryczne. Nr 4. Część I (Syntetyczna). Kraków. 1939—1946.

Filip J., Popelnicova pole a pocatky zelazne doby w Cechach. — Praha. 1936—1937.

Fitzke J., Cmentarzyska kultury łużyckiej w pow. sieradzkim (woj. łódzkie). Przegląd archeologiczny. T. VI. str. 244—251.

— „ — Poszukiwania archeologiczne na cmentarzysku łużyckim w Małej Wsi w pow. wieluńskim (woj. łódzkie). Przegląd archeologiczny. T. V. str. 90—94.

Glaser R., Die bemalte Keramik der frühen Eisenzeit in Schlesien. Quellenschriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte. Bd. 3. Leipzig. 1937.

Jahn M., Zur Chronologie der sog. Lausitzer Kultur auf Grund unserer neueren Grabungen in Schlesien. Mannus. Ergbd. III. str. 28—42.

Jamka R., Cmentarzysko w Skrajnej w pow. kaliskim. Przegląd archeologiczny. T. VI. str. 1—27.

—„— Krótkie sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Mogile w pow. krakowskim. Z otchłani wieków. X. str. 45—46.

—„— Zabytki przedhistoryczne odkryte w Wawrzeńczycach w pow. miechowskim. Przegląd archeologiczny. T. V. str. 94—95.

Jażdżewski K., Ciekawe cmentarzysko łużyckie z końca epoki bronzowej i z początku epoki żelaznej w Praszce w pow. wieluńskim. Z otchłani wieków. VI. str. 57.

—„— Dwa cmentarzyska łużyckie w Boronowie i Piasku w pow. lublinieckim, na Górnym Śląsku. Wiadomości archeologiczne. T. XI. str. 61—115.

Karpińska A., Cmentarzysko typu łużyckiego z młodszego okresu halsztackiego w Poznaniu—Głównej. Kronika miasta Poznania.- Poznań. 1932 i 1933.

Kostrzewski J., Od mezolitu do okresu wędrówek ludów. Prehistoria ziem polskich. Pol. Akad. Um. Encyklopedia Polska. T. IV. Część 1. Dział V. str. 120—359.

—„— O wzajemnych stosunkach kultury „łużyckiej" i kultury grobów skrzynkowych. Slavia Occidentalis. III/IV. str. 241.

—„— I, II i III okres epoki bronzowej w Polsce. Przegląd archeologiczny. T. IV. str. 1—35.

—„— Przedhistoryczne związki Śląska z resztą ziem polskich. Katowice. 1936.

—„— Z badań nad osadnictwem wczesnej i środkowej epoki bronzowej na ziemiach polskich. Przegląd archeologiczny. T. II. str. 161—218.

—„— Wielkopolska w czasach przedhistorycznych. Wyd. II. Poznań. 1923.

Kozłowski L., Badania archeologiczne na górze Klin w Iwanowicach, powiatu miechowskiego. Prace Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. II Wydział Nauk Antropologicznych. nr 14.

—„— Cmentarzysko ciałopalne w Iwanowicach na górze Klin. Światowit. T. X. str. 25.

—„— Cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej z ceramiką żłobkowaną we wsi Smolice i Nagórki w pow. łęczyckim. Wiadomości archeologiczne. T. V. str. 142—156.

—„— Cmentarzysko ciałopalne łużyckie z III-go okresu epoki bronzowej na uroczysku Wysyłek w Iwanowicach (pow. miechowski). Wiadomości archeologiczne. T. V. str. 43—55.

Krajewska J., Zabytki z cmentarzyska popielnicowego w Nietulisku Dużym w pow. opatowskim. Światowit. T. XIII. str. 67—94.

Kropf W., Die Billendorfer Kultur auf Grund der Graubfunde. Mannus-Bücherei. 62. Leipzig. 1938.

Krukowski S., Cmentarz w Imiełkowie. Światowit. T. XI. str. 51—59.

—„— Cmentarz w Piwonicach. Światowit. T. XI. str. 43—50.

Lenartowicz Z., Cmentarzysko w Ludwikowie. Pamiętnik fizjograficzny. T. XXII.

Łęga Wł. ks., Cmentarzysko łużyckie z IV okresu bronzu z Gruczna w pow. świeckim. Przegląd archeologiczny. T. VI. str. 232—239.

—„— Przyczynki do poznania kultury „łużyckiej" na Pomorzu. Roczn. Tow. Nauk Toruń. r. 32. str. 216.

Nosek S., Cmentarzysko ciałopalne w Żabnie n. Dunajcem pow. dąbrowski. Przegląd archeologiczny. T. V. str. 96—100.

—„—Prasłowiańskie cmentarzysko w Brzeziu pod Krakowem. Z otchłani wieków. XI. str. 100.

Petersen E., Schlesien von der Eiszeit bis ins Mittelalter. Langensalza. 1935.

Pić J., Die Urnengräber Böhmens. Leipzig. 1907.

Rajewski Z., Cmentarzysko „łużyckie" we Wronkach w pow. szamotulskim. Materiały prehistoryczne. T. 1. str. 1903—120.

Raschke G., Das Ende der Lausitzer Kultur in Schlesien. Wrocław. 1932.

Reyman T., Cmentarzysko późnobronzowe i halsztackie w Piasku w pow. lublinieckim na Górnym Śląsku. Przegląd archeologiczny. T. IV. str. 47—64.

Richthofen B., Die ältere Bronzezeit in Schlesien. Vorgeschichtliche Forschungen. Berlin. 1926.

Salewicz K., Cmentarzysko ciałpalne ludności kultury łużyckiej w Myśliborzu. Wiadomości archeologiczne. T. XV. str. 147—157.

Sulimirski T., Kultura wysocka. Pol. Akad. Um. Prace prehistoryczne. nr. 1. Kraków. 1931.

—„—Zagadnienie ekspanzji kultury łużyckiej na Ukrainie. Wiadomości archeologiczne. T. XIV. str. 40, 54.

Szembekówna Z., Opis cmentarzyska żarowego z epoki bronzu w Lipiu, pow. kępiński. Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne. T. T. XI. str. 3—23.

—„— Sprawozdanie z poszukiwań archeologicznych w Siemianicach (pow. kępińsk.) odbytych w roku 1904. Roczniki Tow. Przyj. Nauk Poznańskiego. T. XXXV.

Wieczorowski T., Ceramika inkrustowana typu „łużyckiego" z wczesnej epoki żelaznej w Polsce. Przegląd archeologiczny. T. VI. str. 113—177.

Zakrzewski Z., Ewolucja zwyczaju pogrzebowego na cmentarzyskach z kulturą łużycką. Wiadomości archeologiczne. T. XII. str. 5—13.

CZASOPISMA I WYDAWNICTWA CIĄGŁE.

Altschlesien. Wrocław.
Altschlesische Blätter. Wrocław.
Ebert M., Reallexikon der Vorgeschichte. Berlin. 1924—1932.
Mannus, Zeitschrift für Vorgeschichte. Leipzig.
Materiały antropologiczno - archeologiczne i etnograficzne. Kraków. Wyd. Akademii Umiejętności. T. I—XIV.
Materiały prehistoryczne. T. I. Wyd. Pol. Akad. Um. Kraków.
Památky archeologické. Praha.
Pamiętnik fizjograficzny. Warszawa.
Prace i materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne. Kraków. Wyd. Pol Akad. Um. T. I—IV.
Praehistorische Zeitschrift. Berlin.
Przegląd archeologiczny. Poznań.
Schlesiens Vorzeit im Bild und Schrift. Wrocław.
Światowit. Warszawa.
Wiadomości do antropologii krajowej. Kraków. Wyd. Akad. Um. T. I—XV.
Z otchłani wieków. Poznań.

RÉSUMÉ

I. INTRODUCTION.

Vers la fin de l'automme 1937 le Musée Archéologique de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres à Cracovie a été informé de la découverte et de la destruction progressive, produite par les travaux agricoles, d'un cimetière dans le village Opatów, district Częstochowa. L'année suivante — 1938 Stefan Nosek et Tadeusz Reyman ont accompli les premières fouilles au nom du même Musée. Le résultat de ces recherches fut la découverte du nombre totale de 147 tombeaux et la constatation de l'existence au même endroit de deux cimetières, provenant de différantes époques, c'st à dire de la culture lusacienne de l'âge du bronze et du premier âge de fer ,et de la culture vénédienne de la période des influences romaines (III-ième siècle de notre ère). Les résultats des recherches au cimetière de la culture lusacienne ont été publiés dans l'ouvrage présent. La description des tombeaux particuliers a été donnée dans la première partie. La deuxième partie comprend l'analise des matériaux préhistoriques, et la caractéristique générale du cimetière.

II. LA DESCRIPTION DES TOMBEAUX.

On a donné ici la description détaillée des tombeaux et des antiquités, qui y ont été trouvées et celle des materiaux, qui étaient dispersés sur le terrain du cimetière.

III. FORMES DES TOMBEAUX ET RITE FUNERAIRE.

On peut constater au cimetière d'Opatów deux genre de rite funéraire: les tombeaux au squelette et les tombeaux d'incinération. Les tombeaux au squelette ne sont pas nombreux. Parmis les 83 sépultures, qui ont été fouillées, 7 renfermaient des squelettes, 8 n'en contenaient aucunes traces, enfin 68 c'étaient des tombeaux d'incinération. Les tombes du cimetière sont plates, c'est a dire qu'elles ne sont pas visibles sur le surface du sol. Sur les tombeaux à squelette on voit des tertres rectangulaires de 70—100 cm de hauteur environ. Sur certains tombeaux d'incinération on trouve aussi des monticules de pierre. Ils sont pourtant de formes arrondie. Probablement de semblables monticules se trouvaient autrefois sur tous les tombeaux. Pourtant ils ont été peu à peu détruits. Cette hypothèse est confirmée par le fait, que des débris de monticules se trouvent encore sur certains de ces sépulcres.

1. Les tombeaux au squelette. Dans les tombeaux au squelette le défunt éttait placé sur le dos, la tête tournée vers le sud, la figure vers le nord, les bras étendus le long du corps. Les tombeaux à squelette en comparaison à ceux d'incinération renfermaient une assez grande quantité d'objets de métal et de céramique. Parmis les objets de métal se trouvaient des bracelets, des cuissarts, des colliers, des épingles, enfin de menus objets de parure, comme des anneaux—spirales, des boutons, des anneaux—joints etc. Les petits boutons en bronze, cousus en rang sur des ceinturons

de cuir ou d'étoffe, formaient un genre de diadème, qu'on portait sur le front. Les débris d'un tel diadème, furent trouvés dans le tombeau LX (Tabl. X 4). Des pendeloques en forme de spirales en bronze étaient probablement attachées à ce diadème. Le mobilier funéraire de céramique n'était pas uniforme. La moindre quantité d'ustensile se composait de deux pièces. Dans une des sépultures il s'en trouvaient 11. Les vases étaient ordinairement placés en rang à coté des jambes à gauche, plus rarement à droite du défunt. Dans un seul cas, dans le tombeau LVIII (Dessin 25) un des vases était placé aux pieds du cadavre. Très souvant on plaçait les vaces unes dans les autres, surtout dans les tombeaux, qui en renfermaient une grande quantité. Deux tombeaux — XXX et LV ne contenaient aucun objet.. Dans le tertre du tombeau XXX on trouva seulement un bouton de bronze et quelques tesson.

2. Les tombeaux d'incinération. Les tombeaux d'incinération peuvent être divisés en deux groupes essentiels: les sépultures aux urnes cinéraires et aux fosses.

A. Les sépultures aux urnes cinéraires: Parmis les tombeaux aux urnes cinéraires on trouve plusieurs types. Les sépultures, qui renferment une seule urne cinéraire sans vases accessoires sont les plus nombreuses. Les tombeaux, où à coté de l'urne cinéraire ont placés des vases accessoires, forment un autre type. Il s'y trouve ordinairement un seul vase accessoire, le plus souvent un gobelet, plus rarement un puisoir. Dans deux seulement des sépultures (X et XLI) deux vases accessoires furent découvrts. Les sépultures, qui contiennent deux urnes cinéraires forment le type suivant. On trouve aussi dans ce type des tombeaux avec et sans vases accessoires.

B. Les sépultures à fosse: Les sépultures à fosse peuvent être divisés en trois types. Le premier c'est celui, qui contient des ossements brulés et une urne cinéraire placée sur les os. L'autre, c'est celui, où à coté os nous trouvons seulement des vases accessoires. Enfin le troisième est privé complètement de céramiques. Le tombeau VI appartient à ce dernier type. On y trouva seulement une épingle de bronze posée sur les ossements.

3. Les tombeaux, où ne furent trouvées aucunes traces d'ossements. Dans plusieurs cas on trouva dans les cimetières des vases, dans lesquels, où à coté desquels on ne constata aucune trace d'ossements. Dans un seul de ces tombeaux se trouvait une urne cinéraire. Dans d'autre c'étaient des vases accessoires. Les sépultures, qui contiennent des vases sans ossements, peuvent être des tombeaux à squelette, où celui-ci a subi une complète décomposition, où bien des sepultures symboliques (kenotafie), où enfin ce sont des traces de céremonies funèbre, attachées au culte des morts.

4. Le rapport entre les types particuliers des tombeaux. Au cimetière d'Opatów tous les genres et tous les types de sépultures sont mélangés et renferment un identifique mobilier; ce qui témoigne qu'ils appartiennent à la même population. Les différences des céremonies proviennent probablement de certaines croyances entretenuts peut être dans des clans particuliers.

IV. CERAMIQUE.

La céramique du cimetière d'Opatów est très variée. Parmis cette céramique on discerne plusieurs genres de vases, comme urnes funéraires, écuelles, gobelets, coupes, puisoirs, bocaux à pied creux. Le travail de ces vases est très soigneux. Leur surface est habituellement polie, excepté la partie inférieure, qui est rude, ce qui à lieu seulement chez les urnes cinéraires. Les autres types de vases et une partie des urnes sont entierement polis. Uniquement les vases ovoïdes sont rudes, quoique

là aussi on voit parfois une étroite raie polie au-dessus du fond. La couleur de la surface est ordinairement brune, quelquesfois jaune, ou rouge. Les vases à la surface noire sont très rares. Une des pièces avait la surface graphitée.

V. OBJETS DE BRONZE.

On trouva au cimetière d'Opatów un assez grand nombre d'objets de métal. Ce sont des épingles, des colliers, des bracelets, des cuissarts et divers menus objets de parure. La pluspart provient des sépultures à squelette. Dans les tombeaux d'incinération on trouva de menus objets et des épingles. Seulement le tombeau X contenait un bracelts. Tous les objets de métal sont exécutés en bronze, recouverts d'une belle patène de couleur vert-foncée. Quelques objets seulements dans plusieurs des tombeaux d'incinération portent des traces de brulure dans le bucher funéraire.

VI. CHRONOLOGIE DU CIMETIERE.

La chronologie du cimetière d'Opatów comprend un très grand espace du temps. Les sépultures VI, VII, L, LI, LVII, LXV, LXX, LXXIII, sont les plus anciennes. Elles proviennent toutes du III-ième âge du bronze Le tombeau VI est daté exactement par une épingle (dessin 4), qui appartient aux types avancés des épingles à extrémité enroulée en forme d'oreilles. D'autres tombeaux de la III-ième période renfermaient des céramiques, qui dénotaient de très anciennes analogies. Ainsi par exemple un vase du tombeau VII (dessin 5) possède une analogie très proche à un vase de la culture prélusacienne de la II-ième période de l'époque du bronze, trouvé à Kleszczewo, distr. Leszno (Przegląd Archeologiczny, (Revue Archeol.) IV, dessin 2, page 13). Les vases cinéraires à ances du tombeau L (dessin 18 a) ont le type proche aux urnes funeraires du cimetière de la culture lusacienne de la III-ième période de l'époque du bronze à Iwanowice, distr. Miechów (Wiadomości Archeologiczne, (Bulletin Archéologique Polonais) V, dessin 13, page 51). Un échentillon, proche à la deuxième urne cineraire (dessin 18 b) de la sépulture L (dessin 14) et un gobelet (o.c.dessin 12, page 51), identique au gobelet du tombeau LVIII (Dessin 24 b) d'Opatów, proviennent du même cimetière. Les vases au profil en forme d'S du tombeau LVIII (dessin 24a) et — LXX, LXXIII, d'Opatów (tabl. VII, 3, 5) posèdent des analogies avec les vases de la culture prélusacienne (Przegl. Arch., Revue Archeol. III) tabl. XXVI 15) et avec les vases en forme d'S de la culture de Trzciniec (Antoniewicz — Archeologia Polski, tabl. XVII—7—8), qui proviennent de la deuxième période de l'époque du bronze. Enfin la céramique des sépultures LI et LXV possède aussi un caractère assez ancien et provient probablement, de la troisième période. Le deuxième groupe des tombeauą, date exactement, constituent les sépultures à squelette. Elle proviennent toutes de la V-ième période de l'époque du bronze et le tombeau LX, qui contient un collier en fil du bronze cannelé en biais doublement enroulé provient peut—être même de la IV-ième période, dans le cas où il ne s'agit pas d'un archaisme. Ce, qui concerne le reste des sépultures, la céramique, qui en provient, représente des types assez durable, il est donc difficile de les partager en périodes particulières. Le reste des sépultures peut être donc déterminée chronologiquement à la IV-ième et V-ième periode de l'époque du bronze. Enfin les sépultures XLIX, LVI, LXVII et LXVIII proviennent probablement de la période tardive de l'âge du fer (Hallstatt). Les types des urnes funéraire, qui y ont été trouvés, témoignent de leur origine plus récente. Les urnes ventrues des tombeaux XLIX, LXVII et LXVIII (Tabl. VII 1, 2 VI 1) ont des formes proches aux urnes cinéraires de la culture poméranienne (Prace prehistoryczne (Les Etudes sur la Préhistoire) Nr. 3,

tabl. II 1, V 7, VI 1, XI 10) et les débris des urnes funéraires du tombeau LVI (dessin 21), qui dénotent une surface graphitée. Le cimetière de la culture lusacienne d Opatów était employé pendant un très long espace du temps, car juscu'a la période tardive de l'âge du fer, c'est à dire depuis 1300, jusqu'a 700 avant J. C.

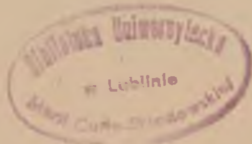
VII. LE CIMETIERE D'OPATÓW EN RAPPÒRT AUX AUTRES CIMETIERES DU GROUPE „HAUTE SILESIE — PETITE POLOGNE".

Le cimetière de la culture lusacienne d'Opatów se trouve teritorialement dans la sphère du groupe „Haute Silesie — Petite Pologne." Puisque pourtant l'origine de ce grupe, selon l'opinion actuelle, échoit à la V-ième période de l'époque du bronze, une partie seulement des tombeaux du cimetière d'Opatów devrait être donc attachée à ce groupe. Le reste, c'est à dire les sépultures de la IV-ième période appartiendrait au groupe de la Petite Pologne occidentale, et celle de la III-ième période — au groupe de la Haute Silesie—Moravie. Pourtant, en vue, que le cimetière d'Opatów était employé continuelement depuis la III-ième pédriode de l'époque du bronze, jusqu'a la période tardive de l'epoque du fer inclusivement, il serait difficile de le qualifier à trois groupes différents. On peut donc conclure, que le partage de la culture lusacienne en groupes, qui est admi jusqu'a présent, en ce qui concerne la Petite Pologne occidentale, ne peut être maintenu et devrait être vérifié.

VIII. L'IMPORTANCE DU CIMETIERE D'OPATÓW.

Parmis les cimetières de la culture lusacienne de la Petite Pologne occidentale, qui ont été jusqu'à présent fouillés et décris, le cimetière de la culture lusacienne d'Opatów occupe une place exceptionnelle. C'est le deuxième, cimetière, qui contient des tombeaux de la III-ième période de l'époque du bronze. Parmis ces derniers on a trouvé une sépulture, où les ossements ont été jetés à même la fosse tombale sans urne funéraire. L'importance du cimetière d'Opatów est accrue par le fait, qu'il comprend un vaste espace chronologique, depuis la III-ième période de l'epoque du bronze, jusqu'a la période tardive de l'époque du fer inclusivement. Les fouilles du cimetière d'Opatów ajoutent enfin de nouvelle donnée au problème des sépultures à squelette de la culture lusacienne. Ce sont les tombaux à squelette, qui datent de la V-ième période de l'époque du bronze et quelques uns peutêtre même de la IV-ième periode. En rapport à ces faits le problème de la provenance des tombeaux à squelette de la culture lusacienne obtient de nouvelles données, qui confirment l'hypothèse, que ce rite, comme tradition locale, date encore du commencement de l'époque du bronze et excluent la supposition de leur caractère étranger d'envahissement. On y a constaté pour la première fois un nouveau type de sépultures à squelette, notament la présence de haute tertres rectangulères en pierre au dessus du cadavres. Les tombeaux à squelette se distinguent par leur richesse du mobillier funéraire en objets de métal et de céramique Pour la première fois on a constaté dans une des sépultures à squelette 11 vases, parmis lesquelles une urne funéraire d'un type caractéristique, qui était rencontré jusqu'ici uniquement dans les tombes d'incinération. Ce dernier fait affirme d'autant plus la liaison entre les différentes formes des rites funéraires de la culture lusacienne.

Pour terminer, il faut mentionner, que le cimetière d'Opatów se distingue par une grande diversité et une grande richesse de forme de céramique, qui dans d'autres cimetières est ordinnairement assez monotonne.

SPIS RZECZY

Tablice

TABLICA I.

Opatów, pow. Częstochowa. Widok grobu ciałopalnego LXXXIII.

1. Grób częściowo odpreparowany, widoczny nasyp z kamieni polnych nad grobem.
2. Widok grobu całkowicie odpreparowanego po usunięciu kamieni.

Tablica I.

1.

2.

TABLICA II.

Opatów, pow. Częstochowa.

1. Widok części grobu szkieletowego LX.
2. Widok części grobu szkieletowego LXXV.

Tablica II.

1.

2.

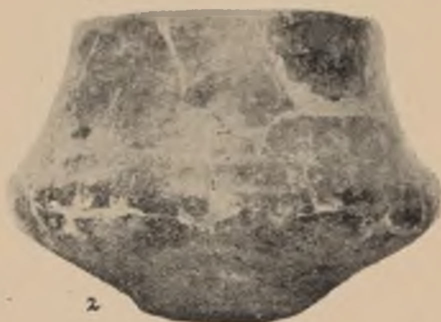
TABLICA III.

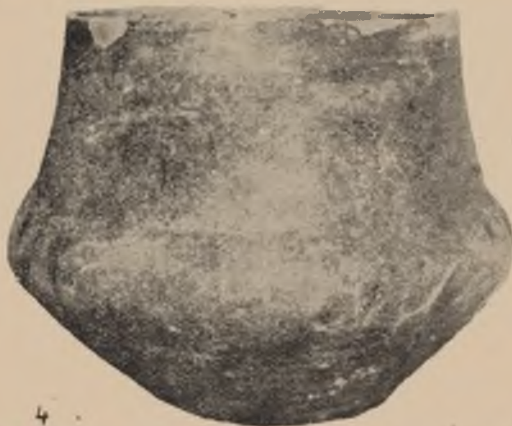
Opatów, pow. Częstochowa. Popielnice:

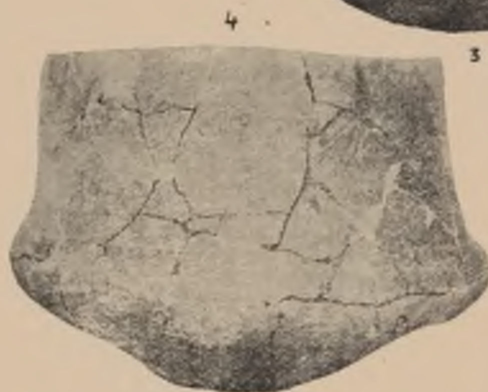
1. Z grobu LXXVIII. Wys. 26 cm.
2. Z grobu LXXVI. Wys. 25 cm.
3. Z grobu LXXX. Wys. 24 cm.
4. Z grobu IV. Wys. 27,4 cm.
5. Z grobu VIII. Wys. 23 cm.

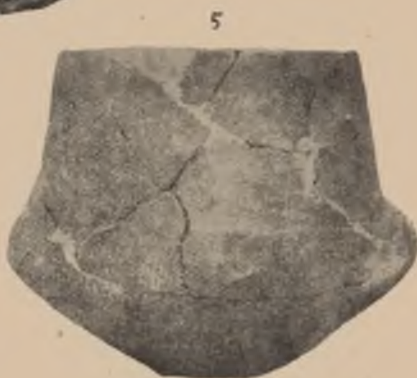
Tablica III.

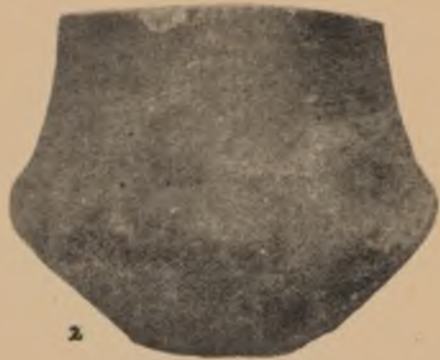
TABLICA IV.

Opatów, pow. Częstochowa. Popielnice:
1. Z grobu XIX. Wys. 22,2 cm.
2. Z grobu IX. Wys. 24 cm.
3. Z grobu XVI. Wys. 20 cm.
4. Z grobu LXXXI. Wys. 30 cm.
5. Z grobu XXVII. Wys. 17,8 cm.

Tablica IV.

1

2

3

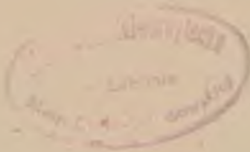
4

5

TABLICA V.

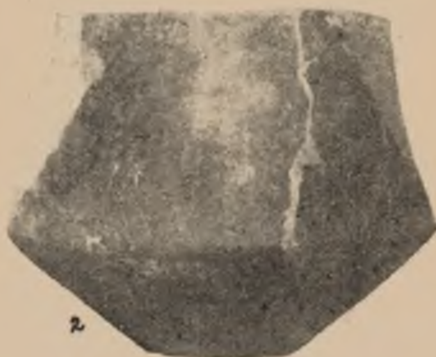
Opatów, pow. Częstochowa. Popielnice:
1. Z grobu LII. Wys. 20 cm.
2. Z grobu XLIV. Wys. 25,6 cm.
3. Z grobu II. Wys. 27 cm.
5. Z grobu LXIII. Wys. 25,5 cm.

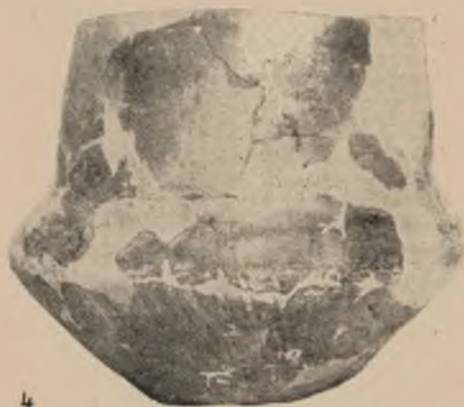
Tablica V.

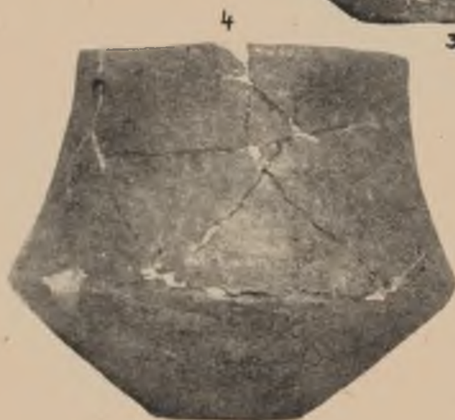
1

2

3

4

5

TABLICA VI.

Opatów, pow. Częstochowa. Popielnice.
1. Z grobu LXVIII. Wys. 31,9 cm.
2. Z grobu LXXIX. Wys. 29 cm.
3. Z grobu LIII. Wys. 19,8 cm.
4. Z grobu I. Wys. 14,6 cm.
5. Z grobu XVIII. Wys. 26 cm.

Tablica VI.

1

2

3

4

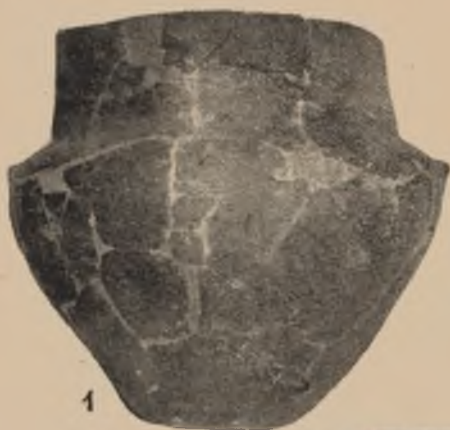

5

TABLICA VII.

Opatów, pow. Częstochowa. Popielnice:
1. Z grobu XLIX. Wys. 27,5 cm.
2. Z grobu LXVII. Wys. 28,4 cm.
3. Z grobu LXX. Wys. 35,4 cm.
4. Z grobu III. Wys. 25,5 cm.
5. Z grobu LXXIII. Wys. 20,5 cm.

Tablica VII.

1

2

3

4

5

TABLICA VIII.

Opatów, pow. Częstochowa.

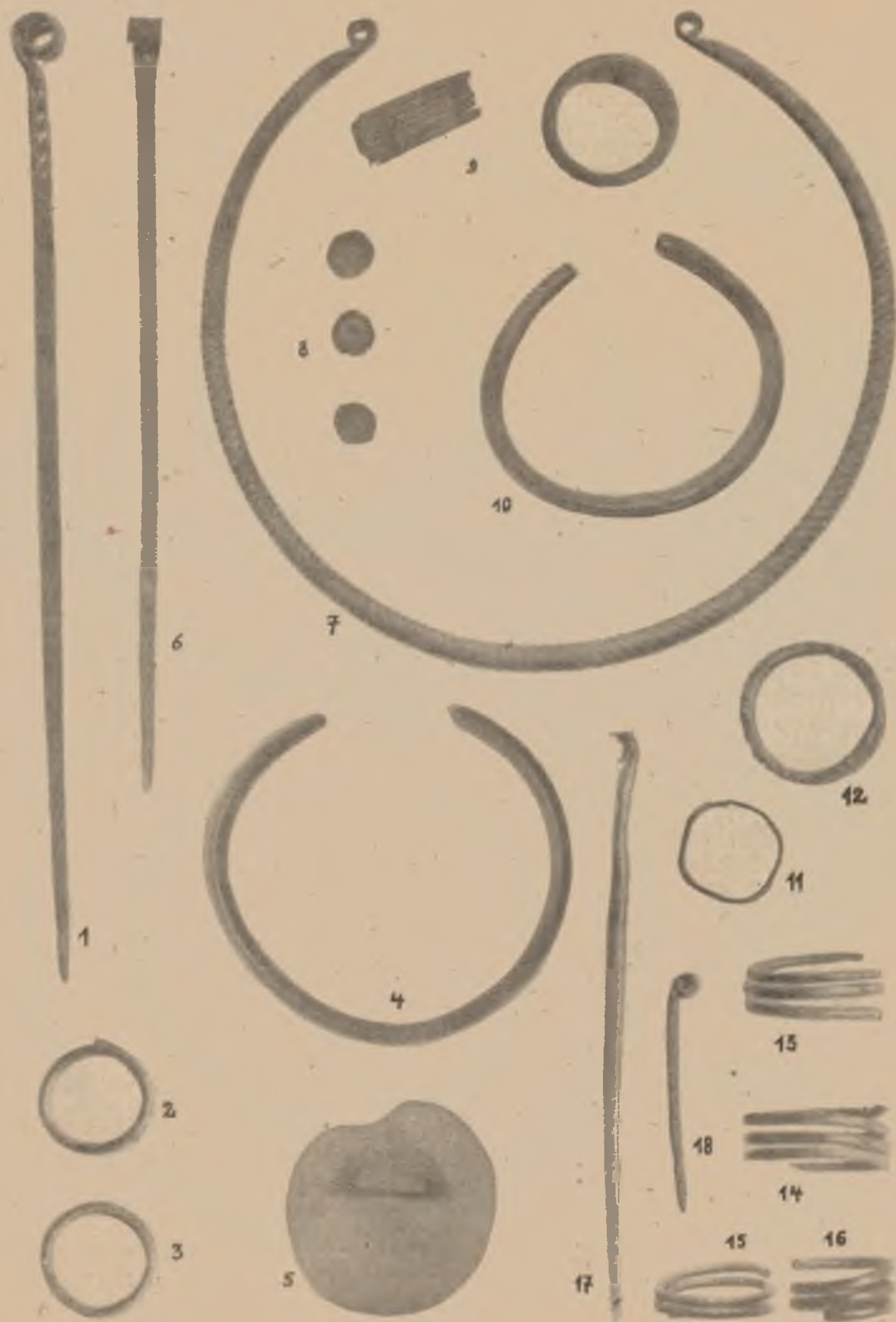
1. Czarka z grobu XXII. Wys. 12 cm.
2. Czarka z grobu LXXXIII. Wys. 9,8 cm.
3. Czarka z grobu XXIV. Wys. 10,8 cm.
4. Czarka z grobu XXXVI. Wys. 7,8 cm.
5. Kubek z grobu XXV. Wys. 11,5 cm.
6. Czerpak znaleziony luźnie. Wys. 5,8 cm.
7. Czarka-popielnica z grobu XXI. Wys. 9 cm.
8. Czarka z grobu XXXIV. Wys. 6 cm.
9. Fragmenty misy z grobu XVII. Wys. 10 cm.
10. Czerpak z grobu LXIX. Wys. 4,5 cm.
11. Czarka z grobu XXIII. Wys. 14 cm.
12. Czerpak z grobu XLIII. Wys. 5,5 cm.
13. Kubek z grobu LXXI. Wys. 8 cm.

Tablica VIII.

TABLICA IX.

Opatów, pow. Częstochowa. Przedmioty bronzowe:
1—4. Z grobu ciałopalnego X:
1. Szpila. Długość 15 cm.
2—3. Skręty. Średn. 1,5 cm.
4. Bransoleta. Średn. 6 cm.
5. Guz z grobu szkieletowego XXX. Średn. 2,8 cm.
6—10. Z grobu szkieletowego LVIII:
6. Szpila. Dług. 18,5 cm.
7. Naszyjnik. Średn. 15,3 cm.
8. Guzki. Średn. 1,5 cm.
9. Uchwyty włosów. Średn. 2,2 cm.
10. Bransoleta. Średn. 6,5×5,5 cm.
11—16 Z grobu szkieletowego LXI:
11. Pierścionek. Średn. 1,7.
12. Uchwyt włosów. Średn. 1,9 cm.
13. Uchwyt włosów. Średn. 1,5 cm.
14. Uchwyt włosów. Średn. 1,8 cm.
15. Uchwyt włosów. Średn. 1,4 cm.
16. Uchwyt włosów. Średn. 1,2 cm.
17. Szpila znaleziona luźnie. Dług. 9 cm.
18. Szpila z grobu ciaołpalnego XVI. Dług. 8,6 cm.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18

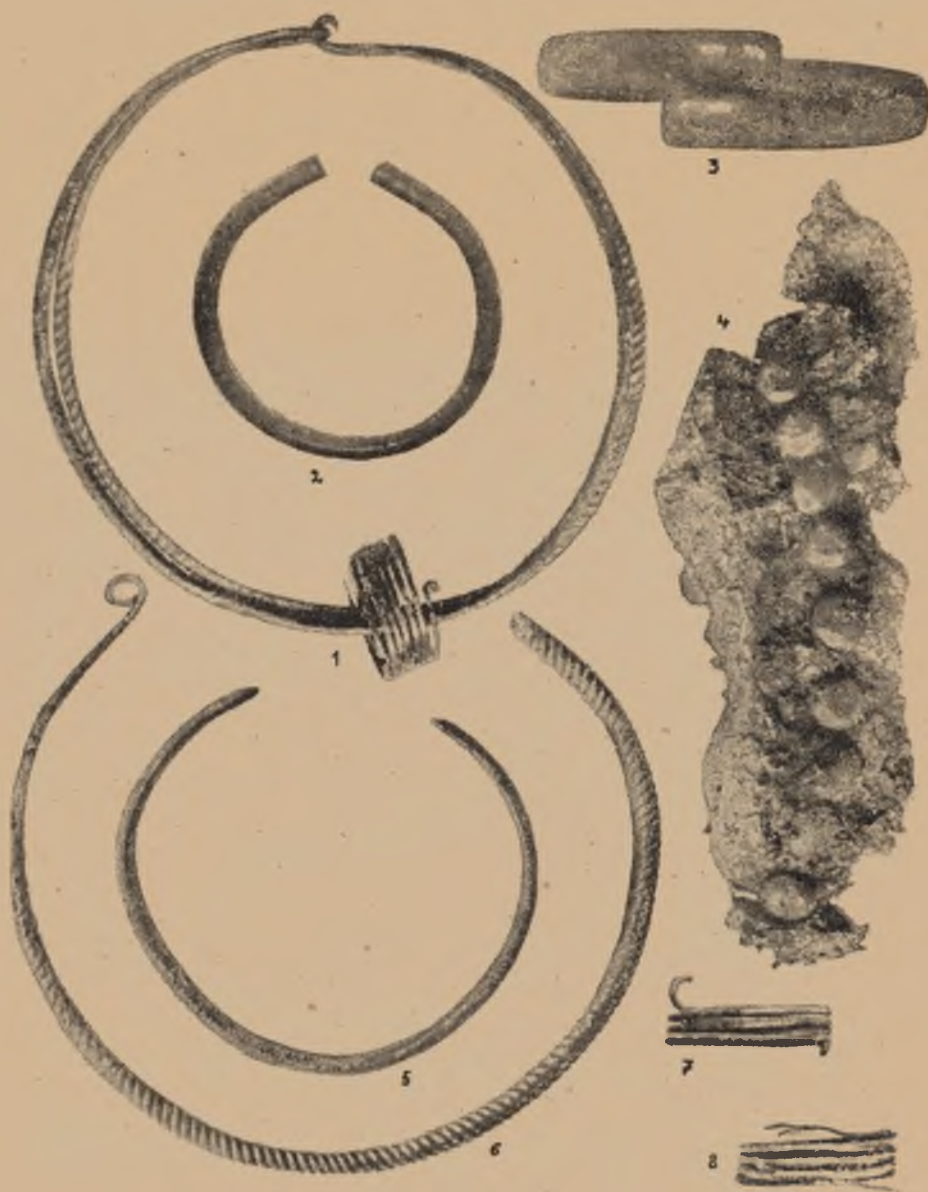
TABLICA X.

Opatów, pow. Częstochowa. Przedmioty bronzowe z grobu szkieletowego LX:

1. Naszyjnik. Średn. 11,3 cm
2. Bransoleta. Średn. 6,3 cm.
3. Bransoleta. Średn. 6,2 cm.
4. Guzki na pasku skórzanym
5. Nagolennik. Średn. 9 cm.
6. Naszyjnik. Średn. 14,5 cm.

7—8. Uchwyty włosów. Średn. 2,7 cm.

Tablica X.

TABLICA XI.

Opatów, pow. Częstochowa. Przedmioty bronzowe z grobu szkieletowego LXXV:

1. Naszyjnik. Średn. 10,5 cm.
2. Naszyjnik. Średn. 11,2 cm.
3. Uchwyt włosów. Średn. 0,9 cm.
4. Uchwyt włosów. Średn. 2,6 cm.
5. Paciorki. Dług. 2, 1,6, 1,5 cm.
6. Uchwyt włosów. Średn. 1,1 cm.
7. Uchwyt włosów. Średn. 1,1 cm.
8. Uchwyt włosów. Średn. 0,7 cm.
9. Szpila. Dług. 12,2 cm.
10. Uchwyt włosów. Średn. 2,2 cm.
11. Uchwyt włosów. Średn. 2,6 cm.
12. Guzki.

Tablica XI.

